

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amacı:	1
2. Araştırmanın Konusu ve Metodu:	2
3. Yaşadığı Dönem:	3
4. İbn Habîb'in Yaşadığı Dönemde Siyasî Sosyal ve İlmî Durum:.....	9
5. II. Abdurrahman b. Hakem Devri (206- 238):.....	15
6. Dönemdeki İlmî Durum:	16
I.BÖLÜM	23
ABDÜLMELİK B. HABİB'İN HAYATI.....	23
1. İsmi ve Künyesi:	23
2. Doğduğu Yer:	24
3. Seyahatleri:	24
4. Vefatı:	26
II. BÖLÜM.....	27
İBN HABİB'İN İLMİ KİŞİLİĞİ.....	27
1. Fıkıhtaki Yeri:.....	27
2. Malikî Mezhebi'nin Endülüs'teki Yükselişi:	30
3. Hadis İlmindeki Yeri:	35
a. İlk Üç Asırda Hadis:	35
b. Hadisin Endülüs'e Girişi:.....	38

4.İbn Habîb'in Hadisçiliği:	45
5.Eserleri:	61
a. El-Vâdîha:	62
b. Kitâbu't-Tarîh:	64
c. Diğer Eserleri:	64
6.Hocaları:	68
7.Talebeleri:	71
8. Kaynaklarda Hakkında Söylenenler:	72
III. BÖLÜM	74
KİTÂBU EDEBİ'N-NİSÂ İSİMLİ ESERİN ÖZELLİKLERİ	74
A. Genel Bakış:	74
1.Kadın Hakkındaki Hadis Eserleri:	74
2. İbn Habîb'in Asrında Ve Coğrafyasında Kadın:.....	76
B. Rivayet ve İsnad Açısından İbn Habîb ve Kitâbu Edebi'n-Nisâ:	78
1. İsnaddaki Problemleri:	79
2. İsnadlardaki Meçhul Raviler:	80
3. Rivayet Sîgaları:.....	80
4. Senetlerdeki Ravi Sayısı:	82
C. Dirayet ve Metin Açısından Kitâbu Edebi'n-Nisâ:.....	82
1. "Kitabu Edebi'n-Nisâ"nın Muhteva Analizi:.....	82
2. Bab Başlıkları:	86
3. Bölüm Başlıkları:	90
4. Tekrarları:	91
5. Yorumları:	92

D. İbn Habîb'in ve "Kitabu Edebi'n-Nisâ"nın Değeri:	94
SONUÇ	98
BİBLİYOGRAFYA	101

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların İslâm'ı öğrenmek ve öğretmek için yaptığı çalışmalar ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan İslâmî külliyat, ilimle uğraşan herkes ve hatta Müslüman olmayanlar tarafından bile takdirle karşılanmaktadır. Bütün bu eserler üzerinde senelerce çalışılsa bile, ne kadarının ortaya çıkartılacağı henüz belli değildir.

Özellikle ilk döneme yakın, yani Hz Peygamber'in zamanına yakın eserlerin kıymeti daha fazladır. Çünkü bu dönemde usule ve mezheplere dair tartışmalar ve ekoller olmadığı için, ihtilâftan uzak bilgi elde etme imkânı daha çoktu. Bu şekilde elde edilecek bilgilerin belki yeniden taranması, özellikle doğru yorumlanması ve Hz. Peygamber zamanında nasıl bir hayatın var olduğu ve bu hayat içerisinde nelerin İslâm'dan olduğu; nelerin de olmadığını anlamak ve bunu yeni baştan sorgulamak, yeni bakış açılarını ortaya çıkartacaktır. Bu nedenle ilk asırların eserlerine ağırlık vermek ve onlar üzerinde çalışmak, bizi İslâm'ın hakikatlerine götürecektir.

Abdülmelik b. Habîb ve onun eserleri için de aynı şey söz konusudur. Onun eserleri, bir takım fikir ve düşüncelerin, mezhep fikirlerinin ya da ekollerin ispatlanmaya çalışıldığı eserler tarzında değildir. Onun eserleri doğal ve orijinal fikirlerin olduğu, Hz. Peygamber'in sünnetini esas alan- İmam Malik'in Muvatta'nın yorumu başta olmak üzere- nispeten ilk dönem eserleri arasındadır. Bu nedenle bu tarz eserler özelde Endülüs'ün ilim hayatının bir parçasını teşkil etse de, genelde Medine ve Mısır kaynaklı olduğu bütün İslâm İlimlerinin temeline ışık tutmaktadır.

Bunun yanı sıra ‘**Kadınlara İlgili Edepler**’¹ şeklinde tercüme edilebilecek olan ve tezimize konu olan bu kitap, aslında günümüzde yapılmaya çalışılan kadın merkezli hadis çalışmalarının daha ilkel bir şekilde de olsa H. III. asırda başladığını en azından düşünce bazında var olduğunu bize göstermektedir. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki kadınların sebep olduğu problemlerin bir sorun olarak görülüp, bu tarz eserler yazılması bu konunun varlığını ve bunun çok eski bir geçmişi olduğunu bize göstermektedir. Bu sorun aslında H. III. asırdan önce bile vardı. Çünkü Peygamber’in (sav) hadislerinde çokça bu konunun işlenmesi ve O’na gelip soru sorulması böylece bu konularda epey bir hadis ortaya çıkması bunun bir delilidir. Peygamberimizin bu konu ile ilgili söylemiş olduğu sözlerdeki maksatlar, söylenen ortamlar ya da şahsa özel söylenmiş sözler, herhangi bir araştırmaya tabi tutulmadan, maksatları düşünülmeden, hangi özel durumlar için söylendiği üzerinde durulmadan, ulu-orta erkekler tarafından bir silah olarak kullanması İslam’a en fazla zarar veren ve İslam’ı en fazla yaralayan konulardan birisidir. Tarih boyunca bu alanda birçok çalışmanın yapılması, olumlu ya da olumsuz pek çok eser yazılması bu alanda var olan bir problemi bize göstermektedir. III. asırda bunu bu şekilde olmasa da ilk fark edip yazan ve kaleme alan Abdülmelik’tir. Daha sonraları aynı konu gerek müstakil ve gerekse kitaplar içerisinde bölümler olarak işlenmiş ve artık günümüzde ise bu konunun verdiği zararları ortadan kaldıracak şekilde konu tekrar ele alınarak bu yönde eserler yazılmaya başlanmıştır. Kadınlara ilgili bu eserlerin topluca ve kronolojik bir şekilde üzerinde araştırma yapılarak ortaya konulması, kadın

1 Kitabın Türkçesine, internette arama yaparken, www.İslâmhouse.org sitesinde Seyfullah Erdoğan tarafından “Kadınlara İlgili Edepleri” başlığıyla tahkik ve ihtisar edilmiş olarak rastladık.

sorununun gelişimini bize gösterecektir. Dolayısıyla böyle bir araştırmanın yapılması zorunlu ve bu konuda temel sorunun ne olduğunu ortaya çıkartacak tarzdadır. Bunun için bir vesile olması dileğiyle tezimizin konu seçiminde ve hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Bünyamin Erul hocama teşekkürü bir borç biliyorum.

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.g.e.	:	Adı Geçen Eser
A.g.m.	:	Adı Geçen Makale/Madde
Bkz.	:	Bakınız
Çev.	:	Çeviri
D.İ.A.	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	:	Hicrî
Ö.	:	Ölüm Tarihi
S.	:	Sayfa
Terc.	:	Tercüme
V.	:	Vefat Tarihi

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı:

Tezimizin amacını, iki kısımda özetleyebiliriz. Birisi Endülüs bölgesinin özellikle ilk dönem ilmî ortamında yaşamış olan İbn Habîb'in ilmî kişiliği ile ilgili daha ayrıntılı bilgi ortaya çıkarmaya çalışmak ve İbn Habîb'in bölgeye yaptığı katkıları tespit etmektir.

İkincisi ise İbn Habîb'in yazmış olduğu Kitabu Edebi'n-Nisâ isimli eseri araştırarak bu sonuçları ilim hayatıyla paylaşmak ve eserin taşıdığı değeri ve önemi doğru bir şekilde ortaya koymaktır.

İbn Habîb yabancı araştırmacıların ve özellikle de İspanyol araştırmacıların üzerinde önceden beri çalıştığı ve hakkında pek çok eser yazılmış bir âlim olmasına rağmen bizim ülkemizde gerek şahsiyeti gerekse eserleri hakkında yeni çalışılmakta olan bir âlimdir.

Oysa İslâmî ilimlerin Endülüs'te izlediği gelişim seyrinin araştırılması ve ortaya konulması Endülüs'te kurulan İslâm devletlerinin tarihinin, ilminin bilinmesinde, onun gibi pek çok eser yazmış birisinden bahsedilmemesi ülkemiz için bir eksiklik olarak görülebilir.

Ayrıca Kitabu'l-Vâdiha gibi Malikî fikhının önemli bir eserini yazmış, Endülüs'te ilk olma özelliği bulunan çok sayıda eseri kaleme almış ve hadis rivayet usulüyle ilgili tutumu eleştirilmiş bir âlim hakkında daha çok çalışılması, eserlerinin

tercüme edilmesi ve ilim hayatına kazandırılması özellikle Endülüs ilim hayatının ülkemizde daha iyi bilinmesine vesile olacaktır.

2. Araştırmanın Konusu ve Metodu:

Tezimizin konusunu, özelde Endülüs ilmî ortamı içerisinde ve genelde de III. Asır hadis âlimleri ve ilmi ortamında İbn Habîb'in ilmi kişiliği, özellikleri, yazdığı eserleri, bu eserlerin dönemiyle karşılaştırılması ve değerlerinin araştırılması olarak özetleyebiliriz.

Konuyu iki kısımda ele aldık. Birinci kısımda İbn Habîb'in ilmî kişiliğini inceleyip ortaya koymaya çalıştık. Bu kısımda hadis ilmindeki durumunu, eserlerini ve hayatını, ilim aldığı hocalarını ve kendisinden ilim alanları verdik. Çünkü bunlar İbn Habîb'in ilmi kişiliğini ortaya koyan başlıca konulardı.

İkinci kısımda araştırma konusu olan Kitabı Edebi'n-Nisa'nın hadis ilmi açısından incelenmesi gereken yönlerini ve ilim hayatı açısından değerini ortaya koyan başlıklarda kitabın özelliklerini araştırdık. Bu şekilde hem İbn Habîb'i daha ayrıntılı olarak araştırırken, hem de Endülüs ilmî hayatını ve özelde de III. Asır'da Endülüs ilmi hayatı hakkında bilgi toplamaya çalıştık.

Diğer yandan 'Kadınlarla İlgili Edepler' olarak çevirebileceğimiz kitabı gerek hadis ilmi açısından, gerekse fıkıh açısından inceleyerek dönemiyle ne kadar uyumlu, ilmî değeri nedir, hangi maksatla yazılmıştır, bu kitapta kullanılan metot nedir, hangi hadisler ve ne şekilde seçilmiştir gibi kafamıza takılan sorulara cevap bularak kitabı inceleyip, ortaya koymaya çalıştık.

Ayrıca bu bölümde eserden örnekler sunarak öne sunduğumuz tezlere deliller getirdik. Böylelikle, konuyu somut hale getirmeye çalıştık.

Hayatını, eserlerini, hocalarını, araştırırken elimizden geldiğince birinci el kaynakları kullanmaya çalıştık. İkinci kısımda ise kitaptaki hadisleri esas alarak hadis rivayetindeki eksik ve kusurlarını; hadisleri seçme konusundaki usulü, ölçütleri ve mantığını tespit etmeye çalıştık.

Bir âlimin hayatı için, “çalışmalarıyla yaşadığı bölgenin ilmî ortamına belirli katkılarda bulunurken, öte yandan da, yaşadığı dönemdeki ilim, kültür ve siyasî ortamı onun hareket tarzını ve ilmi şahsiyetini direkt etkilemiştir” şeklindeki genel bir tespiti Abdülmelik b. Habîb ve Endülüs Bölgesi’ni esas alarak rahatlıkla söyleyebiliriz. Bundan dolayı Endülüs’ün o dönemdeki ilim ortamından, siyasî, sosyal yapısından bahsetmek, Onu daha iyi tanımamıza katkı sağlayacaktır. Adı geçen dönemi hem siyasî, sosyal ve kültürel açıdan değerlendirirken, bir de ilmî hayatı yönüyle değerlendireceğiz. Bu şekilde bütün bir toplumun tablosunu çizmeye çalışacağız.

3. Yaşadığı Dönem:

Endülüs, içerisinde yedi civarında ırk ve üç büyük semavî din mensuplarını barındıran geniş kültürel bir yapıya ve sekiz küsur asırlık (711-1492+1609) bir tarihe sahiptir. **Abdülmelik b. Habîb** bu uzun tarihin kısa bir zamanında var olsa da “Bütün Bir Tarih ve İlim Tablosunun“ küçük bir parçasını bize sunmakta ve bu parça

ile o dönemi daha iyi anlamakta, bu ilim kültür tablosunu bütün olarak görmek ve bu resmi tamamlamak adına onun ve döneminin araştırılması gerekli görmekteyiz.

Endülüs'ün her yönden kendine has bir yapısı vardır. Bu yapı özellikle yaşanan coğrafyadan kaynaklanmaktadır. İlmî yönden gösterilen gelişme ve gelinen yer ayrıca dikkat çekicidir. Özellikle bu bölgede yetişen büyük ilim adamlarına ve bunların çalışmalarına baktığımızda bu böyledir. Endülüs'teki bu gelişmelerden önce ilk bir asırda yaşanan ortam, gelişmeden uzak, daha çok “yerleşme ve dini yaşamaya yönelik” bir şekilde olmuştur. Bunun devamında bir gelişme süreci yaşanmış ve bu süreç sonucunda Batının hayretle izlediği ve sonrasında da kendisinden etkilendiği bir kültür ve ilim birikimi meydana çıkmıştır. Bu gelişme nasıl ortaya çıktı bundan kısaca bahsederseniz tezimizin konusunu da daha iyi ortaya koymuş olabiliriz.

Endülüs'le ilgili yazılmış kitaplara baktığımızda, özellikle ilk dönem fetih hareketlerinden sonra bölgede iç karışıklıklar olduğunu ve bunun yanı sıra fetih çalışmalarının devam ettiğini görüyoruz. Bu çalışmalar ve iç karışıklıkların Valiler dönemi içerisinde olduğunu ve özellikle 138 senesine kadar devam ettiğini araştırmacılar belirtmektedir.² 138 tarihinden itibaren, Emevîler'in iktidara gelişiyle Endülüs'te Doğudakine benzer bir idarî yapılanma yanında eğitim ve öğretim alanında önemli adımlar atılmış ve kültürün önemi anlaşılmış ve bu doğrultuda bazı gayretlerde bulunulmuştur. Bu tarihten itibaren bir yandan Mekke, Medine,

2 Özdemir, Mehmet, “Muvelledun'un Endülüs Emevîleri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri”, AÜİFD, c.34, s.180.

Kayravan hattı ağırlıklı olmak üzere doğuya öğrenci gönderilmesi teşvik edilmiş, diğer yandan ün yapmış bazı âlimlerin Endülüs'e gelmesi sağlanmıştır.

Buna birde doğuda yaşayan kültür seviyesi yüksek aristokrat kimselerin kabileler halinde Endülüs'e gelmeleri sağlanınca bu yeni kültürel oluşumun hızlı bir hareket kazandığından bahsedilmektedir.³

Bu tarihi gelişmeyle İbn Habîb'in yaşadığı dönemi zaman olarak karşılaştırdığımızda aynı döneme denk geldiğini görebiliriz.

İbn Habîb, Hicrî III. asrın ilk yarısında yaşamış âlimlerdendir. Fakih, nahivci, aruzcu ve şair (İbn Habîb din ilimleri dışında birçok alanla ilgilenmiştir), nesep ilmini bilen, muhaddis (her ne kadar hadis ilminde yeterince bilgili görülme de)⁴, tıp, hitabet gibi birçok ilimle uğraşmış ve bu sahalarda eserler vermiştir⁵. (Abartılı olsa da 1050, ya da 1000'den fazla eserden bahsediliyor) Kaynaklarda hakkında olumlu ve olumsuz eleştiriler⁶ yazılmış bir âlimdir. Endülüs'ün ilk dönem âlimlerindendir ve ülkemizde hakkında ayrıntılı çalışmalar pek yoktur. Bu nedenle eserlerinin araştırılıp ortaya konması ve geniş araştırmaların yapılması özellikle Endülüs bölgesi ve ilminin ülkemizde daha iyi tanınmasına katkı sağlayacaktır.

3 Özdemir, *a.g.m.* c.XXXIV, s.180.

4 İbn'ul-Faradî, *Tarihu'l-Ulemâ Ve'r-Ruvât*, s. 125; Sandıkçı Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis* s.465; Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, IV, 104.

5 Sandıkçı, *a.g.e.* s.466.

6 Olumsuz eleştiri olarak onun hadis rivayetiyle ilgili aldığı eleştiriler anlaşılmalıdır.

Endülüs İslâm'la nispeten geç tanışmış⁷ bir bölgedir. Buranın zamanla kendine özgü toplumsal, kültürel ve ilmi ortamı oluşmuştur. Bundan dolayı diğer bölgelerden farklı özellikleri dikkatleri çeker. Bu ortam içerisinde İbn Habîb de Endülüs'ün dini yaşantısı başta olmak üzere, ilim ve kültür hayatına katkısı açısından dönemi göz önüne alındığında kendine has bir yer edinmiştir.

Onun döneminin taşıdığı özelliklerden yukarıda bir nebze bahsetmiştik. Yine bu dönemi değerlendirirken görüyoruz ki: Bu dönem, Endülüs'ün kültürel yönden yeni bir gelişime başladığı ve fakat ilmî ortamın henüz yeterince gelişmediği bir dönemdir. Bu nedenle o ve onun gibi ilk dönem âlimlerinin yaptıkları çalışmalar, bölgeye birçok ilmin getirilmesinde ilk olma özelliğini onlara kazandırmaktadır. Bu ilk olma durumu kendisi hakkında pek çok övgüye sebep olduğu gibi birçok eleştiriye de sebep olmuştur. Onun hakkında övgülerden yola çıkarak diyebiliriz ki o bölgeye İslâmî ilimleri taşımasındaki katkısı ve İslâm'ın burada yaşanması ve öğrenilmesi konusundaki gayretiyken, olumsuz eleştirilerin nedeni, buradaki yetersiz ilmin ve döneme özgü özelliklerin İbn Habîb'in ilim hayatı üzerindeki izleridir. Çünkü yaşadığı dönemdeki gelişim çizgisi, onun ilimle ilgili portresini bazı açılardan olumsuz etkilemiştir.

Bu ilimlerin gelişimi tamamlanmadığı için burada yaptıkları çalışmalar bilinçli bir ilmî gayretten ziyade, özellikle Malikîliğin çerçevesinde ve ilim olarak ne buldularsa onların aktarılması şeklinde olmuştur. İbn Habîb iki kesimden eleştiri almıştır. Birincisi Yahya b. Yahya ve onun gibiler, Malikîlik dışında da hadis rivayet

7 Burada kastedilen Endülüs'ün Fethinden sonra buraya İslâmî ilimlerin geç gelmesidir. Bkz: Sandıkçı, *a.g.e.* s.464.

ettiği için; diğer grupta ondan hadis alan talebeleri ve sonraki kuşak, hadis rivayetinde dikkatsiz olduğu içindir. Bu manada özellikle hadis ilminde yetersiz görülmesinin nedeni de aslında döneminde bölgede yeterli düzeyde bilincin olmaması ve ilimler konusunda alt yapı eksikliği olduğu içindir. Bu dönemdeki yetersiz ilmî birikimin ve bazı ilimlerin buraya geç gelmesinin sebeplerine gelince; öncelikle burası İslâm'ı geç tanımıştır. Yine bölgenin ilim merkezlerine uzak olması, kültürel yapısının çeşitliliği diğer etmenlerdir. Bunun yanı sıra Malikî mezhebinin burada edindiği yer ve bu konudaki katı tutumluluk bu dönemde buradaki dönemsel ortama doğrudan doğruya etki etmiştir. Bütün bu sebeplerin bir araya gelmesiyle, bir yandan yukarıda değindiğimiz kültür ve ilim sahasındaki girişimler kendini gösterirken, diğer yandan da burada belli bir süre devam edecek olan ve tutucu zihniyetteki insanların sebep olduğu gelişmeye kapalı ve düzensizliklerin olduğu bir ortamdan da kaynaklarda bahsedilmektedir. Bundan dolayı –İbn Habîb'in içerisinde bulunduğu- ilk dönem âlimleri daha ziyade akaid ve ilmihâl esaslı bir ilim anlayışına yönelmiş ve artı olarak birlik ve bütünlük konusunu ön plâna çıkartıp Maliki fikhının aktarımına önem vermişlerdir.

Böyle bir dönemde o, Mısır ve Medine'ye yolculuk yapmış ve yolculuklarında bulunduğu pek çok eseri ya da ders aldığı hocalarından öğrendiği her bilgiyi –gerek dinî ve gerekse değil– bir eser haline getirerek, çok sayıda eser sahibi bir âlim durumuna gelmiştir. Bunu yaparken Endülüs'ün o döneminde Halife'nin gözüne girmek ve özellikle de Yahya b. Yahya ile girişmiş olduğu rekabette öne çıkmak isteğini de göz ardı edemeyiz.

Eserlerine baktığımızda şunu görüyoruz ki İslâm dininin burada gerek fikir boyutuyla, gerekse yaşantı olarak benimsenmesinde ve doğunun birikiminin buraya

aktarılmasında o ve onun gibi ilk dönem âlimlerinin -Utbî gibi- katkısı inkâr edilemez. Yazdığı eserlerin isimlerine ve alan çeşitliliğine baktığımızda -gerek din ilimleri açısından gerekse diğer ilimler açısından- iki şeyi rahatlıkla söyleyebiliriz: birisi Endülüs'te ilim ve kültür sahasında var olan boşluk, diğeri de burada ilim ve kültüre duyulan açlık ve hırs. Bu eserler burada ilk olma durumundadır. O İslâmî ilimleri burada tanıtmak ve yaşatmak gayretiyle âdeta her konuda ne öğrendi ve bulduysa buraya taşıma gayretine ve hırsına kapılmış gibi durmaktadır. Onun eserlerine baktığımızda, yaptığı yolculukta kendi mezhebine ve Endülüs'teki entelektüel ortama uyan, her hangi bir tartışma ve kaosa sebep olmayacak bilgileri toplamış ve bu yönde de eserler oluşturmuştur. Bu nedenle onun özel ve bilinçli bir gayret içerisinde olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bu ortamın kazandırmış olduğu bir özellik olarak Endülüs Âlimlerinin bir kısmında var olan bir düşünce yapısıdır. Bir yandan Endülüs'te ihtiyaç duyduğu birlik ve bütünlüğü koruma ve sağlanan istikrarın devam ettirilmesi yönündeki gayretinden kaynaklarda bahsedilirken, yine bazı araştırmacıların bir tespitini de belirtmemiz zorunlu görülmektedir: Yukarıda bahsettiğimiz gibi Endülüs'te açık fikirli ve gelişmeye müsait bir ortam için bir süre daha beklenmesi gerekmiştir. Özellikle bu ilk dönemde, açık fikirli olmayan insanların oluşturduğu, gerici zihniyette az da olsalar bir grup insanın varlığını koruduğundan bahsedilmektedir.⁸ İbn Habîb'in aynı endişeleri hissettiğini ve buna uygun davrandığını kabul edebilir miyiz? Bir yandan dönemiyle uyumlu bir tablo çizdiğini söyleyebiliriz. Diğer yandan çağdaşı olduğu âlimlere göre daha atılgan ve açık fikirli davrandığı da söylenebilir.

8 Özdemir, Mehmet, "Endülüs'te Zındıklık Suçlaması", A.Ü.İ.F.D, C. 38; s.221.

Özet olarak, el-Evzâî (ö. 157/774) ve Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) hukukî doktrinleri 2/8. yüzyılın ikinci yarısında Endülüs'e taşınmıştı Mâlikî mezhebi 3/9. yüzyılın ilk yarısında el-Evzâî'nin mezhebinin yerini almak suretiyle Endülüs'te hâkim bir hukuk ekolü olarak tamamen yerleşmişti.⁹ Uzunca bir zaman burada ilim olarak okutulan, kabul gören en önemli şey Malikî fikhî ve onunla ilgili kitaplar oldu. Bunun dışındaki ilimlere; hadis ilmine ve mezheplere burada uzunca bir zaman değer ve itibar verilmemiştir. İbn Habîb için zamanındaki ve daha sonraki âlimlerin söyledikleri ise hadis materyalini Endülüs'e ilk sokan kimse olduğu ve eksik olan ilmî boşluğu Doğuya yaptığı seyahatinde öğrendikleri ve topladığı ilmî malzemelerle doldurma gayreti içerisinde olan ve bunu yapan ilklerden olduğudur. Yazdıklarına baktığımızda bunlar, o dönemde, Endülüs için ilk olma özelliğine sahiptir.¹⁰

4. İbn Habîb'in Yaşadığı Dönemde Siyasî Sosyal ve İlmî

Durum:

Endülüs İslâm dünyası, İslâm medeniyetinin yeni bir hamle, yeni bir dinamizm kazandığı yerdir. VIII. asırdan itibaren parlamaya başlayan İslâm medeniyeti, hamleci gücünü doğuda kaybetmeye yüz tutunca Endülüs'te canlanma imkânına kavuştu. Tıp, eczacılık, astronomi, fizik ve matematik sahasında, dünya

9 Fierro, Isabel, *The Introduction of Hadith in Andalus (Hadis'in Endülüs'e Girişi)*; Çev.: Özmen, Ramazan, s.6.

10 Görgün, Tahsin, "*İbn Habîb*" Maddesi, D.İ.A. c.II, s. 512.

çapında bilginler yetişti. Bu ilmî ortamda fikir hayatı da çok gelişti. Bunlar arasında büyük fikir adamları ve filozoflar yetişti.

İbn Tufeyl (Abentofol, 1106-1186), İbn Bâcce (Avenpace, 1160?-1138) ve İbn Rüşd (Averroes, 1126-1198) bu mütefekkirlerin en büyükleri ve en meşhurlarındandır.¹¹

Endülüs tefekkürü, doğudaki Müslüman düşünürlerin bir taklidi ve tekrarı olmaktan kurtulmuş, özgünlüğü olan bir düşüncedir. Endülüslü Müslüman mütefekkirler özgünlükleri ile Endülüs'te İslâm tefekkürüne ve medeniyetine hamle kazandırmışlardır.

İbn Habîb'in, yaşadığı dönem ise, Endülüs'ün karışıklıklarla geçen tarihinde siyasî ortam ve istikrarın nispeten olumlu bir döneme geçtiği bir zamandır. Özellikle emir II. Abdurrahman ilim adamlarını desteklemiş ve onlara itibar edip, saygı göstermiştir. Her yönden iyi bir duruma gelinmiş; kültürel ve ilmî çalışmalar hızlanmış, refah ve maddî yönden de olumlu bir duruma geçilmiştir. Bu ortam İbn Habîb ve diğer ilim adamları için olumlu ve gelişmeye müsait bir ortam yaratsa da, dönem olarak Maliki mezhebine karşı duyulan ilginin önde olması âlimlerin İslâmî ilimlerde gelişme kaydetmesine daha fazla izin vermemiştir. İbn Habîb bu ortamın ve durumun dışına çıkmaya çalışmış ve seyahatlerinde elde ettiği ilmî birikimiyle bir yerde buna muhalefet etmekten çekinmemiştir. O böyle bir ortamda bölgedeki diğer âlimlerden daha fazla açılım yapabilmiş ve nispeten geniş bir bakış açısıyla mezhep taassubunun dışında kalabilmiştir. En azından mezhep içerisinde farklı ekollerin

11 Bolay, S. Hayri, "*Endülüs'te Gelişen Düşünce Hayatı ve Batıya Tesirleri*", *Endülüs'ten İspanya'ya*; s. 49.

görüşlerini öğrenerek, bu görüşlerle yeni bir yaklaşıma ulaşmak istemiştir. O bu şekilde ve böyle bir ortamda ilimle uğraşmıştır.¹²

Endülüs'ün fethinden yaklaşık 80 sene gibi kısa bir dönem sonra Endülüs'te doğmuştur. Doğduğu zamana kadar burayı incelediğimizde bölgenin uzaklığı ve fetihden kısa zaman sonra olması, burada yaşanan siyasî karışıklar ve sosyal yapının kozmopolit durumu burada bu ilk anda siyasî istikrarı olumsuz etkilemiş ve inişli çıkışlı bir gelişme ortaya çıkartmıştır. Bu nedenle bu zaman dilimi bölgeye İslâmî ilimlerin girmesi için erken bir dönemi işaret etmektedir. İbn Habîb fetihden kısa süre sonra doğmuş olmasından dolayı ilim için yolculuk yaptığı 206 yılına kadar burada yeterli ilmî gelişme ve birikim- yukarıda söylediğimiz sebeplerle- oluşmadığından, o dönem âlimlerinin çalışmalarını, İslâm'ı öğretme, tanıma ve tanıtmaya faaliyetleri yönüne doğal bir şekilde kaydırmıştır. Bu zaman aralığında İslâmî ilimlerin usulleri ve hatta hadisin aktarımı ve usul kaideleri bile burada yoktur. Bu şekildeki bir ortamda yolculuk eden İbn Habîb âdeta özel bir vazifeyi yerine getirme görevini üstlenmiş görünüyor. Bu görev dönemselleşmiş gelişime uygun olarak özellikle ve öncelikle bilgi transferini gerçekleştirmek olmalıydı ve bu şekilde de olmuştur. Aynı zamanda bu yer âdeta yeni bir başlangıcı ifade ediyor. Çünkü burada Mâlikî Mezhebi'nin benimsenmesinden sonra özellikle Yahya b. Yahya'nın ve onun etrafındakilerin, kendi fikirleri ve görüşlerinin benimsenmesi ve doğruluğunun ispatlanması ile ilgili İbn Habîb ve görüşlerine karşı açtıkları bir mücadele söz konusudur. Buradaki mücadele, uzunca bir süre bu iki âlimin ölümünden sonra da

12 Görgün, *a.g.m.*, c. II, 511. Özellikle II. Abdurrahman dönemi bu şekilde siyasî istikrarın olduğu bir dönemdir.

sürmüştür. Endülüs merkezli ve bu asırda ve bundan sonra bir süre daha devam edecek olan mezhep içi Maliki ekolleri ve görüşleri etrafındaki çatışmalar diğer ilimlere kapalı bir ortam oluşturmuştur.

Öte yandan sadece Maliki Mezhebinin benimsenmesi, beğenilmesi ve diğer mezheplere tercih edilmesi de bu konuda bir çeşit taassuptur. Çünkü bu beğeni uzunca bir süre buraya diğer mezheplerin etkili bir şekilde girişini engellemiştir

Belki Malikî mezhebine karşı olan taassubun ortadan kalkması, burada tamamen kırılması için daha uzun süre geçmesi gerekse de bu konuda onun görüşleri ve gayretleri etkisini göstermiş¹³ ve bu ayrıca Endülüs'e Muvatta' dışında hadislerin rivayetine¹⁴ vesile olmuştur. Birçok ilim, ilk olarak Onun çalışmaları ile buraya gelmiştir.¹⁵

O tarihsel süreçte Endülüs'ün kendine özgü yapısına uygun bir ilmi gelişim gösterirken, diğer yandan da buradaki ortamdan farklı olarak, girdiği etkileşimler doğrultusunda yeni fikirlere ve görüşlere açık olmuş, bunlardan etkilenmiş ve bu etkileşimden özel bir tarz oluşturmuştur. Elde ettiği bilgilere kendi görüşlerini de katarak ilmi gelişimini devam ettirmiştir.¹⁶ Onun yaşadığı dönem yapılan ilim

13 Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Endülüs'te Rey ve Hadis Mücadelesi" İslâmiyat c.7; s.71.

14 İbn Habîb Muvatta dışında da hadis rivayetinde bulunduğu için zamanında Yahya ve onun arkadaşları tarafından iyi görülmemiş ve eleştirilmiştir.

15 Onun birçok konuda bilgisinin zamanındakilerden fazla olması ve yolculuğunda aldığı ilimlerin çokluğunun kıskançlıklara sebep olduğunu kaynaklar bize bildiriyor.

16 İbn Habîb, Medine ve Mısır'a giderek orada pek çok âlimden ilim almış ve hadis dinlemiştir; Medine Malikî ekolünden farklı bir çizgide ilmi kariyerini oluşturmuştur. Bkz. Tezimiz, İbn Habîb'in Hadisçiliği bölümü (ayrıca, Görgün, *a.g.m.* s. 511.)

yolculuklarıyla hadisin ve özellikle Maliki kaynaklarının buraya taşındığı bir dönemdir. O birçok sahada eser vermiş ve özellikle İmam Malik'in Muvatta'nın¹⁷ en iyi şerhlerinden biri sayılan el-Vâdıha isimli eseriyle ünlenmiş olsa da, bu tezimize konu olan Kitabu Edebi'n-Nisâ adlı eseri de özel bir yere sahiptir. Zira bu kitaba, Peygamberimizin kadınlarla ve aileyle ilgili sözlerini bir araya getiren bir ilk eser olma durumu böyle bir yeri ve ünü kazandırmıştır. Şimdiye kadar anlatılanlarla birlikte tekrar Endülüs'ün siyasî gelişimine dönersek, ilk İslâm fetihlerinin son halkasını Endülüs'ün fethi teşkil eder.¹⁸

Endülüs Musa b. Nusayr'ın tayin ettiği, Tarık b. Ziyad tarafından 92 senesinde fethedilmiştir. Bundan sonra da Endülüs'ün İslâmlaşması süreci başlamıştır.

Mağrib ve Endülüs Musa b. Nusayr'ın 97 senesinde Medine'de vefatından, 132 senesinde Emevîler'in yıkılışına kadar yaklaşık 42 sene, sayıları 20'yi bulan ve Emevîler'e bağlı valiler (711-755) tarafından yönetilmiştir.¹⁹

Daha sonraları Endülüs Emevî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte h.138 tarihinden itibaren ise bağımsız emirler tarafından idare edilmiştir.(756-929) Bağımsız Endülüs Emevî Devleti'nin ilk kurucusu ve ilk emîri I. Abdurrahman'dır.²⁰

17 Muvatta'ı ilk olarak Endülüs'te rivayet eden el-Gâzî b. Kays (v.199/14'ten önce) ya da Ziyad b. Abdurrahman Sabatun (v.199/ 814)'dur. Kurt, Ali Vafî, *Endülüs'te Hadis*, s.137. Yahya b. Yahya ise onu İmam Mâlik'ten dinlemiş ve bu rivayeti yine burada en meşhur ve en yaygın rivayet olmuştur. İbn Abdilberr, *et-Temhid*, s. 29.

18 Beksaç, Engin, "*Endülüs*" Maddesi, D.İ.A. c.XI, s.211.

19 Kurt, *a.g.e.* s. 43.

20 Beksaç, *a.g.m.* c.XI, s.212.

Çalışmamıza konu olan eserin müellifi Abdülmelik b. Habîb, bu emirlerden I. Hişam (172/788), I. Hakem (180/796), II. Abdurrahman (206/ 822) dönemlerinde yaşamıştır. Bunların tahtta buldukları dönemlerdeki bazı olaylar kısaca şöyledir: **Hişam** Devrinde, Medine’de bulunan büyük fakih Malik b. Enes’in ortaya koyduğu Maliki mezhebi, Endülüs’te yayılmaya başladı. Yine Hişam devrinde Arapça karşısında Latince geriledi ve Hıristiyanlar Arapça tahsil yapmaya başladı.²¹

Maliki ekolünün İspanya’ya getirilmesi konusunda genel kanaat hicrî II. yy. sonlarında yaşamış olan Sebtun(ö. 193/809 veya 199/815) tarafından yapıldığı şeklindedir.²²

II. Abdurrahman devrinde Endülüs fetihlerinin dil, edebiyat, din ve diğer sosyal müesseselerinin tesiri o kadar çok oldu ki fiilen İslâm dinine girmiş olmamakla beraber, şehirlerde yaşayan Hıristiyan ahalinin çoğu müslümanvari bir hayat sürmeye başladılar. Sanat şiir felsefe ve ilimler alanında kendilerini bir aşağılık kompleksine kaptırmanın şuuruna varmış ve bu arada karşılarında duran İslâm medeniyetinin parlaklığından gözleri kamaşmış yerli Hıristiyanlar, kısa zaman içerisinde, körü körüne İslâmî yaşayış tarz ve biçimini taklit etmeye başladılar.²³ Bu ifadeden anlaşılan şey artık II. Abdurrahman döneminde İslâmî ortamdaki gelişmelerden Endülüs Hıristiyan toplumu etkilenmeye başlamıştı. Ancak bazı sebeplerden dolayı İslâm’ı anlama ve tanıma gayretine girmemiş; İslâm’ın gelişimi karşısında İslâmî bir takım özellikleri taklit etme işine yönelmiş ve buna önem vermişlerdir. Bu bize Endülüs’ün toplumsal yapısı hakkında âdetâ bir ipucu

21 Yılmazboyunağa, Ahmet, Hz. Muhammed’in (sav) Tebliğinden Günümüze İslâm Tarihi, s. 413.

22 Komisyon, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c.4, s, 475.

23 Beksaç, Engin, “Endülüs” Maddesi, DİA, c.II, s.217.

vermektedir. Bu da özellikle Hıristiyan ahalinin çok bilinçli bir dini yaşamdan uzak olduğunu; İslâm medeniyetinden etkilense de İslâm'ı anlama ve tanıma gayretine girmediklerini göstermektedir.

Hakem Devri'nde ise²⁴; iç karışıklıklar çoktur. Hakem'in kendisinden önceki Emevî hükümdarlarından daha çok cihat ve askeri sefere önem vermiştir. Ulema ile iyi geçinememiş, onların nefretini kazanacak derecede ilgisiz kalmıştır. I. Hakem'in önem verdiği işlerden birisi adalet işleri, ordunun eğitim ve donatım bakımından oldukça iyi hazırlanması gibi siyasî işlerdir.

5. II. Abdurrahman b. Hakem Devri (206- 238):

II. Abdurrahman'ın emirlik dönemi Endülüs Emevî Devleti'nin istikrar ve yükselişin olduğu bir dönemdir. II. Abdurrahman devrinde de bazı isyanlar olmuş, ancak bunlar diğer halifelerin dönemiyle mukayese edilirse çok azdır.

II. Abdurrahman döneminde özellikle Maliki mezhebine karşı oluşan ilgi ve tutuculuk oldukça etkin bir haldedir. Bunda II. Abdurrahman üzerinde etkisi çok fazla olan Yahya b. Yahya'nın katkısı olmuştur.²⁵ Bunun yanı sıra yine bu dönemde Müslüman ahalinin yerli Hıristiyan kadınlarla evliliklerinden doğan müvelledlerin ve yerli halktan Müslüman olan mevalinin sayılarının gittikçe arttığı bir dönemdir. Bu husus Endülüs'ün İslâmlaşma sürecinin en önemli dönüm noktasıdır.²⁶ Bu evliliklerin artması ile İslâm'ın bunlara anlatılması ve öğretilmesi ihtiyacı bu dönemde daha fazla bir ihtiyaç ortaya çıkartmıştır. Böyle bir ihtiyacın artması İslâm ilmi adına

24 Komisyon, *a.g.e.* c.4, s.475-486.

25 Kurt, *a.g.e.* s.125.

26 İmadüddin, Muhammed, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 108, 120.

eksiklerin hissedilmesine ve bu konuda yeni sorulara ve sorunlara sebep olmalı diye düşünüyorum. Bunun neticesinde Doğuya giden bu ilk dönem âlimlerin özellikle inanç esasları ve ilmihâl esaslı ilim anlayışına yönelmişlerdir.

Kaynaklarda “muahidun”, “ehlü’z-zimme” veya “acem” kavramlarıyla ifadesini bulan Gayri Müslim Endülüs vatandaşları Hıristiyan ve Yahudiler, fetih döneminde yapılan anlaşmalarla, dinlerini, mabetlerini, örf ve adetlerini muhafaza hakkına can ve mal güvencesine sahip bulunuyorlar; buna karşı devlete cizye ve toprağı olanlarda haraç vergisi ödüyorlardı.²⁷

Endülüs toplumunda bir kişi hangi kesimden olursa olsun hanedana mahsus devlet başkanlığı dışında, devletin bütün makamlarına yükselme hakkı ve şansına sahipti.

Fakat Endülüs toplumunda “hassa”, “ayan”, “amme” ve “abid” gibi farklı sosyal zümrelerin olduğu biliniyor. Kadınlar ise hangi zümreden olursa olsun geniş bir özgürlük alanına sahiptirler. Sokak ve pazarlara rahatça giderler, sohbet toplantıları yaparlar ve isteyenler vakit namazlarını genellikle camide kılarlardı.²⁸

Bu emirlerin dönemleri hakkında bilgi kısaca verdikten sonra ilim hayatı ve özellikle hadis ilmi ile ilgili kısa bir bilgi vereceğiz.

6. Dönemdeki İlmî Durum:

Bu bölgenin İslâm’la tanışması, Müslümanlardan buraya ilk gelen bazı sahabe ve daha sonra tâbiî zevatla mümkün olmuştur. Bunlardan özellikle tâbiî

27 Beksaç, *a.g.m.* c.II, s.217.

28 Beksaç, *a.g.m.* s.217.

âlimlerin gayretleri neticesinde İslâm burada hızla yayılmıştır.²⁹ İslâm'ın benimsenmesi ve bu şekilde hızlı bir şekilde yayılmasının yanında, bölgenin kendine ait bazı özelliklerinden dolayı diğer İslâmî merkezlerden daha farklı bir ilmî ve kültürel gelişimi ortaya çıkartmıştır.

Çünkü bu karmaşıklık ve diğer dinler karşısında İslâmî birliği korumak isteği, İslâmiyet'e yeni girenlere bu dini öğretme faaliyeti ve bir bütünlük içerisinde kalma gayreti, ilmi çalışmaların gelişme akışını da etkilemiştir. Bunun yanı sıra ilk etapta Mısır ve Hicaz'a yolculuk edilmesi, başlangıçta Irak'a gidilmemesi gibi etmenler de buna eklenerek İslâmî ilimlerin başlangıçtaki gelişimine olumsuz etki etmiştir.

Yine bu dönemde İslamiyetin burada yerleşme gayreti, ilk dönemlerde amacı İslâm'ı insanlara anlatmak ve yaşatmak gayreti³⁰ ile sınırlandırmıştır. Çünkü Müslümanların tartışmalardan uzak yekvücut olma ihtiyacı diğer din mensuplarına karşı burada aşırı müsamaha ve toleranslı davranılması nedeniyle âdeti bir zaruret olarak ortaya çıkmıştır.

Hz Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarına burada başlangıçta fazla ilgi olmamıştır. Bunun sebebi, ilim tahsili için doğuya giden ilk kuşak Endülüslüler Maliki fikhini Muvattaı ve şerhlerini öğrenmeyi yeterli gördüler. Bu nedenle ilk kuşak âlimlerin hadisi bilmediği ile ilgili kaynaklarda haberler mevcuttur. Bu dönemde ilk olarak, fıkıh konusundaki eserler özellikle İmam Malik'in Muvattaı'nın şerhleri burada ilim olarak okutulmuştur.³¹

29 Kurt, *a.g.e.* s.101.

30 Özdemir, *a.g.e.* s.22.

31 Özdemir, *a.g.e.* s.22-23.

Bu dönemde ilimle uğraşanlar arasında sistemli bir hadis rivayeti olmamıştır.³²

Fierro'ya göre hadis rivayeti İbn Habîb'le başlamıştır.³³ Bunda etkili olan sebeplerin en önemlisi, çok kültürlü bir toplum olan Endülüs için ihtiyaç duyulan Müslümanları hiziplere ayırmayacak, onları farklı mezhep çatışmalarına yöneltmeyecek bir ilmi ortam olsa gerektir. Esasen Endülüs'te Maliki Mezhebinin benimsenmesinin bir sebebi de yukarıda gösterilen gerekçelerdir.³⁴ Zira Maliki mezhebi Endülüs'ün sosyal yapısına en uygun mezhep olarak görünmektedir.

İslâmî ilimlerdeki bu gecikmeye rağmen, sonraki dönemlerde İslâm medeniyeti ve birçok ilim dalı diğer İslâmî merkezlerden çok daha parlak bir noktaya ulaşmış ve buradan bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Bunun bir sebebi olarak, bölgede bulunan diğer din mensupları da dâhil olmak üzere, âlimlere tanınan serbestlik ve fikir hürriyeti gösterilir.

İslâmî idarenin burada bulunan gerek Hıristiyan, gerekse Yahudi cemaatlere karşı hoşgörülü davrandığı; ibadetlerini, dini vecibelerini rahatça yerine getirebildiği bir ortam söz konusu olmuştur³⁵ ve bu durumdan ilmî ortam da olumlu bir şekilde etkilenmiştir. Bu ortam dolayısıyla bölgedeki Hıristiyan ve Yahudi cemaatleri din olarak İslâm'ı benimsemese de yaşantı olarak İslâm'ı körü körüne taklit etme ve hatta Arapçanın onlar tarafından da kullanılmasını getirmiştir.

32 İ. Fierro'nun yazdığına göre buraya giren Sahabe ve Tabiûn'un burada hadis rivayet ettiğine dair bir bilgi yoktur. Bkn. *The Introduction of Hadith in Andülüs*, s.70.

33 Fierro, *a.g.e.* s. 77.

34 Çavuşoğlu, "Endülüs'te Rey Hadis Mücadelesi", *İslâmiyat*, s. 71.

35 Beksaç, *a.g.m.* s. 217.

İslâm'la nispeten geç tanışmış Endülüs'ün kendine özgü toplumsal, kültürel ve ilmi ortamında İbn Habîb'in kendine has ve önemli bir yeri vardır. Endülüs'ün dönemselsel gelişimi incelendiğinde İbn Habîb'in yaşadığı zamanı kapsayan bu dönem oldukça ilginç bir görüntü arz ediyor. Bu döneme esas alınarak bakıldığında, Endülüs ilmi ortamı özellikle halifenin de desteklemesi ile birlikte İmam Malik ve onun kitaplarının benimsendiği, bunun dışında diğer mezheplere birçok fikre ve görüşe ihtiyaç duymayacak ve Malikîliğin baskın olduğu bir görünüm arz etmektedir. Bu dönem aynı zamanda İslâmî ilimlerin Endülüs'e yeni aktarılmaya başladığı bir dönemdir. İlk etapta Malikî fihına gösterilen bu rağbet birçok ilmin buraya gelmesini de geciktirmiştir. Dolayısıyla bazı etmenler burada ilimlerin gelişimine direkt etki etmiştir.

İbn Habîb, Endülüs'e ilim aktarımında, çok sayıda eser yazarak katkıda bulunmuş âlimlerden birisidir. Bu ilimlerden birisi de hadis ilmidir ki tezimizde bu konuya dair açıklamalara Abdülmelik b. Habîb'in ilmi kişiliği konusu incelenirken temas edilecektir. O aynı zamanda üzerinde tartışılrsa da hadis rivayet işini pek usulüne uygun olarak yapmasa da, bu işi ilk defa Endülüs'te başlatan kimsedir. Aynı zamanda O bir yönüyle Endülüs'teki tutucu ortamın yanında yer alan, fakat yazdıkları ve yapmaya çalıştığıyla da bu ortamın değişimine katkı yapan kimsedir.

Tezimizde başlangıçta Endülüs hakkında genel bir bilgi vermeyi uygun bulduk.

H. 70 yılında Endülüs'ün fethinden yaklaşık 7, 8 asır süreceks İslâmî yönetimin sona ermesine kadar Endülüs, çok kültürlü ve çok dinli bir medeniyet ve aynı zamanda coğrafi olarak da birçok etkileşime açık olabilecek bir konumdadır. Yaklaşık Osmanlı İmparatorluğunun hükümlanlığı kadar devam eden bu İslâm

medeniyeti bütün olarak ortaya çıkardığı ilim, medeniyet ve kültürü batıya aktarmakla kalmamış; birçok ilimde de ilkleri ve kaynak olma özelliğini ortaya koymuştur. Burada yetişen birçok büyük âlim ve yazmış oldukları eserleri sahalarda öne geçen ve önemli âlimlerdendir. . Buna sebep olan şey bu bölgede ilim yapmak ve buranın konumundan dolayı ortaya çıkan doğal durumdur. Zira burada yaşamak bir avantaj getirmektedir diyebiliriz. Bu avantaj ise, batının dibinde ve İslâm'dan önce oluşmuş olan batı mantalitesi ve Hıristiyanlığın oluşturmuş olduğu doğudan farklı -fakat ileri diyemeyiz- zihinsel alt yapı. Bunun üzerine İslâmî ilimlerin ve doğunun zihinsel alt yapısının ilâve olmasıyla ortaya çıkan karışım ve bunun sonucu ortaya çıkan eserler.

İşte böyle bir ilmi ortam ve bu tablo zannetmeyelim ki fetihten hemen sonra ortaya çıkmıştır. Başlangıçta Maliki mezhebinin benimsenmesi ve çok fazla rağbet görmesi ve siyasî otorite tarafından desteklenmesi ve bu zihniyetin korunmaya çalışılması İslâmî ilimlerin gelişme seyrinde ve hatta İslâmî hayatın şekillenmesinde birinci derecede etkili olmuştur. Çünkü bu zihniyet diğer mezhep görüşlerinin ve hatta hadis ilminin bile girmesine bir süre âdeta ket vurmuştur. Bir süre devam eden bu tutucu zihniyet İslâmî ilimleri yatay bir çizgide devam ettirirken, bununla ilgili olarak da İslâmî hayat aynı doğrultuda belli bir çizgide yatay bir seyir takip etmiştir.

Bu durum ya da tablo bazı âlimlerin gayretleriyle zamanla belki değişti ancak toplumsal hayatta değişmeyen şeylerde vardı. O da burada İslâmî yaşantının zayıf kalması; siyasî otoritenin boşlukları, ihmalleri ve zayıflıkları ile multi kültürel ortam yedi, sekiz asır devam eden İslâm Medeniyetinin tutunamaması ve sona ermesi sonucunu getirdi.

Endülüs'te İslâm medeniyetinin bütün çerçevesinin çizilmesi ve bunun içinde burada yetişmiş âlimlerin ve eserlerinin üzerinde daha fazla çalışma yapılması İslâmî ilimler ve Müslümanlar adına bir zarurettir. Yapılacak bu çalışmaların özeldir bu bölge için, genelde ise el yazması eserlerin günümüze kazandırılması bakımından önem taşımaktadır. Kaynağa yakın eserlerin, üzerinde daha fazla durulması ve bunların araştırılması da bu manada önemlidir.

İbn Habîb ve onun eserlerinin daha kapsamlı çalışılması mümkündür; çünkü onunla ilgili araştırmaların sayısının az oluşu ve mevcut malzemenin çokluğu bize bu imkânı sunmaktadır.

Bunun yanı sıra tezimizin ikinci bölümünde incelemesi yapılacak olan “Kitabu Edebi'n-Nisâ”, Abdülmelik b. Habib'in, kadın sorununa olmasa da toplumda kadının yerine ve onların eğitilmesine ilk olarak yer veren bir eser olma özelliğini taşımaktadır. Günümüzde anlaşıldığı manada kadın sorunlarına yer vermese de yazıldığı dönem esas alındığında bir ilk olması sebebiyle önemli bir eserdir.

Kadınlarla ilgili hadislerin içerisinde Kuran'daki zihniyete uymayan, Peygamberin uygulamalarında da örneğine rastlanılmayan ve uydurulmuş hadislerin olduğuna bugün birçok âlim kitabında yer vermiş ve hatta bununla ilgili müstakil eserler bile yazmışlardır. Bu hadislere örnek olarak herkesin bildiği “Kadının kocasına secde etmesi³⁶, kocasının vücudu irin kaplı olsa ve bunu kadın yalayarak temizlese bile kocasının hakkını ödeyemeyeceği³⁷, kadınların dinlerinin ve akıllarının eksik olduğu, kadının hayvan cinslerine benzetilmesi ve bunlar içerisinde en iyi

36 Tirmizî *Radâ'*, 10/1159; Ebû Dâvud, *Nikâh* 40/2140; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* VI, 76; İbn Mâce, *Nikâh* 4/1852.

37 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 239.

olanın koyun cinsi kadın olduğu, kadının kocasının haklarını bilseydi ayaklarının tozunu yüzlerine süreceği” ve bunun gibi onlarca hadis Kuran’ın sunduğu din anlayışına uygun düşmemektedir. (burda ne var)Çünkü Kur’an bu tür kadın, erkek çekişmelerine değinmediği gibi her iki cinsten birisinin özellikleri üzerinde de durmamıştır. Kur’an’daki anlatım biçimi her iki cinsi kapsayan ifadeler ve hitaplar şeklindedir: İnsanın nankör olması, aceleci olması, bencil olması, Ey insan, Ey inananlar gibi kullanımlar buna örnek gösterilebilir. Dolayısıyla her iki cinste de bu özellikler -nankörlük, acelecilik v.b- var olabilir. Bu özelliği taşıyanlar kadın cinsinden olabileceği gibi, erkek cinsinden de bulunabilir. Bir genelleme yapılarak kadın cinsinin toptan kötülenmesi ve bu durumun Hz. Peygamberin ağzıyla yapılması sonucunda bugün içinden çıkılmaz bir duruma yol açmakta ve İslâm’a yönelik eleştiri, suçlama ve kötüleyici iddialar öne sürülmesine sebep olmaktadır. Kişisel tecrübelerini “ Dinin sözü “gibi göstermeye çalışmak her halde kadın cinsine yapılan yakıştırmalardan daha masum ve daha az zararlı değildir. Dolayısıyla bu konuda söylenecek sözü Kur’an bize söylemektedir. “Allah katında üstünlük ancak takva iledir”. Peygamberimiz de Veda Hutbesi’nde aynı mesajı vermektedir.

İ.BÖLÜM

ABDÜLMELİK B. HABİB'İN HAYATI

Abdülmelik b. Habîb, Endülüs'ün ilk dönem âlimleri arasında, en önemli şahsiyetlerden birisidir. Onun en bariz özelliklerinden birisi olarak Malikî fikhıyla ilgili yazmış olduğu eseri olup, bir başka yönü de değişik sahalarda ve çok sayıdaki eserleridir. Kendisinin aynı çağda yaşayan bölgedeki diğer âlimlere göre çok sayıda eser yazmış olması, bu konudaki yeteneğine bir işarettir. Âlimimiz üretkenliği ve yaratıcılığı sayesinde, bu kadar çeşitli sahada ve ilk olma özelliğine sahip; çok sayıda eser yazabilmiştir.

Bu çalışma üç bölüm halinde değerlendirilip, sunulacaktır: Bunlar **Abdülmelik b. Habîb** Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve “Kitâbu'l-Gâye ve'n-Nihâye” isimli eserinin incelenmesi şeklinde olacaktır.

1. İsmi ve Künyesi:

Abdülmelik b. Habîb b. Süleyman b. Harun b. Cülhüme b. Abbas b. Merdas es-Sülemî. Aslen Tuleytula'dandır. Sahabeden Abbas b. Merdas es-Sulemi'nin soyundan veya mevalisindedir.³⁸ Künyesi Ebu Mervan'dır. Muntasır Billah'ın nakline göre: Abdülmelik b. Habîb b. Rebi' b. Süleyman'dır. Mevalî'den olduğu söylenir.

38 Kurt, *a.g.e.* s.256, Zehebî, *a.g.e.* c IV s.102.

2. Doğduğu Yer:

Abdülmelik b. Habîb muhtemelen 174/790 senesinde Kurtuba yakınlarındaki Kurt'ta veya Hısnıvat'ta doğmuştur.³⁹ Dedesi Süleyman Kurtuba'ya yerleşti ve Abdülmelik'in babası Haricilerin çıkarttığı Rabat fitnesi(**tarihinde**) sırasında İlbire'ye göç ettiler.⁴⁰ Dolayısıyla İlbire'li⁴¹ olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

3. Seyahatleri:

207 veya 208 senesinde ilim için doğuya; Mısır'a geçti. Bazı kaynaklarda bu seyahatin tarihi olarak 206 senesi de zikredilmektedir. Hicaz ve Şam'a yolculuk etti ve 210 senesinde döndükten sonra İlbire'ye yerleşmiştir.⁴² Burada şöhreti yayılmış ve daha sonra Emevî emîri II. Abdurrahman tarafından Kurtuba'ya müftüler(danışman fakihler) arasına çağırılmıştır. Burada Yahya b. Yahya ile II. Abdurrahman'ın huzurunda münazara ve münakaşalara katılmıştır. II. Abdurrahman'ın teveccühüne mazhar olmuş; bu ise iki âlim arasında kıskançlıklara sebep olmuş, bunun yanı sıra bazı görüş ayrılıklarına dayanan sebeplerle iki âlim ve

39 Görgün, *a.g.m.* c.XI, s.510.

40 İbnu'l-Faradî, *Tarihu'l-Ulema Ve'r-Ruvat li'i-İlmi bi'l-Endülüs*, s.123; Hudarî, *İslâm Teşriî Tarihi*, s.250.

41 İbni'ul-Faradî, *a.g.e.* s.122.

42 İbni'ul-Faradî, *a.g.e.* s.123.

onların fikirlerini kabul edip, destekleyenler arasında çekişme ve kıskançlıklar ortaya çıkmıştır. Bu kıskançlıkların önemli bir nedeni de Malikî mezhebindeki görüş ayrılıkları olsa gerektir. Onun ölümünden sonra tek başına dört yıl bu müftüler heyetine başkanlık etmiştir. 3-4 sene süren yolculuğunda Hicaz bölgesi ve Mısır'da kaldı ve buralardaki hocalardan hadis dinledi. Yolculuğunda Irak'a uğramadı.⁴³

Yolculuğu sırasında çok farklı ilimleri öğrenmiş olarak buraya geldi. Bu ilimler arasında sadece dini ilimler değil, şiir, aruz, nesep ilmi, astronomi, tıp gibi ilimleri de tahsil etti. Onun gibi doğuya yolculuk eden pek çok Endülüslü elde ettikleri her bilgiyi vatanlarına taşımışlardır. Bununla ilgili olarak Endülüslü âlimlerin yaptıkları yolculuklarda Arap edebiyatı ve matematiğine dair ilimleri de Endülüs'e taşıdıklarını Abdülmelik b. Habîb örneği çerçevesinde öğreniyoruz. Çünkü o döndükten sonra, fakihler fıkıh ve edebiyatçılarda şiir öğrenmişlerdir.⁴⁴

Yolculuğunda Abdülmelik b. Mâcişûn, Mutarraf b. Abdillâh el-Yesarî, İsmail b. Ebî Üveys, Ubeydullah b. Musa el-Kûfî, Ali b. Cafer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn ve Esed b. Musa es-Sünne'den ve Esbağ b. El-Ferec ve Ebî Salih ve İbrahim b. Munzir el-Hizami'den gibi İmam Malik ve el-Leysî'nin ashablarını bazılarında ilim aldı.⁴⁵

43 İmam Malik'in talebeleri Mısır ve Irak taraflarına gitmişlerdir. Kadı İsmail ve onun tabakasından olanlar Irak'a gidenlerdendi. İmam Malik'in etbâından İbn Kâsım ve bunların tabakasından olanlar Mısır'da bulunuyorlardı. Abdülmelik b. Habîb, Endülüs'ten kalkarak Batı Afrika'ya geldi. İbn Kâsım ve onun talebesinden olanlardan istifade etti. Endülüs'e döndükten sonra Maliki mezhebini orada yaydı. Bkz: İbn Haldun, *Mukaddime*, c.II, s.495.

44 Kurt, *a.g.e.* s.119.

45 Zehebî, *a.g.e.* c.IV s.102; Humejdî, *a.g.e.* s.264.

Birçok talebe yetiştirdi. O kadar çok talebesi vardı ki: Peşinde bir talebe kalabalığı ile dolaştığı bile rivayet edilmiştir.⁴⁶

4. Vefatı:

H. 237 senesinin Ramazan ayında, başka bir rivayette geçen bilgilere göre ise, 238 senesinde zilhicce ayında vefat ettiği söylenmektedir.⁴⁷

46 İbnu'l-Faradî, *a.g.e.* s. 124; Sandıkçı, *a.g.e.* s.464.

47 Zehebî, *a.g.e.* c.IV, s. 107; Humeydî, *a.g.e.* s.264.

II. BÖLÜM

İBN HABİB'İN İLMİ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde **Abdülmelik b. Habib**'in ilmi kişiliği incelenecektir. İlmî bir şahsiyet olarak İbn Habîb, çok sayıda ve değişik sahalarda eseri olan âlimler arasında zikredilir. Yine, Endülüs için birçok ilimde ilk olanı yapma özelliği, onun ilmî bir şahsiyet olarak dikkat çeken bir başka yönüdür. Âlimimiz en eski ve ilk dünya tarihini derleme, kadınlarla ilgili ilk hadis malzemelerini derleme ve Endülüs'te birçok ilimi ilk kez sokma özelliğini de kendinde taşımaktadır.

Yazdığı eserlerin birçoğu günümüze ulaşmamış olsa da, bu eserlerin isimlerine baktığımızda bile, bu bölge için ne kadar önemli bir ihtiyaca karşılık verdiğini, o ve onun gibi âlimlerin Endülüs'ün ilmî alt yapısının oluşumunda ne kadar önemli bir yer tuttuğunu kolayca kabul edebiliriz.

Abdülmelik b. Habîb'in özellikle günümüzde yapılan çalışmalar doğrultusunda fıkıh ve hadis ilmindeki yeri daha ön plâna çıkartılsa da; yazdığı diğer eserler ve ilimlerdeki durumunun da önemi ve yerini vurgulamak gerekmektedir.

Özellikle dikkat çekici yönleri hakkında kısa bilgi verecek olursak:

1. Fıkıhtaki Yeri:

Abdülmelik b. Habîb'in fıkıh ilmindeki yerini araştırmadan önce Malikî Mezhebi'nin Endülüs'teki gelişimi ve konumunu araştırmamız daha doğru olacaktır.

Çünkü Endülüs'te İslâmî ilimler sahasında, uzunca bir süre en fazla etkili olmuş olan sadece Malikîlik usul ve eserleri akla gelir. Bu nedenle “Endülüs'te Malikîliğin gösterdiği gelişmeye” değinmeden diğer konuyu açıklamamız doğru olmaz.

Malikî Mezhebi, Endülüs'te en çok müntesibi bulunan mezheptir. Hicrî 200'lerden sonra, Malikî mezhebi bu bölgeye hâkim olmaya başladı. Endülüs Emevî Devleti'nin Abbasîlerle olan kötü ilişkileri onların Malikî mezhebini devletlerine hâkim kılmasına sebep olmuştur.

Malikîliğin bu konumu, Endülüs'te İslâm hâkimiyetinin son günlerine kadar devam edecektir. Bu keyfiyet, sayı bakımından farklı mezhep ve fırkalara bölünmüş şark Müslümanları karşısında, Endülüslülere övünme fırsatı verecek, ayrıca ülke bütünlüğünün muhafazası hususunda otoriteye göz ardı edilemeyecek bir destek teşkil edecek ise de, yeni ve farklı fikirlere karşı zaman zaman bir baskı faktörü olmaktan da uzak kalamayacaktır.⁴⁸

Maliki mezhebi burada oynadığı rol itibarıyla sadece bir mezhep olarak yaşanan ve uygulanan yönü dışında aslında, belli bir dönemi esas alarak söylersek, âlimler arasında öne geçme vesilesi, bölgede birlik ve bütünlüğün sağlanmasında önemli bir etmen ve aynı zamanda diğer ilimlerin burada gelişim seyrini etkileyen; bir unsur durumundadır.

Dolayısıyla Maliki mezhebi, daha önce değindiğimiz gibi, bölgenin kendine özgü ilim ve kültür tarihinin oluşumunda önemli etmenlerden biri durumundadır.

Bu bölgede Maliki mezhebinin benimsenmesinde, etkili olan diğer sebepleri araştırmacılar şu şekilde açıklamaktadır: Malikî mezhebinin Mısır, Kuzey Afrika ve

48 Özdemir, *a.g.e.* s.29.

Endülüs'te yayılıp da, diğer bölgelerde etkinlik gösterememesinin sebebi; Endülüs'ten Medine'ye kadar olan bölgede, Medine'nin kuzey ve doğu tarafındaki memleketlerde olduğu gibi, ilmî merkezler etrafında ders halkalarının olduğu müçtehit imamların olmayışı, ayrıca batıdan gelen öğrencilerin fikhî ekollerinin geliştiği doğu taraflarına yönelmelerinin zorluğu gösterilmektedir. İmam Malik'e gelen talebeler onun gibi bir üstada kavuştuktan sonra ilmin kaynağı Medine'nin dışına çıkıp doğuya yönelmeye, ihtiyaç da duymuyorlardı. Kuzey ve doğuya doğru Malikîliğin az gelişmesinin sebebinin yolları üzerinde bulunan Şam ve Irak bölgesinde ilmî hareketliliğin had safhaya ulaşmış bulunması sebebiyle buralara ilim tahsili için uğrayan öğrencilerin ilmî doygunluğa ulaşmaları olduğu şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır.⁴⁹ Diğer yandan Malikî mezhebinin burada kabulünden önce Evzâlik benimsenmişti. Şam'ın Evzâî Mezhebi⁵⁰ Endülüs'te Valiler Dönemi boyunca kabul görmüştür ve bir süre tutunduktan sonra, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması ve Malikîliğin burada öğrenilmesiyle bu mezhep geçerliliğini kaybetmiştir.(714-755) Evzâlik buraya Suriye'den gelen Araplar tarafından getirilmiş ve Evzâî'nin görüşlerinin Endülüs'e aktarılmasında arkadaşı olan Kurtuba baş kadısı Sa'sa'a b. Sellâm'ın(v.201-/816) çabaları etkili olmuştur. İbn Habîb'in

49 Ebû Zehra, a.g.e. 407 vd.

50 Evzâî: Tam adı Ebû Amr Abdurrahman b. Amr b. Yumhid olan bu âlim, Dımeşk'in Evzâ beldesine nispetle böyle anılmıştır. Ehli hadis ile rey ehli arasında bir fıkıh metodu takip ettiği kabul edilmiştir. Nâss bulunmadığında kıyasa müracaat eden Evzâî fikhî görüşleri arasında kişilik hak ve hürriyetlerini özellikle zımmî ve müste'menlerin hak ve hürriyetlerini korumaya yönelik olanlarının ayrı bir önemi vardır.

hocalarından biri de Sa'sa'a'dır ve İbn Habîb Kitabu'l-Vâdiha'yı yazarken Evzâlik'ten de etkilendiği söylenmektedir.

2. Malîkî Mezhebi'nin Endülüs'teki Yükselişi:

Özellikle Emir Hişam döneminde Hicaz'a hac için giden Endülüslülerden genç olanlar burada kalarak Maliki fikhını öğrendiler ve vatanlarına geri döndüklerinde Maliki mezhebinin ilk fakihleri oldular. Hişam tertip ettiği ilim meclislerinde sık sık bu fakihlerle birlikte oldu. Pek çok hususta onlarla istişarede bulundu, görüşlerine itibar etti. Onun bu tavrı Malîkîliğin Endülüs'te yaygınlaşmasına zemin hazırladı.

Muvatta, bizzat İmam Malik tarafından yazılmış olmakla birlikte, ondaki fikhî meseleler çok değildir. Onun fikh, derslerine devam eden çok sayıda öğrencisinin aldıkları notların kitaplaşmasıyla tedvin edilmiştir. Talebelerinin yazdığı bu notlardan Malîkî mezhebinin temel kaynak kitapları olan Müdevvene, Utbiye, el-Vâdiha ve Mevzaziye ortaya çıkmıştır.⁵¹ Yine Endülüs'ün ilim ve kültür tarihiyle ilgili yazılanlara baktığımızda, Endülüslü birçok âlimin Malîkî fikhındaki durumuyla ilgili olarak: Bu âlimlerin Medine'de Malîkî fikhını ve bu çerçevede İmam Malik'in Muvatta'ını, şerhlerini öğrenip bilahere Endülüs'e geri döndüklerini, bu âlimlerin yaşadıkları şehirlerde kadılık, fetva verme ve öğrenci yetiştirme v.b işlerle meşgul olduklarını yazdıktan sonra; bunların önemli bir kısmının mukallit olduğunu ve fikhî malûmatlarının Muvatta ve şerhlerinin dışına çıkmadığını fakat

51 Tellioglu, Ömer, *Mâlîkî Mezhebi'nin Gelişmesi*, www.konyevi.net.

yine birçoğunun Muvatta'yı ezbere bildiklerini ifade etmektedir.⁵² Bu âlimlerin yukarıdaki özelliklerini taşıyor olsa da İbn Habîb, fıkıh sahasında onlardan daha yüksek bir mertebededir. Çünkü yine araştırmalar neticesinde bu âlimlerin dışında, bu mezhepte müçtehit, fetva ehli, usul ve fûrûu iyi bilen bir kısım fakihler de yok değildir bu bölgede.⁵³ Bu gurup içersine İbn Habîb de dâhil olmaktadır. Bu sahada yazdığı eseri ve onun müftülerin (Danışman Fakihler) başkanı olarak Endülüs'te en üst mertebeye gelmiş olması bize bu tespit imkânını sunmaktadır. Yine onun bilgisi, Mısır ve Medine'de yetişmiş âlimlerin Muvatta yorumlarını öğrenip kendi görüşlerini ve fetvalarını birleştirip yorumlayacak ve bundan da önemli bir eser çıkaracak kadar Malikî fıkıhında ilim sahibidir.

İbn Habîb kaynaklarda Malikî fıkıhında hafız olarak zikredilir. Yine kaynaklarda "Malikî fıkıhını Endülüs'te ondan daha iyi bilen yoktur" denilmektedir. Dolayısıyla Malikî fıkıhında otorite olduğunu kabul etmemiz yanlış olmasa gerek. Yine kaynaklarda Onun yazdığı Kitabu'l-Vâdiha, Malikîliğin dört büyük eseri arasında zikredilmektedir. Bu eser Muvatta'nın önemli bir yorumu durumundadır.

Endülüs'te Malikî fıkıhının önemli isimlerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö.234/849) ile aynı dönemde yaşamış ve ilim yapmıştır. Malikî mezhebinin yayılmasında ve Malikilik konusunda Endülüs'te otoritelerden ikincisi Yahya'dan sonra odur. Malikî fıkıhına karşı özellikle Yahya'nın Emevî Valisi II. Abdurrahman üzerindeki etkisiyle revaçta olduğu ve âdetâ resmî bir mezhep haline geldiği bir dönemdir bu dönem.⁵⁴ Dönemindeki bu geleneğe İbn Habîb de uymuş; yolculuğunda

52 Özdemir, *a.g.e.* s. 28-29.

53 Özdemir, *a.g.e.* s.30.

54 Özdemir, *a.g.e.* s.72-73.

ve dönüşte de Endülüs'te Maliki mezhebiyle ilgili çalışmalara ve öğretime devam etmiştir. Yahya b. Yahya, Muvatta'nın en önde tutulan rivayetini gerçekleştirmiş; ancak İbn Habîb gibi Malikî ekolünün doktrinine katkı sağlayacak bir eser meydana getirememiştir. Bu da kaynaklarda Yahya'nın önüne geçme sebeplerinden birisi olarak görülmelidir.

Endülüs'te Maliki Mezhebi resmiyet kazandıktan sonra bu mezhebin doktrininin oluşmasında İbn Habîb'in rolü önemli olmuştur. Sahnûn'un (ö.240- 854) Afrika'da yaptığını o Endülüs'te yapmıştır⁵⁵. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Sahnûn İmam Malik'in talebelerinden Ebu Kasım'dan Malikîliğin esaslarını öğrendikten sonra Kuzey Afrika'ya dönüp Müdevvene isimli eseri kaleme almıştır. Daha sonra Kuzey Afrika'da Müdevve'ne üzerine ve bu eser esas alınarak şerhler, kitaplar, muhtasarlar yazılmıştır. Böylece Malikî mezhebinin doktrinin burada oluşmasına sebep olmuştur. Endülüs'te aynı süreci başlatan kişi İbn Habîb ve eseri de el-Vâdiha fi's- Sünen ve'l-fıkh'tır. Gerçi Vâdiha, el-Utbi'nin kitabının öne geçmesinden dolayı gerekli değeri ve itibarı görememiştir.⁵⁶

Kitabu'l- Vâdiha'nın değeri ve önemi konusunda pek çok âlimin olumlu ve övgü dolu sözleri vardır ki bunlardan birisi de Utbî'ye aittir:

55 Kuzey Afrika'da Esed b. Furat doğuya giderek önce Hanefiliğe, daha sonrada Malikîliğe intisab etmiş, burada aldığı Malikî fıkhının inceliklerini Esediyye isimli kitabında yazmıştır. Daha sonra Sahnûn bunu Esed'den dinlemiş, ancak Sahnûn doğuya gittiğinde bu kitabı Esed'in rivayet ettiği hocası Ebû Kâsım'a arz etmiş, Ebû Kâsım onun yazdıklarını bırakmasını ve Sahnûn'a tabi olmasını istemiş. Esed bunu kabul etmeyince Esediyye âdeti tedavülden kalkarak, yerine Sahnûn'un Müdevvenesi geçmiştir. (Bkz. İbn Haldun, *a.g.e.* c.II, s.496).

56 Karaman, Hayrettin, Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi, s.104.

Bu konuda Utbi şöyle demiştir: “Medine ehlinin mezhebi üzerine ondan daha bilgilisi yoktur. Ve öğrenci için ondan daha faydalı bir kitap da yoktur.”⁵⁷

İbn Habîb Kitabu'l-Vâdiha'yı yazarken Endülüs'te hâkim olan Maliki ekolüne muhalefet etmiş ve Malikîliği sadece Medine ehlinden değil, aynı zamanda Mısırlı âlimlerden de öğrenmiştir. Dolayısıyla o Maliki fıkhında Medine Malikîliğinden sonra Mısır Malikîliğinin farklılıklarını görmüş ve bundan sonrada kendine ait görüşleri ve fetvalarını oluşturmuştur.

Abdülmelik özellikle el-Vâdiha'nın yazılmasında sadece Malikîlikten değil Şam'ın Evzâî mezhebinden Medine Maliki ekolünden ve Mısır Malikîliğinden yararlanmıştır. Bu üç kaynak Onun Maliki anlayışını etkilediği gibi, Maliki geleneğine de bir yerde karşı çıkışını, farklılaşan bir çizgisini, döneminden farklı fikhî yaklaşımını ve fetvalarını ortaya çıkartmıştır.⁵⁸

Yahya b. Yahya ile döneminde ve hatta daha sonra yaşanan sürtüşmeler ve çekişmeler kaynaklara yansıyacak kadar önemli bir gündem maddesi olmuştur. Bu çekişmelerde kaynaklardan öğrendiğimiz birkaç etmeden söz edilebilir. Bunlardan birisi de Malikî fıkhındaki farklı anlayışlarıdır diyebiliriz. Bu konudaki araştırmalardan şu sonucu çıkartmak mümkün gözükmektedir: Yahya b. Yahya'nın Maliki anlayışı İmam Malik'in Mısırlı talebesi İbnu'l- Kâsım'a dayanmaktaydı. İbnu'l-Kâsım (191/806) ehli rey tarzı bir mezhep anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Yahya'da bu tarzda bir (mesailin ezberlenmesi, öğretilmesi ve uygulamaya aktarılmasıyla sınırlı fûru merkezli) bir fikh anlayışını

57 İbu'l-Faradî, *a.g.e.* s.126.

58 Çavuşoğlu, *a.g.m.* c.7, s.61.

benimsemiştir. Daha sonra doğuya giden Abdülmelik b. Habîb (ö.238/852) ise daha ziyade Medine maliki ekolü birikimini Endülüs'e taşıyacak, bu yuzdende Yahya b. Yahya ile aralarında ciddî bir rekabet ve husumet ortaya çıkacaktır.⁵⁹ El-Vâdiha fi's-Sünen ve'l-Fıkh adlı eserinde Malik'in Mısırlı ve Medinelî öğrencilerinin rivayetlerini bir araya getirmiş, tercih ve tahriçlerde bulunmuş, dolayısıyla oluşmakta olan Endülüs Maliki geleneğine muhalefet etmiştir. Bu husumetin diğere bir nedeni ise, aynı zamanda meşhur Mısırlı muhaddis Esed b. Musa'nın (ö.212/827) öğrencisi olan İbn Habîb'in, fıkıh eğitiminin yanı sıra, hadis rivayetleriyle meşgul olması ve fıkıh faaliyetlerinde Muvatta dışındaki hadislerle belli ölçüde yer vermesidir.⁶⁰ İbn Habîb'den sonra Yahya b. Yahya ekolüne muhalif çalışmalar yapan Endülüslüler bulunmuş olmakla birlikte, İbn Habîb'in temsil ettiği fıkıh/Malikîlik anlayışı çok etkili olamamıştır. İbn Habîb'in öğrencilerinden ve el-Utbiyye adlı eseriyle meşhur olan Utbi lâkaplı Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz (ö.255/869) ile bu beşinci tabakada Endülüs Malikîlerinin 'fetva reisi' olan Ebu'l-Kâsım Esbağ b. Halil (ö.273/886) sırf 'rey/mesâil' anlayışına dayanan ve büyük ölçüde İbu'l-Kâsım'ı esas alan Endülüs Malikîliğinin güçlenip yerleşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla buradan anlaşılıyor ki: Abdülmelik Endülüs'te Medine ve Mısır Malikîliğini bir araya getirerek yeni bir ekol olarak ortaya koymaya çalışsa da bu ekol daha sonra devam etme imkânı bulamamıştır.⁶¹

Bu açıklamalar bize İbn Habîb'le ilgili bazı noktaları tespit etme imkânı ve ilmi şahsiyeti hakkında bilgi sunmaktadır. O yaşadığı dönemde ve bölgede Malikî

59 Zehebi, *a.g.e.* c.IV s.106; Çavuşoğlu, *a.g.m.* s. 61.

60 Çavuşoğlu, *a.g.m.* s.61.

61 Çavuşoğlu, *a.g.m.* s. 64.

fikhinin mezhep içi tartışmalarının bir ayağı konumundadır. Bölgede bu konuda oluşmuş belli bir ilmî gruba karşı kendi görüşlerini ortaya koyup savunacak kadar ilimde ileri seviyede olduğu gibi, bunun yanında o, bir aktarımcı ve aynı zamanda yorumcu bir âlimdir.

3. Hadis İlimindeki Yeri:

Abdülmelik b. Habîb'in Hadis ilmindeki yerini açıklarken, öncelikle yaşadığı III. asırda hadisin gelişimine bir göz atmamız gerekir. Çünkü bu asırdaki gelişmeye göre “İbn Habîb'in nasıl bir durumda olduğunu” tespit etmemiz bu şekilde mümkün olacaktır. Bundan sonra ise “Endülüs'te III. asırda hadis gelişimi ne şekilde” bunu incelememiz ise Endülüs'e göre onun gelişimini tespit etme imkânı bize sunacaktır.

a. İlk Üç Asırda Hadis:

Kabul etmek gerekir ki, Endülüs pek çok yönden doğu İslâm âleminin bir takipçisi olmuştur. Birçok kurum ve kavram önce Doğuda şekillenmiş daha sonra Endülüs'e intikal etmiştir.⁶² Bu durum aynı zamanda tezimizin ana temalarından birini oluşturan Endülüs'te hadis ilmi için de böyle olmuştur. Hadis'in burada gelişmesi buradaki ilim çevresinin direnmesi nedeniyle bir takım zorluklarla da karşılaşmıştır. Bu tespitten sonra Endülüs'te Hadis ilminin gelişimine ilişkin açıklamalara geçebiliriz.

62 Özdemir, “Endülüs'te Zındıklık Suçlaması”, c.XXXVIII, s.196.

İlk üç asırda Hadis ilminin geldiği noktaya nispetle İbn Habîb nasıl bir görüntü vermektedir?

İslâm tarihinin Hadis ilmi açısından en verimli devresi, şüphe yok ki ilk üç asır; özellikle III. asırdır. Bu devre gerek muhaddislerin ve gerek bu sahada verilen eserlerin çokluğu açısından önem arz eder. İlk üç asır, Hadis ilmi bakımından basitten mükemmele doğru gelişen ve kemal seviyesine ulaşan bir keyfiyete sahiptir. Asırlar birbirinin devamı ve tamamlayıcısı hüviyetindedir. İlk asır daha çok sahabenin faal olduğu ve sözlü rivayetlerin galip olduğu devre, ikinci asır hafızalarda ve bazı sahifelerde saklı duran hadislerin toplanıp tedvin edildiği ve tasnife başlandığı, **devre** üçüncü asırda tasnif ve hadis ilminin zirveye ulaştığı devredir.⁶³

Tâbiîlerin son halkası muhtelif fırkaları takviye etmek maksadıyla insanların kolaylıkla hadis uydurduklarını gördüler ve daha önceleri bazı tâbiîlerin karşı çıkmalarına rağmen bu halkada hadis tedvinini geliştirip yaymaya koyuldular. Bu asırda yapılan tedvinin özelliği, hadislerin ekseriya sahabe ve tabiîlerin fetvalarıyla karışık bulunmasıdır. Nitekim Medine imamı Malik b. Enes (ö.179)'in Muvatta'sı böyledir. İmam Malik'in Muvatta'ı bu şekilde olduğu için belki de İbn Habîb eserlerinde mezhep imamını taklit etme yoluna gitmiş olabilir. Çünkü eserleri aynı tarzda yazılmış olduğunu görüyoruz.

İkinci yüzyılın başında, etbâu't-tabiîn devrinde âlimler, sahabe ve tâbiînin fetvalarından ârî, sadece sünnete tahsisi edilmiş Müsned eserler meydana getirmeye başlamışlardır. Ahmet b. Hanbel'in (ö.241) Müsned'i, bu müsnedlerin en yeterlisi ve en geniş kabul edilmektedir.

63 Sandıkçı, *a.g.e.* s. 50.

Bunların ilki Ebu Davud et-Tayalîsî'nin (ö. 204) Müsned'idir. Bu tarihten önce İmam Malik (ö. 179) Muvatta'yı, İbn İshak (ö. 151) Megâzî'sini telif etmiş bulunuyordu.

Câmî adındaki, genelde fıkıh konularına göre tasnif edilmiş hadis kitapları, Hicrî ikinci asırdan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki Ma'mer b. Raşid'in (ö. 153) kitabıdır. Bunu Süfyan-ı Sevrî (ö. 161), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198) gibi hadis bilginlerinin kitapları izlemiştir. H. III. asırda ise Abdurrahman b. Hemmam (ö. 211), Buharî (ö. 256), Müslim (ö. 261) ve Tirmizî (ö. 279) gibi müellifler câmî türündeki eserlerini yazmışlardır. Kütüb-i Sitte'den İbn Mâce (ö. 273) ile Nesâî'nin (ö.303) Sünen adındaki kitaplarını yazmaları da bu tarihlere aittir.

Bablara göre tasnif edilmiş olarak sırf sahih hadislerden meydana getirilmiş eserler, Buhari'nin çağdaşı olan etbau't-tabî'n devrinden önce tedvin edilmemiştir. Kütüb-i Sitte de bu devirde meydana getirilmiştir.

Rivayet asrından sonra gelenlerin yaptığı iş, meşhur sahih hadis kitaplarını tehzip, şerh ve ihtisar etmek olmuştur. Nitekim Ebû Abdillâh el-Humeydî(ö. 448), Sahîhayn'ı Müsned metoduna göre tertip etmiştir. Sonra Ebu's-Sa'dât Mübarek b. el-Esîr(ö.606), Kütüb-i Sitte'yi bablarına göre tertip etmiştir. Hadis-i Nebevî böylece yazılmış ve zapt edilmiş olarak bize gelinceye kadar birçok merhaleler geçirmiştir.⁶⁴

Hadis sahasındaki bu gelişmelerden anladığımız hicrî III. asra gelindiğinde rivayetin yerleşmiş olduğunu, belli kaide ve kuralların tespitiyle bu konuda, bir karışıklık ve karmaşanın olmadığını ve aynı zamanda bablara göre tasnif edilmiş hadis mecmualarının yazılmaya başlandığını görmekteyiz.

64 Sandıkçı, *a.g.e.* s. 51.

b. Hadisin Endülüs'e Girişi:

Hadis gerek rivayet, gerekse bir ilim olarak ilk defa ne zaman ve nasıl Endülüs'e geldi? Kimin tarafından Endülüs'e getirildi? Endülüs'te İslâmî ilimlerin gelişimi nasıl oldu? Bu konularda farklı rivayetler, görüşler ve tartışmalar mevcuttur. Fakat şunu rahatlıkla tespit edebiliriz ki: İslâmî ilimlerin Endülüs'e gelişi ve batıya geçişi mantık ve felsefe ilimlerinde olduğu gibi inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Bu konuda İbn Tumlus özet olarak şunları söylemektedir: Malikîlik burada uzun süre ilmin tek kaynağı görülmüş, buna muhalefet hoş karşılanmamış ve başlangıçta fikir ayrılıkları iyi karşılanmamıştır. Doğudan gelen âlimler beraberinde hadis ve fıkıh kitapları getirmişler, ancak bu kitaplardaki farklı görüşlerden dolayı bunlara karşı bir direnç oluşmuştur. Bu nedenle hadis ilimleri bile başlangıçta bidat olarak görülmüş ve bununla ilgilenenler tekfir edilmiştir. Sonradan reddedilen ve küfür kabul edilenler gerçek din kabul edilmiştir. Bir sonraki aşamada Endülüs'e usul ilimleri gelmiş. Ancak usul ilimlerine karşı çıkış olsa da bu ilimle uğraşanlar fazla bir rahatsızlık duymadan bu ilimle uğraşabilmişlerdir.⁶⁵ Bu ifadeden anlaşıldığı gibi uzunca bir süre hadis ilmi ile ilgilenmek Endülüs'te iyi görülmemiş ve âdeta yasaklanmıştır. Daha sonra bu yasak kırılmış ve bundan sonra hadis rivayeti ve usul ilimleri buraya getirilmiştir.

Kaynaklardan öğrendiğimize göre ilk fetih döneminde burada herhangi bir hadis rivayetine rastlanmamaktadır. Buraya gelen sahabe ve tabiûndan da herhangi

⁶⁵ Özdemir, Mehmet, “İspanya Tarihinde Doğululaşma ve Batılılaşma Tartışmaları”, İslâmiyat, c.7, s. 32.

bir hadis rivayetine rastlanmamıştır. Eğer meşgul olmuşlarsa da hiçbir Endülüslü öğrencilerinin olmadığı kaydedilmektedir.⁶⁶

O dönemde bölgede Mağrib ve Endülüs'ün maddî ve manevî imarında, İslâmlaşmasında ve İslâm'ın temel esaslarının yerli halk tarafından benimsenmesinde en önemli rolü oynayanlar, Ömer b. Abdülaziz'in Mağrib'de görevlendirdiği on tâbiî fakihtir.⁶⁷ Bu on fakihin buraya gelmeleri ile birlikte de burada ilmi çalışmalar başlamış, ancak bu çalışmalar sadece İslâm'ın öğretilmesi ile ilgili ve bilgi aktarımı şeklinde olmuştur. Bunun için fikhî ilimlere ve akaide dair esaslara öncelik verilmesi bu bölgenin durumuna uygun düşmektedir. Buna dayanarak hadis ilimlerinin buraya girmesinin diğerlerine göre yaklaşık bir asır sonraya kaldığı ifade edilmektedir.⁶⁸

Bu konudaki bu ilk dönemlerde bölgede ne şekilde bir başlangıç olduysa bu başlangıç doğrultusunda ilmi çalışmalar devam etmiştir. Bu başlangıçtan kastımız, ilimlerden birçoğuna karşı burada direnç olması, birçok ilmin burada yerleşmesinde gecikmeye sebep olmuştur. Bu gecikmedeki diğer etmenleri daha önce sıralamıştık. Buna dayanarak diyebiliriz ki başlangıçta burada bu ilimleri önemsememe sorunu ile de karşılaşılımıştır. Böylece bir boşluk yaşanmasına sebep olmuştur bu durumlar. Daha sonraki dönemde ise Malikî mezhebi ağırlıklı ve sadece İmam Mâlik'in mezhebinin yayıldığı, Malikî fikhına ziyadesiyle ehemmiyet verilen fetva fikh öğrenme programı içerisinde Muvatta'ın tedris edildiği bir hususiyete sahiptir.⁶⁹

66 Kurt, *a.g.e.* s. 74-75, Fierro, *a.g.m.* s.77.

67 Özdemir, "Endülüs ve Fas'a Hadis'in Girişi", Yeni Ümit, Sayı:45.

68 Çavuşoğlu, *a.g.m.* s.63.

69 Çavuşoğlu, *a.g.m.* s.63

Muhaddisler arasında kullanılan manasıyla hadis ilmi ki, rivayetlerin toplanması, illetin ve sebeplerin bilinmesi, ricalin tanınması, onların adalet ve zabt yönleriyle bilinmeleri, nâsîh ve mensuh olan rivayetler, hadis çeşitleri v.d. konular bu dönemde burada söz konusu değildir. O dönemde bölgede bulunan muhaddislerden Şam ehlinin hadisini Endülüs'e taşıyan (123/740) Endülüs'e gelmiş Muaviye b. Salih el-Hadramî, sadece bir talebesine 3000 hadis yazdırdığı nakledilen muhaddis Davut b. Cafer es-Sağırî ve Sa'sa'a b. Sellâm'ı (ö.374/958) zikredebiliriz⁷⁰

Kemalettin Özdemir bu konuyla ilgili makalesinde:⁷¹.

Ancak hicrî VI. asrın sonlarına doğru Muvahhitlerden Yakup b. Mansur (554-595) döneminden itibaren hadisin gerçek manada Endülüs'e girdiğini söylememiz mümkündür. Kısaca bu aradaki dönemde sistemli bir hadis mektebi burada gözükmemektedir.” demektedir El-Huşenî naklediyor: Yahya b. Main (H 233) Muhammed b. Vaddâh'a "Muaviye b. Salih'in hadîslerini derleyip; toplattınız mı?" deyip sorduğunda, İbn Vaddah "Hayır" dedi. Yahya b. Main'in "Niçin" sorusuna ise, "O, öyle bir beldeye gelmişti ki halkı o gün ilim ehli değildi." cevabını alınca, İbn Main "Allah'a yemin ederim ki siz büyük bir ilim kaybettiniz” demişti. Burada İbn Vaddah ilim kelimesi ile hadis âlimleri arasında bilinip, kullanılan hadis ilmini kastetmektedir.

70 Sa'sa'a b. Sellâm Endülüslü kaynaklarda hadisi Endülüs'e taşıyan ilk âlim olarak zikredilse de bununla ilgili olarak Endülüs dışındaki kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla onun bu durumunu başka kaynaklar desteklemediği için onunla ilgili bu tespiti kabul etmek doğru bulunmamıştır. Ayrıca o Endülüs dışında tanınmış bir âlim de değildir. Bkn. Fierro, *a.g.m.* s. 72,73.

71 Özdemir, “*Endülüs Ve Fas'a Hadis'in Girişi*”, Yeni Ümit, Sayı: 45.sayı (İnternet adresi: www.yeniunit.com.tr)

Diğer yandan İslâmiyat Dergisi'nde Çavuşoğlu: İbn Habîb'in hadisi Endülüs'e ilk getiren olarak takdim edilmesini doğru bulmamaktadır. Zira İbn Habîb'in Hadisten ziyade fikhî hadislerle ilgilendiğini ve çalışmalarının mezhebin hadis delillerinin tespiti amacıyla yapıldığını düşünmektedir. Bundan başka hadisi iyi bilmediği ve daha sonraki âlimler tarafından kendisinden hadis rivayet edilmediğini söylemektedir. Bu konuda böyle bir tespit doğru gözükse bile İbn Habîb'e, Yahya b. Yahya ve arkadaşlarının muhalefet etmelerindeki sebeplerden birisi onun hadis rivayet etmesi olduğunu biliyoruz. Bunun nedeni ise İmam Malik'in çok fazla hadis rivayetine sıcak bakmamasını görüyoruz. Buna rağmen o hadis rivayeti ile meşgul olmuştur. İbn Habîb böylece İmam Malik'in bu emrine de muhalefet etmiş oluyordu.⁷²

Bu konuda Ali Hakan Çavuşoğlu: Endülüs hadis ekolünün doğudaki benzerlerine nazaran, en az bir yüzyıl geç ortaya çıktığı söylenebilir. Zira fıkıhtan ayrı ve bağımsız bir disiplin olarak hadis ilminin ve sistematik hadis çalışmalarının Endülüs'e taşınması ve düzenli hadis eğitiminin yaygınlaştırılması konusunda öncülük Baki' b. Mahled'e(ö. 276/889) aittir. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılabilir ki: Hadis'in ilk defa kimin tarafından Endülüs'e getirildiği ve sistematik hadis çalışmalarının ilk defa kimin tarafından Endülüs'e taşındığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu farklı görüşlerin temelinde kaynaklarda bu konuyla ilgili açık ve net bilgilerin olmaması yatmaktadır.

72 Dolayısıyla Maliki Mezhebi'nin ve Muvatta'nın benimsenmesi, aynı zamanda Hadis ilminin burada var olduğunu ve buraya hadis ilminin bu tarihlerde girdiğini kanıtlamamaktadır. Çünkü Muvatta'nın bir hadis külliyatı olarak kabul görmekten ziyade, bir fıkıh külliyatı olarak benimsenmesi ve görülmesi söz konusudur. Bkz. Fierro, *a.g.m.* s.74.

Biz tekrar İbn Habîb'in konumuna dönersek: Dönemindeki alimlerin hadis ilminde kendisinden daha fazla bilgili olmamasına rağmen; kaynaklarda bu konuyla ilgili aldığı eleştirilerin temelinde: daha çok mezhep içi çekişmeler ve kıskançlıklar olsa gerektir. Bu eleştiriler o kadar ileri gitmiştir ki hakkında hadiste yalancılık suçlaması bile yapılmıştır. Oysa hadis ilminin ondan sonraki en parlak iki âlimi onun talebesi olarak ondan ders almışlardır.

Baki b. Mahled(ö.2767889), Muhammed b. Vaddah(ö.286/899) v.d. talebeleri olmuştur. Ki bunlar özellikle Hadis usulü ve Hadis ilimlerini Endülüs'e tam anlamıyla taşıyan âlimler olarak kabul görmüştür. Abdülmelik'in talebeleri olan bu âlimler başlangıçta ondan hadis almış ancak daha sonra Irak'a seyahatleriyle oradaki hadis ilminin geldiği noktayı görerek ve hocalarının kusur ve eksiklerini fark ederek ondan hadis rivayetini bırakmışlardır. Fakat şunu belirtmek gerekiyor ki Irak'a gidene kadar onun ilmini iyi görüp onu hocaları olarak benimsemişlerdir. Bu, Abdülmelik'in hadis ilmini yeterli ve doğru görmeleri o zamanda Endülüs'te genel ilmi ortamın hadis ilminde rivayet ve usule dair bilgi seviyesinin ve genel havanın Abdülmelik b. Habîb'den daha farklı olmadığına bir işarettir. Onunla çağdaş olan âlimlerin hadis bilgisinin ondan daha ileride olmadığını Fierro makalesinde şöyle belirtmiştir:

İbn Abdilberr: "Zamanındaki kimseler onu yalancılıkla suçluyorlar ve ondan razı olmuyorlardı."⁷³ Rivayetini değerlendirirken : "Zamanındaki kimseler tabiri ile

73 Zehebî, Siyeru Âlami'n-Nübelâ, c.4, s.105

onun kuşağından olan âlimlerin kastedilmiş olduğu anlaşılmalıdır. Onların tamamı hadis sahasında İbn Habîb'den daha bilgisiz idiler.”⁷⁴ demektedir.

İbn Vaddâh hadis âlimleri arasında bilinen manasıyla hadis ilmini Endülüs'e getiren ilk âlimdir. O senedi gerçek anlamda bilen ve insanların kendisinden hadis dinlemek üzere etrafında toplandıkları, Endülüs'ün ilk âlimidir.⁷⁵

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılıyor ki Endülüs'te hadis ilmi diğer merkezlere göre daha geç bir dönemde başlamıştır. Bunda etkili olan sebepler konusunda da ortak bir nokta var ki o da: Burada öncelikli olarak Maliki fikhının ilim olarak öğrenilmesi, okutulması ve bu konudaki tutuculuktur. Bu dönemde -ki İbn Habîb'in de yaşadığı zamandır bu- öncelikli olarak Maliki fıkhıyla ilgili kitaplar ve İmam Malik'in öğretileri ilim olarak okutulmuş ve yapılan yolculukların önceliğini bu konu teşkil etmiştir.

İbn Habîb bu yönüyle dönemiyle örtüşen bir çizgidedir. Bir yönüyle de Endülüs'teki Maliki fıkhına ait tutuculuğun dışında görünmektedir. Bu tutuculuğu kendine ait görüşlere ve fetvalara bakarak, ayrıca Evzâlik ve Mısır Malikîliğinden etkilenmesine bakarak da söyleyebiliyoruz. Bu yönüyle dönemindeki Endülüs âlimlerinden farklılaşmaktadır.

Endülüs'e hadis ilminin girişi ile ilgili olarak söylenecek ortak bir görüş olarak: Buraya sistematik hadis ilminin girişinde etkili olan iki isimden bahsedilmektedir: Birisi Baki' b. Mahled, diğeri İbn Vaddah'tır.

74 Fierro, *a.g.m.* s.76.

75 Çavuşoğlu, “Endülüs'te Rey-Hadis Mücadelesi”, s.60-61.

Hadis rivayetlerinin buraya kimin tarafından getirildiğine gelince Kemalettin Özdemir Bey'e göre Muaviye b. Salih el-Hadrami'dir bu kişi.

Bunun yanı sıra başka görüşler de mevcuttur bu konuda. Bunlardan birisi de Fierro'nundur:

O İbn Habîb'i hadis külliyyatını Endülüs'e aktaran ilk kişi olarak zikretmektedir. Çağdaşı âlimlerden İbn Abdilberr de böyle zikretmektedir. Dolayısıyla bu konuda çelişkili fikirler mevcuttur.

Endülüs'te Baki b. Mahled'le ortaya çıkan Hadis hareketi yeterince gelişmemiş ve ehl-i hadis ile Maliki fakihler arasında sürekli bir mücadele yaşanmıştır. X/10. yüzyıl sonlarına kadar, özellikle fıkıh alanında Maliki mezhebi dışında hiçbir düşüncenin ifade edilmesine izin verilmemiş ve bunun bir sonucu olarak da, bu döneme kadar Malikiler arasında hadis ve fıkıh usulüne yönelik hemen hemen hiçbir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla, telif faaliyetleri de, büyük ölçüde fetva ve yargı alanında karşılaşılan yeni meselelerin çözümlerini ihtiva eden 'ahkâm', 'nevâzil', 'vesâik', ve 'şurût' gibi eserlerden ibarettir. Abdülmecit et-Türkî, Endülüs'te yaşanan tüm bu gelişmeleri siyasî gelişmelerle doğrudan ilişkilendirerek, örneğin 5/11. yüzyıla kadar Maliki fıkının hâkim olmasını, Emevî yöneticilerinin desteğine bağlamakta, hadis ve fıkıh usulü çalışmalarının gelişmesine paralel olarak İbn Abdilber, Bâcî, İbn Rüşd gibi müçtehit fakihlerin yetişmesini de yine Endülüs Emevî devletinin yıkılışıyla ortaya çıkan fikir hürriyeti zeminiyle açıklamaktadır.⁷⁶ Mahmut Mekkî'de, Maliki mezhebi dışındaki mezheplere yönelik aşırı müsamahasız

76 Et-Türkî, Abdülmecit, *Kitâbu Edebi'n-Nisâ*, s. 24-25.

tavri Hıristiyan topluma karşı Müslüman Endülüslerin siyasî birliğini temin etme gayesiyle izah eder.⁷⁷

4.İbn Habîb'in Hadisçiliği:

İbn Habîb, zamanında ve daha sonra hadis rivayetlerini en yoğun şekilde Endülüs'e ilk aktaran ve ilk hadis talebelerini yetiştirenlerdendir.⁷⁸

Bir ilmin doğup geliştiği bir ortamla, bu ilimle daha sonra tanışmış bir belde arasında birtakım farklılıkların olması çok doğaldır. İslâmî ilimlerin doğup geliştiği Mekke, Medine gibi yerlerde İslâm'ın ve İslâmî ilimlerin izlediği gelişme Endülüs gibi bu merkezlere uzak ve İslâm'ı geç tanımış bir bölgede İslâmî ilimlerin de yavaş bir gelişme göstermesi mümkündür ve tabîî bir durumdur. Uzaklık, orada öncelikle İslâm'ı tanıma aşaması ve İslâm'a yeni girenlerin olması gibi etmenler bu gecikmede etkili olmuştur.

Üstelik buranın toplumsal özellikleri ve farklı milliyetler ilmî gelişmeyi bile direk olarak etkilemiştir. Endülüs'e İslâm'ın çok sonra girişi, çok kültürlü yapı, siyasî istikrarın sık sık bozulması gibi nedenler İslâmî ilimlerdeki gelişmeyi de etkilemiştir.

İslâm'ı yaşamak ve öğrenmek adına ilk zamanlarda başlamış olan ilmi gayretler burada İslâmî ilimlerin usulüyle ilgili çalışmaları sonraki dönemlere kaydırmıştır. Bu nedenle ilk dönem Endülüslü Müslüman âlimler için önemli olan

⁷⁷ Çavuşoğlu, *a.g.m.* s.71.

⁷⁸ Görgün, *a.g.m.* c. XIX, s. 511.

İslâm'ın bu bölgede doğru olarak bilinmesi, yaşanması ve İslâmî bilincin uyandırılmasıydı. Bu mantıkla onlar İslâmî ilimlerin teorilerinden ziyade fıkıh, hadis, akait gibi temelde bir Müslüman'ın bilmesi gereken bilgileri Endülüs'e aktarmakla meşgul olmuşlardır. Buna en güzel örnek İbn Habîb'in eserleridir diye düşünüyorum.

Hicaz'ın Endülüs Müslümanları yanında İslâm'ın orada doğması ve gelişmesi nedeniyle özel bir yeri vardır. Bu nedenle ilim merkezi ve kaynağı olarak burası kabul edilmiştir. Buradaki ilim kaynağı ise İmam Malik'tir. Bu nedenle kendisinin Endülüs'te özel bir yeri olmuştur.

Hadisin ne olduğunu yeni öğrenen bir yörede aynı anda onun usulünün de bilinmesi ve bu ikisinin aynı zamanda gelişmesinden ziyade bunun birbiri peşi sıra olması mümkündür. Bunu Kemal Sandıkçı şu şekilde dile getirmiştir: “Bunun için ilk dönem Endülüslü âlimlerden El-Utbî ve Abdülmelik gibi âlimler öncelikli olarak Maliki fikhını öğrenmeye ve öğretmeye gayret etmişlerdir.”⁷⁹

Buna dair kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ilk dönemlerde Endülüs'te ilme fazla itibar edilmediği, daha ziyade dinin duygusal ve ibadet temelli öğretimi ve yaşanması esasının temel alındığı doğrultusundadır.

Muhammed b. Abdülmelik'in b. Esmer, "Endülüs'e geldiğimde Muaviye b. Salih'in eserlerini aradım, âlimlerin (sahip çıkması gereken ehl-i ilmin) ilgisizliğinden kaybolmuş olduğunu gördüm" der. Endülüs halkının hadis eğitimine itibar etmemesi şu üç ana sebepte toplanıyordu:

1. İmam Malik'in talebelerini hadis rivayetlerini azaltmaya yönlendirmesi, İmam Malik'in talebelerinden Abdülhamid b. Ebu İveys ile Abdülhamid b. Ebî

79 Özdemir, *a.g.e.* s.22.

İsmail'e olan su sözleri önemlidir: "Sizlerin bu işi yani hadisi sevdiğinizi görüyorum, Allah'ın ikinizi hadisten faydalandırmasını istiyor iseniz, onu azaltarak derinleşmeye, anlamaya çalışınız."⁸⁰ İmam Malik'in talebelerine söylediği şu sözleri de İbn Beşir bize nakleder: "Bu kitaptakine (yani Muvatta'ya) yönelin, başkasını da karıştırmayın."⁸¹ Muvatta'ya yapılan bu yönlendirmede maksat hadis ilminde henüz rusûh kazanmadan, yani mevzuunu, zayıfını, sahihini temyiz edemeyen kimselerin çok hadis rivayetinin önüne geçmekti. Yoksa çok rivayette bulunması sebebiyle Abdullah b. Vehb'in (125/742- 812) düştüğü durum söz konusu olacaktır. O şunu anlatır: "Eğer Allah (c.c.) beni İmam Malik ve Leys vasıtasıyla kurtarmasaydı dalâlete düşmüştüm." Nasıl olduğu sorulduğunda ise: Çok hadis elde ettiğimde (amel edeceklerim) hususunda şaşırılmışım. İmam Malik ve Leys'e arz ediyordum. Onlar da bana; "bunu al onunla amel et, bunu bırak" diyorlardı.

2. Bu dönemde Endülüs'te fıkha rağbet hadîse rağbetten çok daha fazlaydı. Maliki mezhebinin yayılıp, meşhur olduğu Endülüs'te, insanların muhtelif problemlerini çözen fukahaya, bu teveccühleri de esasen tabii karşılanmalıdır.

3. Bu dönemde eğitim; Muvatta, İmam Malik'in Muvatta'ı dışındaki kavilleri ve İbn Kasım'ın sözleri sonra İmam Malik'in diğer büyük talebelerinin fetvaları ile sınırlıdır.

Endülüs bölgesinde yaygın olan bu fıkha yöneliş Muhammed b. Vaddah'ın şarka yaptığı ikinci seferinden dönüşü ile büyük muhaddis Bakî b. Mahled ve

80 Özdemir, Kemalettin, a.g.m. Yeni Ümit dergisi, sayı: 45.

81 Özdemir, Kemalettin, a.g.m. Yeni Ümit dergisi, sayı: 45.

Muhammed b. Abdisselâm el-Huşenî'nin ilmî seyahatleri (er-Rihle fi Talebi'l-İlm) tamamlayıncaya kadar devam etti.

Bu tarihlerden sonra ise Endülüs'te diğer ilimlerin çalışmalarının hız kazandığını görüyoruz. İbn Habîb'in hadis ilmindeki ve Endülüs ilmî ortamındaki durumuna dönecek olursak:

Yahya ve onun arasındaki çekişmeyi İbn Abdilberr ve şöyle dile getirmiştir: “Yahya'ya çok itiraz ederdi. Bunun için araları açıktı.” Bu açıklamadan anlaşılıyor ki fetva verirken ve ilmi konularda birlikte münazara ve müşavere heyetinde çalıştığı Yahya b. Yahya'ya ile zıt fikirler ve fetvalar ortaya koyduğu için de aralarında tartışmalar yaşanmıştır. Bu karşı çıkışlarda temel etken maliki fikhında kabul görmüş görüşlerden farklı fetvalar vermek şeklinde olmalıdır. Bu ise onun Şam'ın Evzâilîk, Medine ve Mısır Maliki ekolünden etkilenmesi ve açık görüşlü olmasının bir sonucudur.

Bu konuda İslâmiyat Dergisi'ndeki makalesinde Ali Hakan Çavuşoğlu şu tespitlerde bulunmaktadır: “İbu'l-Kâsım çizgisindeki Malikîliğin Endülüs'e taşınmasında, öncelik İsa b. Dinar'a (ö.212/827) ait olmakla birlikte, bu çizginin Endülüs'te hâkim olmasında en etkili isim, şüphesiz Yahya b. Yahya el-Leysi'dir.(ö. 234/849) Mâlik'in vefat ettiği yıl ona kısa bir süre öğrencilik yapan, dolayısıyla fıkıh birikimi büyük ölçüde İbnu'l-Kâsım'a dayanan Yahya b. Yahya, aynı zamanda, özellikle Endülüs emîri II. Abdurrahman üzerindeki otoritesi sayesinde, Mısır/İbnu'l-Kâsım çizgisindeki Malikîlik anlayışının Endülüs'te âdeta 'resmi mezhep' haline gelmesini sağlamıştır.¹⁵⁵ “İbu'-Kâsım çizgisindeki Malikîliğin Endülüs'e

82 Çavuşoğlu, *a.g.m.* s.60-61.

taşınmasında, öncelik İsa b. Dinar'a (ö.212/827) ait olmakla birlikte, bu çizginin Endülüs'te hâkim olmasında en etkili isim, şüphesiz Yahya b. Yahya el-Leysi'dir.(ö. 234/849) Malik'in vefat ettiği yıl ona kısa bir süre öğrencilik yapan, dolayısıyla fıkıh birikimi büyük ölçüde İbnu'l-Kâsım'a dayanan Yahya b. Yahya, aynı zamanda, özellikle Endülüs emîri II. Abdurrahman üzerindeki otoritesi sayesinde, Mısır/İbnu'l-Kâsım çizgisindeki Malikîlik anlayışının Endülüs'te âdeta 'resmi mezhep' haline gelmesini sağlamıştır.

İbn Habîb gerek çağdaşı gerekse daha sonraki âlimler tarafından Endülüs'teki hadis ilminin gelişiminde önemli bir yerde gösterilmektedir. Çünkü Endülüs'e hadisi ilk getiren ve hadis külliyatını ilk aktaran kişi olarak zikredilmiştir.⁸³

Her ne kadar Muaviye b. Salih hakkında da onun şarkta güvenilir bir muhaddis kabul edilmesi nedeniyle, Endülüs'e hadisin ilk onunla girdiği kanaatini İ. Fierro doğru bulmamıştır. Onun burada daha çok kadılık ve fakihlik misyonunu aksettirdiği ve onun Hz. Peygamber'den Endülüslü öğrencileri yoluyla nakledilen hiçbir hadisin bilinmediği gerçeğinden hareketle, hadisin buraya ne Muaviye ne de Sa'sa'a b. Sellâm yoluyla girmediği görüşünü ileri sürmüştür.⁸⁴

Bu konuda İbn Habîb'in hadisi Endülüs'e ilk getiren olarak gösteren çağdaşı âlimlerden İbn Abdillberr'dir. (Benim tespitim

Diğer yandan İslâmiyat Dergisi'nde Çavuşoğlu, İbn Habîb'in hadisi Endülüs'e ilk getiren olarak takdim edilmesini doğru bulmamaktadır. Zira İbn Habîb'in hadisten ziyade fikhî hadislerle ilgilendiğini ve çalışmalarının mezhebin

83 Görgün, *a.g.m.* c. XIX, s 511.

84 Kurt, *a.g.e.* s.122.

hadis delillerinin tespiti amacıyla yapıldığını düşünmektedir. Bundan başka hadisi iyi ilmediği ve daha sonraki âlimler tarafından kendisinden hadis rivayet edilmediğini söylemektedir.⁸⁵

Görüldüğü gibi İbn Habîb'in hadis ilmi ile ilgili durumu konusunda birkaç farklı fikir mevcuttur. Bunlardan genel kabul göreni ise ilk olarak hadisin İbn Habîb'le Endülüs'e girdiği ve onun tarafından buraya taşındığıdır. Bu görüşü güçlendiren gösterge ise yine onun eserleridir. Çünkü yazdığı eserlere baktığımızda bunların hepsinin Maliki mezhebini destekleyen hadislerle dolu olması gerekirken, İbn Habîb'in fıkıh dışında da farklı kitapları ve bu kitaplarda kullandığı hadisler mevcuttur. Günümüze ulaşmasa da hadis ile ilgili yazmış olduğu kitaplar kaynaklarda zikredilmektedir. Bu kitapların isimleri bize hadis aktarımının onunla başladığına bir işarettir. Ayrıca hadis usulünün kurallarına uymayan, rivayete özen göstermemiş olduğu şeklinde eleştiriler almıştır. Bu eleştirilerde doğruluk payı olsa bile yazdığı eserlere baktığımızda –bunların hepsi günümüze ulaşmasa da- hadis açısından olsun, diğer çalışmaları açısından olsun yaşadığı dönemde hadis ilk aktaran ve İslâmî ilimlerin girmesi ve yayılmasında ilklerden olduğunu söyleyebiliriz. Kaynaklarda hadisin Endülüs'e kimin tarafından ilk olarak aktarıldığına ait bir bilgiye rastlamadığımız için ayrıca onun kitaplarındaki hadis rivayetine bakarak da ilk defa hadisi Endülüs'e getiren kişi olarak görmemiz yanlış olmasa gerek.

Yaşadığı dönemin hadis gelişimiyle karşılaştırıldığında O, dönemdeki hadis rivayeti usullerine pek uymamıştır. Özellikle hadislerin senedinin eksik olması, ravi

85 Çavuşoğlu, *a.g.m.* İslamiyat, c.7; s.66.

kritiğini bilmemesi, güvenilir olmayan râvîden de hadis alması onun kusurları olarak kaynaklarda zikrediliyor.⁸⁶

Bu dönem bu bölge dışında hadis usulünde ki gelişmeye baktığımızda: Cerh-tadil kaideleri yaygın ve etkin bir şekilde kullanılmaktadır, bablara göre hadis mecmualarının artık tasnif edilmeye başlamıştır. Buhari ve Müslim tarzında eserlerin bu dönemde yazılmaya başladığını görüyoruz. H. III. asırda yaşamış olan Abdülmelik b. Habîb'in hadis rivayetlerinin çoğunlukla isnadında gerek ravilerin durumlarını bilmemesi, gerek isnatlarının genellikle munfasıl ve munkatı rivayet şeklinde olması hadis ilminde zayıf olduğu ile ilgili bir sonuca bizi götürmemelidir. Bu şekildeki rivayetlerin çok olmasındaki etmen onun hadisleri daha ziyade sema ve arz yöntemiyle almayı; icazet ve vicâde yoluyla almış olmasından dolayı da olabilir. Çünkü bu tarz hadis alması yazılı belgelerdeki bir takım noksanlıklardan da kaynaklanmış olabilir. Bunu kaynaklarda Onun hadis alma yöntemi olarak icazet ve vicâde yöntemini sıkça kullanmasıyla ilgili bilgilerden çıkartıyoruz.⁸⁷ Fakat bunun yanı sıra bu konu ile ilgili esas sorun düşünce bazında gözüktüyor. Şöyle ki; yolculuğu sırasında hadisle ilgili gelişmelerden haberdar oldu, fakat o bu gelişmeler doğrultusunda değil de kendi düşünce yapısı içerisinde nasıl davranması gerekiyorsa öyle davrandı.

Yine bu şekilde hadis rivayetinde çok bulunmuş olmasında onun hadislerin aktarımından daha ziyade İslâm'ı yeni öğrenen bir topluma İslâm'ı anlatma gayretlerindeki hırslının etkisi de göz önüne alınmalıdır. Çünkü onun yaşantısını

86 Zehebî, *a.g.e.* s.105; İbnu'l-Faradî, *a.g.e.* s.129-130.

87 İbu'l-Faradî, *a.g.e.* s.129.

incelediğimizde görüyoruz ki çok fazla kitap yazarak, yine çok sayıda talebe yetiştirerek İslâmî ilimleri Endülüs'e aktarma gayretini hissetmek mümkündür. Onun rivayetteki durumu H. II asrın rivayet şekline daha uygun görünüyor. İlim yolculuğundan önce hadis ile ilgili olarak yeterince ilim okumadığı, zira onun bu konuda ilim alacağı hocalarının da hadiste bilgisinin olmadığı anlaşılıyor. Zira o dönemde henüz hadis usulüyle ilgili ilim seviyesi Endülüs'te oluşmamıştı. Bunu yukarıda bu konu çerçevesinde açıklamıştık.

Özellikle rical ilminde ileri bir seviyeye geldiği, cerh ve ta'dil kaidelerinin tespit edildiği, isnada önem verildiği, isnadın kurallarının belirlendiği, bunların öne çıktığı ve önem kazandığını bu dönemde kendisinin bundan habersiz kaldığı iddiası da mümkün değil en azından yolculuğu esnasında bunlardan haberdar olması gerekiyor. Ancak o daha ziyade II. Asır hadis rivayetine uygun düşen bir konumda kalmıştır ve bu konuda dediğimiz gibi bilinçli bir tercihtir. Bu açıklamalardan yola çıkarak; o hadis ilmiyle ilgili gelişmelerden yolculuğunda bilgi sahibi oldu; İmam Malik'in hadis almayı azaltmakla ilgili Endülüs'te yaygın olan kanaati de biliyordu, ancak yolculuk ettiği bölgelerde hadis kullanımının yoğunluğunu görüp bundan etkilendi ve hadis ile anlatacağı ve söylemek istediği şeyleri daha iyi anlatabileceğini görüp böyle bir üslûpla hadis rivayetinde bir mahzur görmedi. Usule çok önem vermeden o anlatacağı şeyleri hadis ile anlatma yolunu seçti.

Onun ilim almak için yaptığı yolculukta uğradığı yerlere ve kimlerden ilim aldığına bakmamız ve bunların durumlarının tespiti de bize bu şekilde davranması ile ilgili bilgi verebilir. İbn Abdilber: "Endülüs'te hadisi ilk ortaya koyan odur. Tarikleri anlamazdı. İsimlerin harflerini değiştirirdi. Münker addedilen hadislerle delil getiriyordu. Zamanının âlimleri ona yalan nispet ediyorlardı. Ondandır razı değillerdi.

Onun zayıf ravilerden hadis aldığı, zayıf ile sakim raviyi ayırt edemediği, daha çok “vicâde” ve “icazet” yoluyla hadis rivayet ettiği, dinlemediği ravilerden hadis rivayetinde bulunduğu gibi kusurlarından bahsedilmektedir.⁸⁸ Ona yalan nispet edilmesi de söz konusu olmuştur -İbn Hazm’ın kendisinin yalancı göstermesi konusunda- Şöyle demektedir:” Şüphesiz o sūfiyyedir. Kasten hadis uydurmaya gelince kesinlikle değil. Yazılı vesikalardan bu şekilde almış olmalı.”⁸⁹

Dolayısıyla Onun bu şekilde kendisine yalan nispet edilmesinin doğru olamayacağı ortaya çıkmış oluyor. İbn Hacer ise: “Onun sadık fakat zayıf bir ravi olduğunu söyleyerek” hakkındaki bu iddiaya cevap vermiş olmaktadır.” Yine kaynaklarda zikredildiğine göre birçok konuda kendilerine muhalif gruptan daha fazla ilim sahibi olduğu için O’na kıskançlık besliyorlardı.

Nitekim İbn Hayyân kitabında bunu şöyle dile getirmiştir: “Yahya b. Yahya ile onun ashabından fakihler ona haset ediyorlardı. Kendilerinin bilmedikleri ilimlerde öne geçmesinden dolayı o fıkıh ve hadiste öne geçtiği gibi birçok ilimde de iyi olmasından dolayı ona haset ediyorlardı.”⁹⁰

Bütün bu yönlerinden dolayı hadisi bilmediği iddia edilmiştir. Hatta önceden kendisinden hadis dinleyen ve hadis ilmini öğrettiği talebelerinden bazısının daha sonraki dönemlerde kendisinden hadis rivayetini bıraktığı dahi yazılmıştır. Bundan dolayı talebeleri onu çeşitli şekillerde eleştirmişlerdir. Bu talebelerinden birisi olan İbn Vaddah, İbn Habîb’in hocası Esed b. Musa’dan rivayetini eleştirmektedir. ⁹¹

88 Zehebî, *a.g.e.* s.105,106; İbnu’l-Faradî, *a.g.e.* s.129-130.

89 İbnu’l-Faradî, *a.g.e.* s.131.

90 Zehebî, *a.g.e.* s.105,106

91 Zehebî, *a.g.e.* c.IV, s.106.

Hatta O'nun bir çuval dolusu kitapla İbrahim b. Münzir el-Hazami'ye geldiği ve bunların onun ilmi olduğunu ve kendisine bunlar için izin vermesini istediği, onun “evet” diyerek izin verdiğini, onlardan ne onun ne de İbn Habîb'in ona bir harf dahi okumadığı zikredilmektedir.⁹²

Onun hadis rivayetinde zikredilen bu kusurlarına daha farklı bir zaviyeden bakmamız da mümkündür, zamanın âlimleri Hadis değerlendirmelerinde rivayet ve râvi değerlendirmeleriyle meşgul olurken, o sanki hadis alma ve tercih işinde başka ve kendince bir yol izlemiş fikrini uyandırmaktadır. Bu tercihte o kendi fikrine uyan ya da kendi kafasında oluşmuş ilim mantığı ya da fıkıh bilgisi doğrultusunda hadisleri tercih etmiş görünüyor. Oysa bu bölge ve bu zaman için oldukça farklı bir tutumu bize göstermektedir. Çünkü Endülüs'teki hadis gelişimine baktığımızda buralarda hadis ilminin girişi kimi araştırmacılarca H. VI. asra kadar götürülmektedir.

Abdülmelik b. Habîb bir yönüyle hadis ilmini bilmediği iddiasını doğrularken bir diğer yandan bu gelişmelerden haberdar olmuş fakat bu isnat ve rical ilmini kendince önemsiz görmüş ve bir manada metin değerlendirmesi yaparak bu erken dönemde metin tercihlerini öne çıkarmış gibi görünmektedir. Oysa hadislerin mana ve metin yönünden değerlendirilmesi çok sonraki bir zamanda ortaya çıkmıştır.

Özetle, Abdülmelik hadis alırken, hadisleri değerlendirirken kendi mantığına uyan yahut kendi cemaatine uyan hadisleri almak ve bunları kullanmak konusunda daha gayretli olmuş ve bu nedenle isnada ve rical ilmine pek fazla ehemmiyet vermemiştir bu yönüyle. Bunu Kitabı Edebi'n-Nisa kitabında ve el-Vâdıha isimli

92 Zehebî, *a.g.e.* c.IV, s.106.

eserlerde yazdığı kendi küçük yorumlarından ve kitapların yazılma düzeninden anlayabiliyoruz. Şöyle ki o hadisleri verdikten sonra, o hadisle yahut o konuda kendi görüşünü, bazen kendi açıklamasını vererek metin ve mananın doğru anlaşılmasını istemiştir. Bunun için rivayet ve ravi kritiğiyle uğraşmayı gereksiz görmüştür. Zira Onun vicâde ve icazetle hadis aldığını hatırlarsak ihtimal ki aldığı hadis kaynağı ya da kaynaklarında bu şekilde hadisleri bulmuş ve bunları böyle almıştır diye düşünmekte mümkündür. Onun hadisteki durumuna bir göz atarsak; bu tespiti el-Vâdiha'yı yazarken de İmam Malik'in görüşlerine bazı yerlerde muhalefet etmesinden de anlayabiliriz. Dolayısıyla bütün bunlardan şunu anlıyoruz ki: O körü körüne ilim toplayıp aktaran ve hadis rivayet eden bir âlim değildir. Kendi ilim yolculuğunda geçirdiği sürenin ve uğradığı yerlerdeki ilim seviyesinin müsaade edip etmediğinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Ki buna rağmen yazdıkları ve yaptıkları onun yaşadığı dönem ve bölge için yine de ileri bir durumda olduğunu bize göstermektedir.

Bu dönemde bölgenin ilimdeki durumunu yeri geldikçe anlattık. Maliki mezhebi üzerine çalışmaların yoğun olduğunu, özellikle de İmam Malik'in eseri Muvatta ile ilgili çalışmalara daha fazla önem ve gayret gösterildiğini belirttik. Bu gayretlerin yoğun olmasında o dönemde ilim için daha çok hicaza gidilmesi ve Endülüs'te ilim merkezi olarak burasıyla etkileşimin çok olması İmam Malik'in Muvatta'na çok fazla talep olmasının katkısı da vardır.

Burada Maliki mezhebinden başka bir mezhep kabul görmemiş ve yayılmamıştır da. Bu yüzden bu bölgede büyük doktrin hocaları ortaya çıkmamıştır.

İslâm ilimlerinin usulünün burada daha sonra ortaya çıkmasında ve burasının bir ilim merkezi haline gelememesinde bunun katkısı da vardır.

Bunların yanı sıra Endülüs'ün İlim merkezlerine uzaklığı, bu bölgenin sürekli bir ilim merkezi olmasına bir engel teşkil etmiştir.⁹³ Endülüslü âlimlerin ilim için yolculuklarını Hicaz bölgesine yapmalarından dolayı Irak'tan ve diğer Müslüman bölgelerdeki ilmi gelişmelerden ilk anda uzak kalınması nedeniyle de İbn Habîb hadis ilminde belli bir seviyede kalmıştır.

Zira daha sonraki dönemlerde özellikle Irak'a yolculuk eden onun bu talebeleri orada hadis ilminin geldiği yeri görerek hadisteki eksikliklerini tamamlamaya çalışmışlar ve daha düzgün şekilde hadis rivayet edip ilimde derinleşmişlerdir.

İbn Habîb icazetin henüz yeni yaygınlaştığı bir dönemde hadislerini bu yolla da elde etmiştir. İcazetle hadis rivayeti sema ve arz kadar güvenilir bir yöntem olarak kabul edilmemekle birlikte tamamen reddedilmiş bir yöntem değildir.

Burada kendini gösterdikten sonra Yahya b. Yahya ile fetva heyetinde çalıştı. Yahya b. Yahya ile aralarında rekabet vardı. Bundan başka Endülüs'te Malikî mezhebine yönelmiş tutucu bir ortam vardı. Yine kaynaklarda zikredildiğine göre birçok konuda kendilerine muhalif gruptan daha fazla ilim sahibi olduğu için Ona kıskançlık besliyorlardı.

Nitekim İbn Hayyân kitabında bunu şöyle dile getirmiştir: “Yahya b. Yahya ile onun ashabından fakihler ona haset ediyorlardı. Kendilerinin bilmedikleri ilimlerde öne geçmesinden dolayı. O fıkıh ve hadiste öne geçtiği gibi lügatte ve İ'rab ilminde de uzmandı. Edebiyat ilimlerinde de aynı şekilde. Onun Kur'an irabı, Hadis

93 Sandıkçı, *a.g.e.* s.464.

şerhi ve Nesep ilimleri ve Nücüm ilimlerinde eserleri olduğu ve birçok ilimde de iyi olmasından dolayı ona haset ediyorlardı.”⁹⁴

Endülüs Müslümanları İlim ve kültür Tarihi İsimli eserinde şöyle dile getiriyor: “İlim tahsili için doğuya giden ilk kuşak Endülüslü öğrenciler Maliki fikhını ve bu fikhın esasını teşkil eden Muvatta’yı ve şerhlerini öğrenmeyi yeterli gördüler. Genel anlayış bu olunca hadisle ilgilenmek onlar açısından lüzumsuz bir gayretten öte bir anlam taşıymıyordu. Bu sebeple aralarında İbn Habîb, el-Utbî gibi ünlülerin bulunduğu bu ilk kuşak Endülüslü fakihlerden söz edilirken onların hadis ilminde bilgilerinin olmadığı kaydı yer almaktadır.”⁹⁵

Bunu destekleyen bir işaret olarak İbn Habîb’in fıkıh sahasında yazmış olduğu eser el-Vâdıha söylenebilir. Zira bu eser Maliki fikhının en önemli eserlerinden biri sayılır. İbn Habîb bu eserinde Maliki fikhının inceliklerinden ve ayrıntılarından bahsederek Müslümanların bu konudaki ihtiyacına cevap getirmeye çalışmıştır. Oysa hadis sahasında kendisine pek çok eleştiri getirilmiştir. Usulü bilmediği, ravileri tanımadığı v.b. hususlarda. Buna rağmen hadisi Endülüs’e getiren kişi olarak kabul edilmesi onun İslâmî ilimleri aktarım işine yönelerek, teoriden uzak kalmış olduğunu bize gösteriyor. Dolayısıyla İbn Habîb’in eserlerine baktığımızda onun iyi bir aktarımcı olduğunu ve temel İslâmî bilgileri Endülüs’e aktarma işine öncelik ve önem verdiği görülür.

Bu konuda hem çağdaşı hem de günümüz ilim adamlarının sözleri mevcuttur. Fierro buna şöyle değinmiştir: “İbn Habîb klâsik hadis kritiğinin standartlarına

94 Kurtubî, *a.g.e.* s.48.

95 Özdemir, *a.g.e.* s.22.

vurulduğunda zayıf kalsa da Endülüs'te hadis literatürünü ilk tanıttandır. Onun faaliyeti sayesinde III. asrın ilk yarısının sonunda nebevî hadislerin büyük bir bölümü bilinmeye başlandı. Muaviye b. Salih (95-158) hakkında bir monografi yazan Fierro, onun şarkta güvenilir bir muhaddis kabul edilmemesi nedeniyle, hadisin Endülüs'e onunla girdiği kanaatini doğru bulmamıştır. Hadisin Endülüs'e ne Muaviye b. Salih ne de Sa'sa'a b. Sellâm (192 veya 201) girmediği görüşünü ileri sürmüştür.⁹⁶

Dolayısıyla hadis öğretimi de onunla birlikte Endülüs'te başlamış oluyordu. Tabii bu öğretim usul açısından değil, hadislerin bilinmesi ve ezberlenmesi açısından. Zira usul açısından İbn Habîb'in öğrencileri Irak'a yaptıkları yolculuktan sonra onun kusurlarını görerek ondan hadis rivayetini bırakmışlar ve kaidelerine uygun hadis rivayetine başlamışlardır. Bu da gösteriyor ki İbn Habîb'in hadis öğretimi daha çok hadisleri ezberletme ve belki hadislerin fıkıh yönünden kullanma şeklindeydi.

Üçüncü asırda hadis çalışmalarına baktığımızda, rivayet sisteminin yerleştiği, ravilerin cerh ve tadil açısından durumunun bilindiği ve hadislerin tasnifi suretiyle büyük hadis mecmualarının yazıldığı görülür. Resulü-Ekrem'in hadisleri sahabe döneminde genellikle şifahî rivayet, h.1. asrın ortalarından itibaren kitabet h.1. asrın sonları ile II. asrın başlarından itibaren tedvin, h.2. asrın ikinci yarısından itibaren tasnif edilmeye başlanmak suretiyle yazılı edebiyata geçmiş h.3. asırda ise değişik tertip ve tasnifte birçok hadis mecmuaları ortaya çıkmıştır.⁹⁷ İbn Habîb'in hadis

96 Fierro, Isabel, a.g.m. s.70

97 Erul, Bünyamin, "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslûbu, Rivayet Açısından Ma'mer b. Raşid'in el-Câmi'i", A.Ü.İ.F.D, sayı: 43, s.27-61.

rivayetinde kendisine yöneltilen eleştiriler: Hadisleri genellikle icazet yoluyla aldığı, sahih hadisi, zayıfından ayırt edemediği, ravilerin durumunu bilmediği, hadis dinlerken gevşek olduğu gibi. Bunu İbn Abdillberr şöyle dile getiriyor: “Tarikleri anlamazdı, isimlerin harflerini değiştirdi. Münker addedilen hadislerle delil getiriyordu. Zamanın âlimleri ona yalan nispet ediyorlardı. Ondan razı değillerdi”.⁹⁸ O dönemde icazetle hadis rivayeti henüz yeni yaygınlaşmaktadır. “Üçüncü asra gelinceye kadar, icazet sistemini izlerine rastlamak zordur. Fakat daha sonraları bu sistem yaygın bir şekilde kullanılmıştır.” İcazet yoluyla rivayetleri de genellikle mukabele olmaksızın gerçekleştirmiştir.⁹⁹ Bunun yanı sıra birçok büyük hocadan hadis dinlemiş ve onlardan hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden de pek çok âlim hadis rivayetinde bulunmuştur. Bu onun hadiste tamamen dikkatsiz ve özensiz olmadığını, fakat bazı kusurları olduğunu gösteriyor. Buna sebep olan bir etmen de belli ilmi çevrelerden uzak bir ortamda yetişmiş olması olabilir. Zira İslâmî ilimlerin büyük merkezlerinde otorite kabul edilen kişilerden ilim elde etmekle, kısa sayılabilecek bir süre yapılan bir yolculukla ilim elde etmiş olmak arasında fark olması kaçınılmazdır. Üstelik yaptığı yolculukta veya Endülüs’te ilim alma imkânının yeterli olup olmadığını, hangi şartlarda ilim elde etmeye çalıştığını bilemiyoruz. Bunu tespit etmek güçtür. Fakat tespit ettiğimiz bir husus var ki onun hakkında olumsuz rivayetlerin kaynağıyla ilgili bir fikir veriyor. O da çağdaşı, bazı âlimler ile arasındaki çekişmelerin ve kıskançlıkların bu söylentilerdeki katkısıdır. Bu rivayet bize gösteriyor ki Onunla çağdaş ve aralarında meslekî bazı çekişmeler bulunan ilim

98 Zehebî, a.g.e, c.4. s.105,106

99 İbnu’l-Faradî, a.g.e. s.129.

adamları, hakkında acımasızca eleştirilerde bulunmuşlardır. Her ne kadar usulü bilmediği, hadisleri ayırt edemediği, ravileri tanımadığı hakkındaki bütün bu eleştirilere rağmen hadisi Endülüs'e ilk sokan, Hz peygamberin hadislerinin Endülüs'te bilinmesini sağlayan, hadis öğretimini başlatan, birçok öğrenci yetiştiren ve birçok eser yazan böyle bir ilim adamını bir yönüyle değil birçok yönüyle değerlendirmemiz onun dönemini ve Endülüs'ü tanımak adına hiç olmazsa bize önemli bir veri ortaya koyacaktır. Rivayet usulü açısından kendisine yöneltilen eleştiriler doğrultusunda hadis ilmine herhangi bir katkısı olmasa bile hadisleri insanlara ulaştırıp onları bilgilendirme ve onları terbiye etme aracı olarak görmesi sebebiyle doğru bulduğu ve mana itibarıyla kendisine ters olmayan hadisleri rivayet etmeyi uygun gördüğü anlaşılmaktadır.

Ondan hadis rivayet eden öğrencileri özellikle Irak'a seyahatlerinden sonra ondan hadis rivayetini bırakmışlardır. Çünkü Irak'a seyahatleriyle birlikte hadis ilminin birçok inceliklerine vakıf olmuşlardır.¹⁰⁰ Bilgilerinin artması onların hocaları, İbn Habîb'in kusurlarını görmelerine yardımcı olmuş ve ondan hadis rivayetini bırakmışlardır. Fakat hadis öğretimini başlatan ilk kişi olarak onun yetiştirdiği öğrencilerinin hadis ilmindeki çalışmaları ve gayretleri bize onun gayretlerinin bir neticesi olarak gözüküyor. Zira bu gayret ve çalışma azmi onun öğrencilerine verdiği ilim sevgisi ve temel bazı değerleri onlara öğretmesi neticesinde olabilir. Genellikle isnatta ravileri eksik hadis rivayetinde bulunmuştur. Muallâk hadis rivayeti daha fazladır. Kimi zamanda bütün isnadı tamamen kaldırarak direkt Hz. Peygamber'den kendisi işitmiş gibi hadis rivayetinde bulunmuştur. İsnat konusundaki bu zaaflarına

100 Fierro, *a.g.m.* s.76- 77.

ve kusurlarına rağmen kendisi gerek Kitâbu Edebi'n-Nisâ, gerekse el-Vâdiha'da hadisler hakkında ya da fikhî meselelerde görüşlerini belirtir cümlelerle ufak notlar yazmıştır. Bu belki de onun manaya ve metne verdiği değeri gösteren bir durumdur.

Daha önceleri Evzaîlik orada revaçtayken o dönemde artık Malikîlik kabul görmeye başladığını görüyoruz. Malikîliğin resmi olarak benimsenmesi de İmam Malik'in eserleri üzerindeki çalışmaları yoğunlaştırmış ve bunun bir tezahürü olarak Muvatta'ın şerhleri ve Maliki fikhının anlatıldığı güzel ve büyük eserler yazılmıştır. Abdülmelik b. Habîb de fıkıh sahasındaki eseri el-Vâdiha'yı incelediğimizde bu eserinde gerçekten diğer eserlerinden daha fazla dikkatli ve itinalı çalıştığını görüyoruz. Bu o dönemin Endülüs'te fıkıh çalışmalarının ya da mezhep esaslı çalışmaların revaçta olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun bir sebebi de o dönemde II. Hakem'in bu yöndeki çalışmaları ve âlimleri yönlendirmiş olmasıdır.

5.Eserleri:

İbn Habîb'in çalışmaları fıkıh, tabakât, tarih, tıp, astroloji, Kur'an ve Muvatta şerhleri ile ilgilidir.¹⁰¹ İbn Habîb'in eserlerine baktığımızda o dönemde ve o coğrafyada halkın ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda ve nitelikte eser kaleme aldığını görüyoruz. Bu nedenle fikhî ve ahlâkî eserleri ön plâna çıkmaktadır. Sahabî ve tâbîlerle ilgili kitapları onların fazileti ve yaşama biçimini halka anlatma gayreti olarak görülebilir. Diğer yönden yine ilmî ve dinî eksiklik gördüğü noktalarda

101 Fierro, *a.g.m.* s.75

yolculuğu sırasında elde ettiği bilgileri buraya taşıma gayretini rahatlıkla görebiliyoruz. Ki tıp, astronomi ile ilgili kitapları da buna örnek olarak verilebilir.

Kaynaklarda 1000'den fazla eseri olduğundan bahsedilmektedir. Yazdığı eserleri 3 ana başlıkta toplanmıştır.¹⁰² Bunlar fıkıh, tarih ve zühttür.

Endülüs için hepsi hemen hemen ilk olma durumundadır. Bu eserlerin isimlerine baktığımızda bile İbn Habîb'in doğunun birikimini Endülüs'e taşımada ne kadar önemli bir rol oynadığını anlayabiliriz.

Özellikle pek çok sahada yazdığı eserleri ve bu eserlerin çokluğunu düşünürsek bize o dönemi, o dönemin ve bölgenin ilim ve kültürünü, yaşayışını tanıma, değerlendirme imkânı sunmuştur. Bu nedenle onun bulunduğu durumu ve konumu ve bu yerin hakkını doğru değerlendirmek durumundayız.

O çok sayıda ve çok değişik sahada eser vermesine ilâveten İbn Kuteybe ve İbn Ebi'd-Dünyâ (208- 281)¹⁰³ tarzında yani züht ve takva konularına ağırlık vermiş bir âlim olarak da görülmektedir.¹⁰⁴

a. El-Vâdıha:

Muvatta'dan sonra Malik ve onun yakın takipçilerinin görüşlerini içeren ilk temel dört nüsha Sahnûn'un(ö.240) "Mudavvene"si, Muhammed el-Utbî'nin (ö.258)

102 Fierro, *a.g.m.*, s.75

103 Tarih, siyer, hadis âlimi. Künyesi, Ebû Bekir'dir. Bağdat'ta doğdu. Halifelerin çocuklarını terbiye ederdi. Eserlerine baktığımızda züht merkezlidir. Mekârim-i Ahlâk, Kitabu'z-Zühd, Zikru'l-Mevt, Kitabu'l-Akli ve'l-Fadl gibi.

104 İsaabel Fierro, *a.g.m.* s.75.

“Mustahrec” veya “Utbiyye”si, Muhammed b. el-Mevvaz’ın (ö.269) “Mevvâziye”si ve İbn Habîb’in (ö.238) “el-Vâdiha”sıdır.¹⁰⁵ İlk ikisi günümüzde basılmışken, diğer ikisinin henüz basılmış nüshası yoktur ve bunlar henüz el yazması şeklindedir.

Özellikle Fıkıh sahasında yazmış olduğu eseri el-Vâdiha hakkında pek çok övgü almıştır -bu konuda ittifak olduğunu görüyoruz-. Maliki fıkının önemli bir şerhi ve yorumu olarak Endülüs’te el-Müdevvene’nin Kayravan’da ki itibarını haiz olmuştur.¹⁰⁶ İbn Habîb Endülüs’ten Mısır’a gelerek Mâlîki fıkını İbnu’l-Kâsım’dan öğrenmiştir.

Kaynaklarda bu kitabın birkaç ciltten veya bölümden oluştuğuna dair rivayetler vardır. Abdülmelik, el-Vâdiha’yı yazarken Medine Maliki ekolünün yanı sıra, Mısır Malikîliğinden ve Şam’ın Evzâî mezhebinden de istifade etmiştir.

El-Vâdiha gibi Hz. Peygamber’e veya onun sahabesine yahut daha sonraki bir nesle yakın yazılmış bu tür eserlerin üzerinde çalışılarak günümüze kazandırılmasının bazı faydaları vardır. Henüz mezhep taassubu oluşmadığı için birçok rivayet olduğu gibi herhangi bir ayıklamaya tâbii tutulmadan bize ulaşma imkânı sunmaktadır.

İbn Habîb Endülüs’e döndükten sonra Malikî mezhebini orada yaydı. Önce el-Vâdiha adlı eserini Endülüs’te yazdı, sonradan kendi talebesinden El-Utbî’nin El-Utbiyye’sini yazdı.

105 Der İslâm Band 75. heft 2. s. 376-377. *Kitabu’l-Vâdiha hakkında, makale.*

106 Karaman, *a.g.e.* s.104.

b. Kitâbu't-Tarih:

O bir tarihçi olarak en eski dünya tarihini derleyenden birisidir. O tarihinde Vehb b. Münebbih ve Vâkidî'den rivayetler aktarmaktadır. İbn Habîb hepsini yazmayı plânlamamıştı. Sadece bir cüzdü, emîr Abdullah'a takdîm etmek üzere. İbn Ebî Rika (İbn Habîb'in öğrencisi) bu gördüğümüz şekliyle telif edilmiş bir kitap olarak rivayet etti. Ondan dinlediğini bazı ilâvelerle kaydetti. Bize ulaşan en eski dünya tarihi kitabıdır.

c. Diğer Eserleri:

1-Garibu'l-Hadîs¹⁰⁷,

2-Kitabu'l-Fukahâ mine's-Sahabe ve't-Tâbiîn¹⁰⁸,

3-Mekârimü'l-Ahlâk¹⁰⁹,

4-Tıbbu'n-Nebevî¹¹⁰,

5-Tabakâtu'l-Ulemâ¹¹¹,

107 Bu eserinden Kadı İyaz, *Medârik'te*, 3/35; İbni Ferhun *Dibâcu'l-Mühezzeb*'de; Suyutî *Buğyetu'l-Vuat'ta*; Bağdadî *Hediyetü'l-Arifin*'de; İbnü'n-Nedîm *El-Fihrist*'te ve Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*'da; İbni Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*'de, 6/347; Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*'da, 1/244; Kannûcî, *Ebcedi'l-Ulûm*'da, 2/389; Şerkâvî, *Mu'cemü'l-Meâcim*'de, s.26 bahseder.

108 Bkz. İbn Kesir *el-Bidâye*, 10/354; Hamevî *Mucemü'l-Buldân*, 1/244; *Keşfu'z-Zunûn* 2/1105; *Medârik* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

109 Bkz. İbn Hayr, *Fehrese* s. 290.

110 Bkz. İbn Hacer, *El-İsâbe* 1/288, 2/201; Kurt, *a.g.e.* s.258.

111 İbn Hayr, *a.g.e.* s. 202.

6-El-Vâdiha fi's-Sünen ve'l-Fıkh¹¹²,

7-Fadâilu's-Sahâbe¹¹³,

8-Tefsîru'l-Muvatta¹¹⁴; on cüzdür. On cüze ulaşan ve El-Cevâmi' adlı kitabının birinci bölümüne Tefsîru'l-Muvatta, ikinci bölümüne de Şerhu Câmi'i'l-Muvatta adını vermiştir.¹¹⁵

9-Hurubu'l-İslâm¹¹⁶,

10-Kitâbu'l-Mescidîn¹¹⁷,

11-Sîyratu'l-İmam fi'l-Mulhidîn¹¹⁸,

12-Mesâbihü'l-Hedy¹¹⁹,

13-İ'rabu'l-Kur'an¹²⁰,

14-Hisbe Fi'l Emraz¹²¹,

112 İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/347; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/563; Ebû'l-Abbas İbnü'l-Hatîb, *El-Vefayât*, s.171; İbn Beşkuval, *Gavâmuz*, 1/171; İbn Hacer, *Telhîsu'l-Habîr*, 2/32, 4/210; İbn Hacer, *Mukaddimetu Fethi'l-Bârî*, 1/58; Kurt, *a.g.e.* s.257,258; Huşenî, *Ahbâr*, 246; *Medârik*, 3/35; İbn Haldun, *a.g.e.* , 450; *El-İber*, 1/336.

113 İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/347; Hamevî, *a.g.e.* , 1/244; Kurt, *a.g.e.* s.257.

114 Bkz. İbn Beşkuval, *a.g.e.* 1/171; Hamevî, *a.g.e.* 1/244; Keşfu'z-Zunûn, 2/1907; Kurt, Endülüs'te Hadis, s.152,257; Huşenî, *Ahbâr*, 193; İbnu'l-Faradî, *Tarîhu'l-Ulemâ*, 1/313; *Medarik*, 3/35; İbn Hayr, *a.g.e.* 202.

115 Kurt; *a.g.e.* s.152.

116 İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/347; Hamevî, *a.g.e.* 1/244.

117 Hamevî, *a.g.e.* 1/244.

118 Hamevî, *a.g.e.* 1/244; Kurt, *a.g.e.* s.257.

119 Hamevî, *a.g.e.* 1/244; Kurt, *a.g.e.* s.257.

120 *Ebcadi'l-Ulûm*, 2/82; Kurt, *a.g.e.* s.257.

121 Kurt, *a.g.e.* s.257.

- 15-Ferâiz¹²²,
- 16-Kitabu's-Sehâ ve'stinâu'l-Ma'rûf¹²³,
- 17-Kütübu'l-Mevâiz; yedi cüzdür.¹²⁴
- 18-Kerâhâti'l-Ġinâ¹²⁵; günümüze ulaşmıştır.
- 19-Kitâbun fi'n-Neseb¹²⁶
- 20-Kitâbu Regâibu'l-Kur'an ve'l-Megâzî ve'l-Hadesan; doksan beş cüzdür.¹²⁷
- 21-Kitâbu'l-Verâ fi'l-İlm¹²⁸,
- 22- Kitâbu'l-Verâ fi'l-A'mal¹²⁹,
- 23-Kitâbu-l-Hikem ve'l-Amel bi'l-Cevârih¹³⁰
- 24-Şerhu'l-Câmi¹³¹
- 25-Kütübü'l-Fedâil; yedi cüzdür.¹³²
- 26-Fadâilu'n-Nebî ve's-Sahâbe,¹³³
- 27-Fadailu Ömer b. Abdilaziz,¹³⁴

122 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257; İbn Hayr, *a.g.e.* s.265.

123 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

124 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

125 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

126 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

127 *Dürrü'n-Nazm*'dan naklen *Keşfu'z-Zunûn*, 1/909; Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

128 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

129 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

130 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

131 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257; İbn Hayr, *a.g.e.* , 202.

132 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

133 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

- 28-Fadâilu Mâlik b. Enes,¹³⁵
- 29-Ahbâru Kurayş ve Ensabihâ,¹³⁶
- 30-Kitâbu's-Sultân ve Siratu'l-Îmâm; sekiz cüzdür.¹³⁷
- 31-El-Bah ve'n-Nisâ; sekiz cüzdür.¹³⁸
- 32-Tefsîr fi'l-Kur'an; altmış cüzdür.¹³⁹
- 33-Megâzî,¹⁴⁰
- 34-Kitâbu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh,¹⁴¹
- 35-Kitâbu'r-Ruhûn ve'l-Megârim,¹⁴²
- 36-Kitâbu Megâzî Rasûlillah (s.a.v.); yirmi iki cüzdür.¹⁴³
- 37-Kitâbun fi'n-Nücûm,¹⁴⁴
- 38-Hac menâsiki hakkında Kitabu'l-Câmi',¹⁴⁵
- 39-Kitâbu'r-Ragâib,¹⁴⁶

134 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

135 Huşenî, *a.g.e.* , 193; Kadı Iyaz, *a.g.e.* 1/200, 205, 3/36; İbnu'l-Faradî, *a.g.e.* 1/313; Kurt, *a.g.e.* s.158,257.

136 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

137 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

138 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

139 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

140 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

141 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.257.

142 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

143 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

144 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

145 Kadı Iyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

40-Kitâbu'r-Riyâ,¹⁴⁷

42-Kitâbu't-Tarîh,¹⁴⁸

43-Ferâid,¹⁴⁹

44-Kitâbu Vasfi'l-Firdevs,¹⁵⁰

45-Kitâbu'n fî Şuyûhi Mâlik,¹⁵¹

İbn Habîb'in eserlerinin iki konuda ağırlık kazandığını görüyoruz. Bunlardan birinci kısma girenler ahlâk ve züht konusuyla ilgili eserlerdir. İkinci kısımda ise fıkıhla ilgili eserleri yer almaktadır. Kitâbu'z-Zühd, Kitâbu'l-Mevâiz, Kitâbu'r-Riyâ, Mekârimu'l-Ahlâk ilk kısım eserlere örnektir.

6.Hocaları:

Abdûlmelik b. Habib'in ders aldığı hocaları; doğuya gitmeden önce ders aldıkları ve doğuda yolculuğu sırasında hadis ve ilim aldıkları olarak iki kısımda inceleyebiliriz. İlk olarak hadis aldıklarından başta gelenler şunlardır:

146 Kadı İyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

147 Kadı İyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

148 Kadı İyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

149 Kadı İyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

150 Kadı İyaz, *a.g.e.* 3/35; Kurt, *a.g.e.* s.258.

151 Huşenî, *a.g.e.* s. 193; Kadı İyaz, *a.g.e.* 1/200, 205, 3/36; İbnu'l-Faradî, *a.g.e.* 1/313; Kurt, *a.g.e.* s.158.

El-Gâzî b. Kays (v.199/814'ten önce), Ziyad b. Abdurrahman Sabatun (v.193,194 veya199), Sa'sa'a b. Sellâm .

Bunlardan Sa'sa'a b. Sellâm, Evzâî'nin talebesi ve Endülüs müftüsüdür. Ziyad Sabatun el-Muvatta'ın ravilerinden Sabatun lâkabıyla tanınan bir âlimdir.

İbn Habîb'in Evzâîlik'ten etkilenmesine hocası Sa'sa'a b. Sellâm'ın etkisi olmuştur. Mutarrif ve başkalarından semai vardır.

Yolculuğunda Abdülmelik b.el-Mâcişûn (v.212 veya 214/829), İbrahim b. Münzir el-Huzamî (ö.236), Abdurrahman b. Râfi' ez-Zübeydî, Ebi Sâlih, İbn Ebi Üveys, Abdullah b. Abdülhakem, Esedü's-Sünne b. Musa, Ubeydullah b. Musa el-Kûfi, Abdullah b. Mübârek, Abdullah b. Muğîra el-Kûfi ve Esbağ İbnü'l-Ferec'den (ö.255) ilim almıştır.¹⁵²

El-Gâzî b. Kays: İmam Malik'e gelip okumuştur. Sonra Endülüs'e dönüp onu ve mezhebini tanıtmaya başlamıştır.¹⁵³

Abdülmelik b. Abdülaziz (ibn Mâcişûn):¹⁵⁴ Künyesi Ebu Mervan İbnü'l-Mâcişûn'dur. 212(827) senesinde vefat etti. İmam Malik'ten, babası Abdullah'tan, dayısı Yusuf b. Yakup'tan, Müslim b. Halid ez-Zencî'den, Abdurrahman b. Ebî Zinâd'dan, İbrahim b. Sa'd'dan ve zamanındaki bazı âlimlerden ilim alıp hadis

152 Bkz. Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, 1/237; Kadı İyaz, *a.g.e.* 1/348, 3/31; Zehebî, *el-İber*, 1/336; Huşenî, *a.g.e.* s.245; İbnu'l-Faradî, *a.g.e.* 1/313; Humeydî, *a.g.e.* s.227; Kurt, *a.g.e.* s.256; Hâfiz Temîmî, *Tabakâtu Ulemâi'l-İfrikîyye*, s.80; Ebû Zehra, *İmam Mâlik*, s.240; İbn Haldun, *a.g.e.* s.450.

153 Karaman, *a.g.e.* s.231.

154 Hocaları ile ilgili bilgiyi internette www.huzurpinari.com adresinde "İslam Alimleri 3" bölümünde bulabilirsiniz.

rivayet etmiştir. Fıkıh ilminde meşhur bir âlimdi. Ayrıca fasih ve güzel konuşurdu. Zamanında fıkhi meseleler ona sorulurdu.

İbrahim b. Munzir el-Huzami: Künyesi Ebu İshak el-Medenîdir. Medine’de doğmuş, Bağdat’ta uzun süre ikamet etmiştir. 236’da Medine’de vefat etmiştir. İmam Mâlik, Süfyan b. Uyeyne, İbn Ebî Fudeyk, Ebû Bekir b. Ebî Üveys, Yakup b. Cafer b. Ebî Kesir, Ma’n b. İsa, Enes b. İyas ve pek çok âlimden hadis öğrenmiştir. İmam Buhârî, İmam İbn Mâce, Nesâî, Tirmizî, Dârimî, Ahmet b. Ebî Heyseme, Ebu’l-Abbas Sa’lebe ve daha pek çok âlim ondan hadis dinlemiştir. Yine birçok âlim onun sika olduğu ve hadis almakta bir mahzur olmadığını bildirmiştir. Kitâbu’l-Megâzî fi’l-Hadis isimli savaşlarla ilgili haberleri ve hadisleri topladığı bir kitabı vardır.

Mutarraf b. Abdillah: İmam Mâlik’ten özel ders almıştır. Ebu Zür’a Ebî Hâtem, Buhârî, İbn Ebi’z-Zinâd, İbnü’l-Mâcişûn, İbn Dinar ve başkaları ondan rivayette bulunmuştur. İbn Maîn onun güvenilir bir ravi olduğunu söylemiştir.

Ebî Sâlih: Leys b. Sa’d’ın kâtibidir. Sadûktur. H. 222’de vefat etmiştir.

Esedü’s-Sünne b. Musa: H.132’de (749) Mısır’da veya Basra’da doğmuştur. 212/827 senesinde Mısır’da vefat etmiştir. Büyük hadis âlimidir. Hadis almak için pek çok yolculuklar yapmıştır. Hadisle ilgili pek çok eseri vardır. O İbn Ebî Ri’b, Leys b. Sa’d, Muaviye b. Sâlih, Muhammed b. Talha v.b’den hadis aldı. O hadis ilminde güvenilir ve zeki kabul edilmiştir. İmam Buhârî onun hadislerinin meşhur olduğunu bildirmektedir.

Ubeydullah b. Musa b. Dâvud el-Kûfi: Aslen Kûfelidir. Sonra Bağdat’a yerleşti. 217/832 senesinde vefat etmiştir. Sika bir ravidir. Hadis ilminde büyük bir âlimdir. Arapçayı iyi konuşan birisiydi. Cerîr b. Hazm, Mübarek b. Fudâle, Mâlik b. Enes, Süfyan es-Sevrî ve başkalarından hadis almıştır.

Esbağ İbnu'l-Ferec: Hadis ilminde hafız idi. (Çok sayıda hadisi ravileri ile birlikte ezbere bilirdi). Künyesi Ebû Abdullah'dır. 150 senesinde doğduğu söylenen Esbağ İbu'l-Ferec, 255/840 senesinde vefat etmiştir. Meşhur Mâlikî fakih ve Mısır kadısı Abdullah b. Vehb'in kâtipliğini yapan Esbağ başta İbn Vehb olmak üzere, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Abdurrahman b. Kâsım, Yahya b. Sellâm, Hâtem b. İsmail, İbn Vehb'in muasırı âlimlerden hadis dinledi ve ilim öğrendi. İbn Vehb ve İbn Kâsım'dan fıkıh öğrendi. İmam Zehebî, İmam Buhâri Ebû Hâtem Râzî, İbn Vaddah, Sa'id b. Hasan ve daha birçok âlim kendisinden ilim tahsil edip, hadis dinledi. Kitapları arasında "Kitabu'l-Usul", "Tefsîru Garîbi'l-Muvatta", "Kitâbu Âdabi's-Sıyâm", "Kitabu'l-Muzâraa" ve diğerleri vardır.

7.Talebeleri:

İki oğlu Muhammed ve Ubeydullah, Takiyyüddin b. Liâhled, İbn Vaddah ve Mekâmî kendisinden hadis rivayet etmiş ve ilim öğrenmiştir.¹⁵⁵ Ayrıca Ömer b. Musa el-İlbirî, Abdulcebbar b. Feth el-Belevî, Fadl b. Fadl b. Amîra, Said b.Nemr el-Gafikî, Muhammed b. Amîra el-Atakî, Âmir b. Muaviye el-Lahmî, Mutarrif b. Kays, Yahya b. Ömer el- Endelüsî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Meryem el-Kurtubî, Sabah b. Abdurrahman el-Atakî, Abdullah b. Kamer el- Kurtubî, Kurz b. Yahya es-Sadefî, Müslim b. Suvar el-Mevrûrî ve başkaları da rivayette bulunmuştur.¹⁵⁶

¹⁵⁵ *Tarîhu'l-Ulemâ ve'r-Ruvât*, s.

¹⁵⁶ Görgün, *a.g.m*, s.511.

8. Kaynaklarda Hakkında Söylenenler:

Hakkında bu kadar zıt yönde eleştiri olan bir kişi ile ilgili olarak en başta şunu düşünmemizde bir sakınca yoktur. Bu da onun aralarında çekişme olan bir guruba(neyi düzeltmem gerekiyo) üye olması ile ilgili durum söz konusu olmalı. Bu nedenle kaynaklarda onunla ilgili iki çeşit eleştiriye rastlıyoruz. Ve bu eleştiriler abartılı bir noktaya da varmıştır bazı yerlerde. Bu sözler bazen aşırı bir övgü, bazen de aşırı yergi ya da eleştiri. Bu eleştirilerin farklılık göstermesi özellikle o dönemdeki ilmi ortamın getirdiği bir sonuç olarak gözükyor. Çünkü onun yaşadığı dönemde Malikî fikhî Endülüs'te kökleşmeye başlamıştır. O bir yandan İmam Malik'in ve Medine Malikîliğinin çizgisinde çalışmalarını devam ettirirken, diğer yandan fetva ve görüşlerinde kendine uygun olanları söylemekten kaçınmadığı için; diğer taraftan Yahya b. Yahya el-Leysi ile arasındaki rekabet ve kıskançlık, Yahya'dan ve onun etrafındaki taraftarlardan daha fazla bilgi ve ilim sahibi olması onun aleyhinde kaynaklardaki rivayetleri bize açıklamaktadır.

İbnü'l-Faradî, onun hakkında Abdülmelik, Malikî fikhında hafızdı; fakat hadis ilmini bilmezdi. Sahihini, zayıfından ayırt edemezdi.

İbn Lübâbe -İbn Mezin de- onun gibi nakletmiştir: “Endülüs'ün en büyük fikhîçisi İsa b. Dinar, en büyük âlimi İbn Habîb, en kuvvetli düşünürü Yahya'dır.” demiştir.¹⁵⁷

İbnü'l-Mâcişûn'a iki kişi hakkında sorulduğunda: “Kura't-Tenvehî ve Abdülmelik hakkında: Benim yanımda es-Sülemî onun önündedir.” demiştir.

157 Hudarî, *a.g.e.* s.250.

Ahmet b. Abdilberr: Birçok ilim toplamıştı, çok kitabı vardı, hitabı iyiydi, fakihti, nahivciydi, aruzu bilirdi ve şairdi. Nesep ilmini bilirdi. İbn Mevvâz Onun ilmini ve fikhını övmüştür.¹⁵⁸ Şirâzî, onu zikretti ve dedi ki: Endülüs fakihidir.

Ahmed b. Abdilberkan: “O birçok ilimlere sahip, fikha, nahiv ve aruza dair eserleri olan, nesep ve tarih âlimi ve şair bir zat idi.”

Bazı âlimler: “Biz onu camiden çıkarken, hadis, ferâiz ve fıkıh öğrenmek için otuza yakın talebenin arkasında bulunduğunu gördük.” İbn Hâris ve İbnu'l-Mevvâz onun ilmini ve fikhını övdüler.¹⁵⁹

İbrahim b. Kâsım: İbn Habîb, İmam Malik'in sözlerini ezberlemişti ve fakat bazı konularda ona muhalifti. Ancak doğru bulmak ya da sevap almak dışında bir gayesi yoktu.¹⁶⁰

158 Hudarî, *a.g.e.* s.250.

159 İbnu'l-Faradî, *a.g.e.* s.126.

160 İbnu'l-Faradî, *a.g.e.* s.126.

III. BÖLÜM

KİTÂBU EDEBİ’N-NİSÂ İSİMLİ ESERİN ÖZELLİKLERİ

A. Genel Bakış:

1.Kadın Hakkındaki Hadis Eserleri:

Kadınla ilgili müstakil olarak hadisleri toplama ve bu türün ilk örneği bir kitabı yazma, bu konuda bir ihtiyacın hissedilmesi ile alakalıdır. Bu ihtiyacın hissedilmesi ve böyle bir eserin yazılması belli bir düşünce seviyesine işarettir. Kadınlarla ilgili rivayetlerin diğer rivayetler arasında yaygın olarak bulunduğu eserlerle, ayrı olarak bu konudaki hadisleri bir araya getirmek arasında bir adım daha ileride olmak gibi bir fark vardır. Zira böyle bir ihtiyacı hissedip bu tarz bir eser yazmak “bir farkındalık” durumunu gösterir. Bunun yanı sıra zamanın gerektirdiği ve getirdiği bir ihtiyaca da işaret etmektedir. Bu farkında olma durumu belki bugünkü manada kadınlarla ilgili algılanan bir sorun gibi algılanmamıştır. Ama İbn Habîb’in çağında ve coğrafyasında bu tarz müstakil eserlerin, böyle bir ihtiyaç hissedilerek yazılması için de erken bir dönemdir. Zira dönem olarak bu tür eserlerin var olmadığı ve o seviyede bilinç düzeyinin olmadığı bir dönemden bahsediyoruz. Eseri yazma ihtiyacı duymasında özellikle ve öncelikle onun “orijinalitesini” kabul etmemiz gerekiyor. O neden böyle bir ihtiyaç duydu? Onun yaşadığı coğrafyanın bunda katkısı neydi? Endülüs’teki kozmopolit yapının ve buradaki dinlerin etkisi olmuş mudur?

Endülüs’teki sosyal yapı elbette ki ve illâki bu ihtiyacın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hıristiyanlardan İslâm’a girenlerin olması, bunun yanı sıra,

Müslüman kadınlarının buradaki serbest yaşamlarına bir çeki düzen verilmesi ve İslâm'ın öğretilmesi bir ihtiyacı ortaya çıkartmıştır.

Onun gibi düşünerek, böyle bir ihtiyaç hisseden İmam Nesâî olmuş ve Sünen'ine bunu bir bölüm olarak koymayı düşünmüştür. Fakat O bunu müstakil bir eser şeklinde yapmamıştır. Bu bölüm İşretü'n-Nisâ' adıyla küçük bir bölümdür ve yine o da H. III. asırda yazılmıştır.

Kitabımız hakkında bilgi vermek gerekirse: Abdülmelik b. Habîb'in "Kitâbu Edebi'n-Nisa" isimli kitabını ilk defa bulan ve üzerinde çalışmalar yaparak ilim dünyasına kazandıran Abdülmecit et-Türkî'dir. Rabat'ta **Genel Kütüphane**'de bulunduğunu belirttiği bu kitap 26 sayfa ve her sayfada 39 satır şeklinde yazılı bir vaziyette bulmuştur. Bab unvanlarının diğer yazılardan daha hacimli olduğunu vurgulamaktadır Türkî. Kitabın yazarı "Abdülmelik b. Habîb" ve kitabın ismi Kitâbu'l-Gâye ve'n-Nihâye ilk ve son sayfada açıkça yazılmış olduğunu belirtiyor. Yine kitabın sonunda eseri istinsah eden Tâhir b. Me'mûn b. Mâlik b. el-Bağdat b. Malik b. Übeydi'ş-Şarkil'in ismi ve istinsah tarihi h.1192 senesi yazılıdır.

Peygamberimiz, hayatı boyunca ve Veda Hutbesi'nde kadınlara nasıl davranılması gerektiği konusunda Müslümanlara bir takım tavsiyelerde bulunmuştur. Çocuklara, kölelere nasıl davranılacağı konusundaki nasihatleri gibi. Bunun yanı sıra yine birçok hadisinde kadınların eşlerine iyi davranmaları ile ilgili tavsiyeleri de vardır. Fakat onun nedense özellikle kadınlarla ilgili rivayetleri daha sonra ön plâna çıkartılmış, erkeklere yapılan uyarılar o kadar dikkate alınmamıştır. Bu durum elbette Peygamberimizden sonraki dönemlerde yaşanan durumlardır. Kadınlarla ilgili bu durumun öne çıkartılması ve zamanla bu hadisleri toparlayan kitapların yazılması belli bir süreç ve bu süreç sonunda gelinen bir noktadır. Zamanla kadınların

eğitilmesi ve daha çok da o dönemin sosyal yapısı ve geleneklerini pekiştirmek maksatlı bu tür kitapların yazıldığını görmekteyiz.

Geleneksel yapının kadına çizdiği yaşam şekli, Peygamberimizden sonra diğer İslâmî kurumlarda olduğu belli bir zaman sonra gelişmeden kalmış ve hatta birçok konuda gerilere bile gitmiştir. Bu nedenle, bu tür kitapların yazılması ve bu kitaplarda seçilen hadisler ve bunların yorumlanmasında belli bir üslup ve benzerlikler vardır. Dolayısıyla bu tür kitapları yazanlar ve hadisleri toplayanların maksadı tek taraflı- yani kadına ilişkin- olarak, erkek egemen toplumda kadın kendisine çizilen rolün dışına çıkmayacak ve itaat edecek şekilde eğitim ve terbiye verilecektir.

2. İbn Habîb'in Asrında Ve Coğrafyasında Kadın:

İslâm dini geldiği zamanda o coğrafyada yaşayan herkese, insanca yaşama, insan onur ve haysiyetine yakışır bir hayat sürme olanağı sunan bir yaşam şeklini öğretmek üzere gelmişti. Ve bunu o insanların zihin ve ilim seviyesine en uygun şekilde, olabilecek en ileri seviyede gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu kadınların yaşam kalitesi ve hakları açısından da gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun için Kur'an ayetleri, Peygamberimizin hadisleri ve uygulamaları yol göstermiştir. Fakat bütün bu çalışma ve gayretler, toplumda var olan, yıllardır oluşmuş geleneğin bir anda yıkılması sonucunu getirmemiştir. Düşünce ve anlayışlardaki ön kabullerin ve geleneğin bazen değişime direndiği ve hatta bu direncin bazen İslâm dini adına yapıldığı bile olmuştur. Hatta zamanla geleneğin korunması ve akıllardaki inançların İslâm dininin emri gibi algılandığı ve böyle gösterildiği de bir gerçektir. Oysa İslâm

dini geldiğinde, amacına uygun olarak; o toplumu karanlıklar içerisinde çıkartıp yüksek seviye ve yüksek karakterde yaşamayı öğretmek, kısaca insanca yaşama imkânına ulaştırma maksadını gütmüştür. Bu radikal bir değişimdir. Eğer bu değişim, devam eden bir süreç olmaktan çıkar ve kırılmaya uğrarsa yeni gelmiş olan dinin yapmaya çalıştığı da yarım kalmış olur. İslâm dini geldiği zamanda bu yapısal değişiklikleri oluşturmuş, bunu yaparken mevcut durumu inkâr etmeden, yok saymadan ve İslâm'a uyan değerleri ya da zıt olmayanlarını olduğu gibi bırakmış, böylece topluma, yaşanabilecek bir din imkânı sunmuştur.

İslâm, son din olması nedeniyle bu değişimin devam ederek zamana uyan ve ihtiyaçlara cevap veren bir değişimi yakalaması gerekiyordu. Bunun için de İslâm âlimleri, İslâm'ın içinden, kaynağını Kur'an ve hadisten alan yeni ilmî metotlar bulmuşlardır. Kıyas, icma, istihsân, bunlardan bazısıdır. Bu değişim kısa zamanda yerini geleneğin korunmasına ve statüye bırakmıştır. Bu nedenle zaten yeterli bir iyileşme sağlayamayan kadının durumu, belli bir çizgide yatay bir seyir göstererek ve tâlî denilebilecek konularda âlimlerin çalışmalarına tabi kalmıştır. Belirli ve sınırlı bir alanda hayatını geçirmesi, evinde çocuk büyütmesi ve dışarı çıkmaması, kocasına itaat etmesi, iyi davranması, ibadetlerini yapması onun için cennetin anahtarıydı. Bunun dışındaki istekleri ve tercihleri ise zaten cehennemini yakıtını oluşturan kadın için ancak oraya gitmeyi kolaylaştıracak şeylerdir.

Bu iyileşme devam ettirilemediği için, Peygamberimizin vefatından kısa bir süre sonra sahabe arasında bile eski gelenekler, ya da zihniyet âdeta yeniden ortaya çıkmıştır. Zaten bu alan yani aile hayatı, ya da sosyal hayatın bu kısmı daima serbest at koşturulabilen bir alan durumundadır. Gerçi İslâm Hukuku bu alanda da bir takım değişikliklere ve iyileştirmelere açık ve bunu gerçekleştirme gayretinde olsa bile bu

değişiklikler yapısal ve radikal bir özellik gösterememiştir. Bu tablo hicrî III. asra gelindiğinde benzer bir durumdadır. Gerçi o dönemde toplumlar arasında bazı ufak değişiklikler gösterse de sosyal yapı, kadının durumu; bu seviye olarak, kalite olarak birbirinden çok farklı bir durumda değildir. Böyle olmakla birlikte Endülüs'teki sosyal yapı, kültür ve gelenek manasında İslâm toplumlarından bazı farklılıkları da içinde barındırmaktadır. Bu farklılık Hıristiyan ve Yahudi din mensuplarıyla hemen hemen eş seviyede devam eden sosyal hayattır. O ilk dönemlerde ve daha sonraları Endülüs'ün siyasî ve sosyal yapısı dini ve kültürel etkileşimli kozmopolit bir yapı olduğu için, batı ve doğunun ortasında, her iki kültüre de açık bir ortamda ilmî ve dinî düşünce ve yaşam ve aynı zamanda Müslümanlar bu etkileşim içerisinde olmuştur Müslümanlardan diğer din mensuplarıyla evlenmelerin olduğu bir ortam da mevcuttur burada. Bu evlilikler beraberinde bazı soruları ve bazı ihtiyaçları da ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu evlilikler farklı dinler ve geleneklerin karşılaşmasına sebep olmuş; bundan dolayı İslâm inançlarının, kültürünün korunması ve ihtilâfların giderilmesi için ve İslâm'a yeni girenlere dini anlatmak ve öğretmek adına yapılan ilim yolculuklarında elde edilen malûmat herhangi bir çalışmaya tabi tutulmadan bu topluma sunulmuştur. Bu tarza en iyi örneklerden birisi de yine İbn Habîb'dir.

B. Rivayet ve İsnad Açısından İbn Habîb ve Kitâbu

Edebi'n-Nisâ:

Bu kısımda Abdülmelik b. Habîb'in "Kitâbu Edebi'n-Nisâ" isimli kitabındaki hadislerin rivayet ve isnad açısından değerlendirmesini yapmaya çalışacağız.

1. İsnaddaki Problemleri:

Abdūmelik b. Habīb'in hadis rivayetindeki usul ve yaklaşımı, H. II. asrın hadis rivayetine daha uyar görünmektedir. İsnadlarının durumu, sonra sahabe ve tâbiîn sözleriyle karışık hadis rivayeti bize bunu hatırlatmaktadır. İsnadda kopukluklar var ve yetişmediği kişilerden hadis rivayet etmiştir. Bu tarz rivayetleri eser içerisinde oldukça fazladır. İsnadları açısından hadislerde bazı sorunlar gözüküyor. İsnadlarındaki sorunları şu konularda yoğunlaşıyor:

- a-İsnadın muttasıl olup, olmaması
- b-İsnaddaki ifadeleri
- c-İsnaddaki şahıslarla görüşüp, görüşmediği
- d-Meçhul ravileri
- e-Hadis alma yöntemleri

İsnadlarda muttasıl senetle hadis rivayeti fazla değildir. Bunun haricindeki munkatı rivayetlerin sayısı ise çok fazladır. Bu şekildeki rivayetlerin fazlalığında bazı etmenler söz konusudur: Onun hadis alma yollarından sema ve arz'a çok önem vermemesi, bunun yanı sıra hadislerin mana yönüne ağırlık vermesinden, hadisleri genellikle icâzet ve vicâde yoluyla almış olmasından, hadis ilmine vâkıf olmamasından, dolayısıyla hadisin onun döneminde Endülüs'te fazla bilinmemesinden kaynaklandığını Hadis'in Endülüs'e girişi kısmında ve yeri geldikçe değinmiştik. Bütün bu sebepler içerisinde en baskın olan iki sebep gözüküyor. Bunlar hadis ilminin o dönemde hem fazla bilinmemesi, hem de hadis ilmine Malikîlik nedeniyle fazla önem verilmemesi, ikincisi de hadislerin mana yönüne ağırlık vermesi.

2. İsnadlardaki Meçhul Raviler:

Abdülmelik b. Habîb'in rivayetlerine baktığımızda meçhul ravilerden de rivayette bulunduğunu görüyoruz. Bu rivayetlerin toplam sayısı bu kitapta 13 tane gözükmektedir.

Meçhul rivayetlerde kullandığı ibareler şunlar: Bazı şeyhlerimiz, zikrettiği isimle o râvînin bulunmaması, (47 ve 54. rivayetlerdeki ravilerin isimleri o isimle bulunmamıştır) veya bir adamdan, başkaları, bana şöyle bir rivayet ulaştı, bir kadına buyurdu, “**yurvâ**” gibi ibarelerdir.

Buna bir örnek olarak kitapta: “İbn Habîb der ki: Bana şöyle bir rivayet ulaştı: Bir adam Saîd b. Müseyyeb'in yanına geldi ve çocuğunun azlığından şikâyet etti. O da dedi ki; sana doğurgan câriyeler tavsiye ederim.”¹⁶¹ Görüldüğü gibi bu hadiste rivayet edenler belli değil ve bunun yerine İbn Habîb “**Bana şöyle bir rivayet ulaştı**” diyerek ravileri zikretmemiştir.

3. Rivayet Sîgaları:

Rivayet sîgalarında birçok lâfız kullanmıştır. Bunlar, sayıları ile birlikte aşağıda verilmiştir. İbn Habîb'in hadisleri genellikle icazet yoluyla aldığını biliyoruz.

Bizzat sema ve arz yoluyla hadis almayı ifade eden rivayet sîgaları “haddesenâ”, “ahbaranâ”, “semi'tu” gibi ifadelerle hadislerinin az sayıda olduğunu görüyoruz. Bunun yerine “beleşanî, an enne, yurvâ, enne” gibi hadis alırken nispeten belirsizlik ifade eden hadis sigalarının çokluğu dikkat çekiyor. Kitapta,“beleşanî” lâfzı kullanılarak toplam 29 hadis rivayet edilmiştir.

“An, enne”: Çoğunluğu böyle olan rivayetler 150 den fazla

161 (Câriyelerin Fazileti Bâbı)

“Kâle”: 18 adet

“Haddesenâ” ve “haddesenî”: 7 tane

“Yurvâ”: 6,

Bu sonuçlardan anlaşıldığına göre en çok “an enne” lâfzıyla hadis rivayetinde bulunmuştur. Bu ise ravinin hadis aldığı şeyhiyle bizzat görüşüp görüşmediğini ortaya koymadığı için bazı muhaddislerce mahzurlu bulunmuştur.

Ancak, Müslim’in yaptığı gibi, söz konusu yöntem, erken dönemin yaygın üslûbu olarak kabul edildiği için, Buhari tarafından gözetilen “mulâkât” şartı eleştiri konusu olmuş, onun yerine “muâsarât” yani aynı asırda yaşayıp görüşme imkânı olan ravilerin “an’ane” yoluyla naklettikleri rivayetlerin kabul edilmesi gereği üzerinde durulmuştur.¹⁶²

Daha sonra “belağanî” ve “an” lâfzını görüyoruz ki bu iki rivayet şekli de onun sema ve arz yönteminden ziyade diğer yöntemlerle hadis aldığına bir işarettir. Aslında belağ siygasıyla rivayet etme, II. asrın en belirgin özelliklerinden biridir. Eser sahibi her müellifin bu kalıpla pek çok hadis naklettiği görülmektedir. Özellikle İmam Mâlik’in Muvatta’ında ve Şeybanî’nin (ö.189/804) eserlerinde bu sığa daha fazladır.¹⁶³ Muhtemeldir ki bu şekildeki rivayetlerin fazlalığı onun Muvatta’dan etkilendiğine de bir işarettir. İkinci asrın rivayet şekli olarak yine sahabî ve tâbîf sözünün hadislerle karışık bir şekilde olduğunu görmek mümkün. II. asırdaki gibi belli bir düzene ve şekle girmemiş bir rivayet üslûbu görüyoruz.

162 Erul, *a.g.m.* s.13-14.

163 Erul, *a.g.m.* s.12.

4. Senetlerdeki Ravi Sayısı:

İsnadlarında sadece tek bir raviyle veya doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den nakledilen pek çok rivayetleri mevcuttur. Ravi sayısı açısından sayısal bir değerlendirme yaptığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkıyor:

Ravi olarak sadece Abdülmelik'in Hz. Peygamber'den rivayeti olarak (yani rivayetsiz de diyebileceğimiz hadisler): 12 adet

Tek bir raviden rivayeti: 85 tane

Sadece iki raviden rivayeti: 27 adet

Sadece üç raviden rivayeti: 11 adet

Sadece dört raviden rivayeti: 4 adet

Sadece beş raviden rivayeti: 3 adet

Sadece altı raviden: 1 adet

Zayıf hadis: 7 tane

Uydurma hadis: 2 adet

İbn Habîb'in yorumları: 13 adet

Sahabî sözü: 18 adet

Tâbiî sözü: 8 adet

C. Dirayet ve Metin Açısından Kitâbu Edebi'n-Nisâ:

1. "Kitabu Edebi'n-Nisâ"nın Muhteva Analizi:

Peygamberimizin, sahabenin ya da tâbiîlerin büyüklerinin sözlerinden oluşan bu eser; kadınlarla ilgili; kadın erkek münasebetleri ya da evlilikle ilgili hadisleri ve sözleri bir araya getirmektedir.

Kitap toplam 60 bâbdan ve 264 hadisten oluşmuştur. Aynı konuda birden fazla hadis ya da sahabî sözüne yer verilerek konuları destekleyen bir usul takip edilmiştir. Bu yüzden birbirine yakın manalı, birden fazla hadise peşi peşine rastlamak mümkündür.

H.III. asırda yazılmış olduğunu göz önüne alırsak, bu şekilde belli bir konuyu ve hem de kadın, aile ile ilgili hadisleri bir araya getiren ilk eserdir.

İbn Habib'in döneminden sonra da bu tarz bir kitabın yazılması için çok uzun zamanın geçmesi gerekmiştir. Buna benzer en yakın tarihte yazılmış bir eser değil fakat bölüm olarak İmam Nesâî'nin Sünen'ine koyduğu "İşretü'n-Nisâ" isimli bölümüdür. Döneminde âlimler hadisin rivayetiyle, hadislerin doğru olarak aktarılması ya da râvîlerin cerh işiyle uğraşılırken, o kendince bazı gayelerle kadınlarla ilgili hadisleri bir araya getirmiştir. Bir fikir vermesi için söylesek İşretü'n-Nisâ toplam 9 bölüm ve 40 hadisten oluşmaktadır. Bu kitap, Abdümelik b. Habib'in kitabının yanında bir makale niteliğindedir.

Buhâri'nin Sahih'inde de kadınlarla ilgili bölümler olmasına rağmen kapsam olarak ve bu manadaki hadisleri bir araya getirmek açısından bu kitabımız bir ilk olma özelliğindedir.

Bu kitabımızdaki hadisleri incelediğimiz zaman rivayetlerin bazı yönlerden sorunları olduğunu görüyoruz. Muttasıl isnadlı hadis rivayetine çok rastlamıyoruz. Bu kitaptaki isnadlara baktığımızda meçhul ravilerden veya direkt Hz. Peygamber'den çok sayıda hadis rivayetine rastlıyoruz.

Onun bu şekilde ravi sayısı açısından eksik isnadlı hadis rivayetinde fazlaca bulunmasının sebebi olarak icazet ve vicâde yoluyla hadis almasını daha önce zikretmiştik. Çünkü kendisine çok daha fazla hadis ulaşmasına rağmen o bunlar

arasından seçme yapmıştır. Bu seçmeyi neye göre yapmıştır? Bu sorunların cevaplarını bulmamız önemli. Yazarın bütün yönleriyle araştırılması ve eserlerinin hepsinin yayınlanması ve tek tek incelenmesi adına araştırmalar eksik malzeme ise bol.

Kadınlarla ilgili hadisleri incelediğimizde erkeklerin kadınları kontrol altında tutma, onları kuşatma istekleri hissediliyor. Kadının kontrol altında tutulması, dolayısıyla onun kısıtlanması, sınırlandırılması ve onun daha kolay idare edilmesini de gerektirecek. Bu erkeğin işini kolaylaştırıcı bir tedbir âdeti. Aynı zamanda kadınlarla ilgili bu kadar korkutucu ve uyarıcı hadis olmasının bir nedeni de kadının zekâsı ve onun ele avuca sığmaz davranışlarıdır. Çünkü kadın cinsi erkeğin eksik olduğu bir zekâ çeşidine de sahip ki buna bugünkü ifadeyle duygusal zekâ diyoruz.

Yine bu hadislere topluca baktığımızda mahrem konularla ilgili hadislerin ağırlıklı olarak birbiri peşine geldiğini görüyoruz. Bundaki sebebin bu konular hakkında da toplumun bilgilenmesi ve dini yönden yorumlanması dinimizin gerçekçi ve insan tabiatına uyan yönüne bir işarettir. Ayrıca Abdülmelik bunu fark ederek kendi kitabında da bu yönden hadislere ağırlık vermiştir.

Hz. Peygamber'in; kadınlarla, kadın-erkek hakları ve sorumlulukları hakkında söylediği sözleri bir araya toplayan bir eser durumundadır. Kitabı'l-Gâye ve'n-Nihâye adıyla da bilinir. Kitabın çoğunluğu Hz. Peygamber'in sözleri olmakla birlikte tâbiîlerin büyüklerinden ve sahabe sözlerinden de bu konuda gelmiş rivayetleri içerisinde bulunduran bir eserdir. Kitabın bu üslûbu bize İmam Malik'in Muvatta'mı hatırlatıyor. Zira İmam Malik Muvatta'da önce her konu ile ilgili

hadisleri, daha sonra sahabe ve tâbiîlerin sözlerini zikretmektedir. Umumiyetle Medine ehlinde olan ashap ve tâbiîlerin sözlerini nakleder¹⁶⁴

Kitabın en büyük özelliği kadınlarla ilgili hadisleri bir araya getiren en eski eserlerden biri olmasıdır. Kitap belli bölümler altında hadisleri tasnif etmektedir. Kitaptaki hadislerin büyük kısmı “muallâk”tır. Yani isnadında ravisi az ya da çok eksik hadislerdendir. Bu kitabı bulup üzerinde çalışan ve ilim dünyasına kazandıran âlim Abdülmecit et-Türkî'nin dediği gibi kitabın bölümleri incelendiğinde “terbiye maksatlı” yazılmış olduğu anlaşılıyor. Bunu yazar şöyle dile getiriyor: “Hadislerden, sahabe sözlerinden, fakihlerin büyüklerinin meşhur sözlerinden kendi yanında doğru olanları veya onların ashâbı yanında doğru olan ve vakıf olduklarından yöneldiği şeylerin hepsi kadın veya erkeğe adalet yolunda gerekli huylardan cümlesini sunarak İslâm'a uygun bir hayatı ve dolayısıyla iki dünya saadetini temin etmektir.”¹⁶⁵ Bu kitaptaki hadislere baktığımızda pek çoğunun aynen veya benzer varyantlarla diğer meşhur hadis kitaplarında da mevcut olduğunu görürüz. Ticanî, Tuhfetü'l-Arûs isimli eserinde bu kitaptan oldukça fazla sayıda alıntıda bulunmuştur.

Ancak İbn Habîb'in bu hadislerin isnadında eksikliklerle rivayet ettiğini görüyoruz. Bazen bir, bazen iki, bazen de üç, raviyle hadis rivayetinde bulunmuştur. Hatta bazılarında doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den rivayette bulunmuştur. Âdetâ sahabîden bizzat kendisi rivayet ediyormuş gibi, ya da Hz. Peygamber'den kendisi rivayet ediyormuş şeklinde hadisler oldukça fazla sayıda bu kitapta. Hadislerdeki bu çeşit eksikler İbn Habîb'in bakış açısıyla da ilgili görünüyor. Çünkü

164 Hudaî, *a.g.e.* s.302.

165 Et- Türkî, Edebu'n-Nisa'nın Giriş bölümüne yazdıklarından.

yaptığı yolculukta gittiği yerlerde hadislerle ilgili gelişmeleri fark etmediğini söyleyemeyiz. Ama şunu söyleyebiliriz ki Endülüs'te o dönem gelinen ilmi seviye bu yaşanan gelişmelerin algılanması ve aktarılmasına müsaade etmemiştir. Ve bölgenin İslâm'ı tanıma ve anlama konusundaki ihtiyacı da yine onun hadislerle ilgili eksikliklerinde temel etkenlerden olmuştur.

2. Bab Başlıkları:

Kitaptaki bölümleri ortak konulara göre tasnif ettiğimizde şu başlıklarda toplayabiliriz:

- * Saliha kadın ve kötü kadının hasletleri
- * Evlilikte tercih edilecek kadınlar
- * Cima ve onunla ilgili meseleler
- * Kadınların giyim-kuşamı, süslenmesi ve bununla ilgili yasak olan ve olmayan şeyler
- * Kadınların kocalarının isteklerine uyması, itaati, onlara karşı görevleri ile ilgili hadisler
- * Cinsel hayatta kadının ve erkeğin meşru olmayan tercihleri ve bunların yasaklığı
- * Kadının mescide gitmesi, evden çıkmasının, hamama gitmesinin ve kadının kocasından boşanmayı istemesinin keraheti
- * Kadına rıfk ve sabırla davranılması ile ilgili hadisler
- * Kadının, kocası üzerindeki hakları
- * Erkeğin, karısı üzerindeki hakları

* Kadının fitnessi, kadınlardan cennete gireceklerin sayısının az olacağı gibi kadınları uyarıcı ve korkutucu hadisler.

Bölümlerin başlıklarına bakıldığında zaman, İbn Habîb'in belli bir gayeyi gözeterek hadisleri tasnif ettiği düşünebiliriz. Bu gaye de eşlerin yahut kadın ve erkeğin evlilik içerisinde mutluluğu elde etmesi, bunun için dikkat edeceği hususlar diyebiliriz.¹⁶⁶

Abdülmelik b. Habîb'in böyle bir eser yazmış olmasının sebebi nedir? diye bir soru düşünülebilir.

Endülüs'ün o dönem sosyo-kültürel ve dini yapısı bu soruya cevap olabilir. Endülüs'te ki o dönemde sosyal ve dini yapı hakkında şunları söyleyebiliriz:

Her sahada İslâm'ı öğrenme, anlama ve yaşama gayreti yoğundur. Bunun bir tezahürü de toplumda kadınların eğitilmesine olan ihtiyaçtır. İbn Habîb bu ihtiyacı görmüş ve böyle bir eser yazma gereği hissetmiştir. Aynı zamanda doğuya yaptığı yolculukta Hicaz'ın ve Medine'nin toplumsal yapısını, aile yapısını ve buralardaki İslâmî yaşantıyı görerek kendi toplumu ile karşılaştırıp eksiklikleri gidermek ve bilgilendirmek adına böyle bir gayrete girmiş olabilir. Yine o dönemde Endülüs'teki toplumsal yapıdan bahsetmeye devam edersek: Hıristiyan ve Yahudi dinlerine mensup insanların bulunduğu, onların kendi inançlarından etkilenip yaşadıkları hayat biçimleri var ve bunların Müslüman aileleri yanlış etkilemesi söz konusu. Müslümanların Yahudi ve Hıristiyan insanlarla etkileşimi özellikle özel alanlarda etkili olmuş olabilir. Bu alan anlaşılacağı üzere aile hayatıdır. Aile hayatının İslâm'a uygun hale getirilmesi gerektiğini düşünen İbn Habîb bunun için kadınlarla ilgili

166 Abdülmecit et-Türki'nin bu kitap için yazdığı giriş.

rivayetleri bir araya getirmeyi istedi. Bu etkileşimin kötü sonuçlarını gördü ve özellikle kadınlara çeki düzen verilmesi adına böyle bir şey yapmayı gerekli gördü. Ayrıca bedevîliğin bu toplumda da yaygın olduğuyla ilgili İbn Haldun'un kitabındaki ifadeyi burada hatırlamamız gerekir diye düşünüyorum. Dolayısıyla bedevîlikten kurtulmak için yine İslâmî eğitime ihtiyaç vardı. Bu da eğitimle mümkündür. Abdülmelik bu eğitimi kendi adına bu şekilde o topluma sunmak istemektedir.

İslâm'ın en iyi doğduğu bölgede yaşanıp anlaşılacağını savunabiliriz. İslâm'la çok sonra tanışan Endülüs'te, doğru veya yanlış endişesine düşmeden İslâmî külliyyatın ve İslâmî yaşamın olduğu gibi Endülüs'e taşınma gayreti doğaldır.

Alınan bu külliyyatın ve bilgilerin ne şekilde ve ne kadarının Endülüs'te tam olarak kabul gördüğünü bilemiyoruz. Fakat şunu söylemek mümkün ki yine o bölgenin de dönem olarak düşünürsek toplumsal yaşamında kadın-erkek münasebetleri açısından diğer yerlerden çok da farklı olmadığını söyleyebiliriz.

Toplumdaki cehalet, her kesimde yaygın olarak mevcutken en fazla da kadın ve kız çocukları arasında bunu görmemiz mümkündür. Az gelişmiş toplumlarda halen bu böyledir. Bunun sosyolojik, psikolojik v.b nedenlerini zikretmemiz mümkün.

Hadislerin incelenmesinden anladığım ve çıkardığım: Pratikte evlilikte her iki tarafın mutluluğu için özellikle ve öncelikle kadının yapması gerekenleri muhtevî ve buna dikkat edilerek bir tarz ve üslûp takip edilerek hadisler tercih edilmiş ve böyle bir tasnif yapılmış gözüküyor. Bunda etkili olan sebep olarak bazı maddeler sıralanabilir:

*Kadının eğitimsizliğinin giderilmesi, ailenin de eğitilmesi anlamına gelir. Çünkü çocukları eğiten kişiler annelerdir.

* Kadının bilgisi ve eğitim seviyesinin artması yine ailenin mutluluğu için elzemdir. Aileyi manevî olarak ayakta tutan kadındır.

*Erkeğin bazı konularda anlayışı ve kavrayışının yaratılışı gereği kadın gibi olmaması- duygusal zekânın kadında daha iyi olması-

*Hadislere baktığımızda kadının yapması istenilen davranışlar yahut yapmasının yasaklandığı eylemler –özellikle Abdülmelik b. Habîb’in seçtikleri dâhilinde- erkek tabiatı icabı bir kadından beklenen işlerdir. Bu işler genelde erkeğin işini kolaylaştırıcı ve ele avuca sığmaz kadını kontrol altında tutabilmek maksatlı kadından beklenen işlerdir. Buna bu eserdeki hadisler arasından bir örnek vermek gerekirse: “Kadın dört çeşittir. Birisi; teselli edici, nazik, seven, tesettürlü, kocasının teslim ettiği malın bir kısmını infak eden, bir kısmını tutan kadın. İşte böyle amel edenler Allah Azze ve Celle için amel edenlerdir.

Bir diğeri; teselli edici, nazik, seven, tesettürlü, kocasının kendisine teslim ettiği malı, ne koruyan ve ne de infak eden kadın. İşte bu telef edicidir!.

Bir diğeri; kocasından sadece Allah Azze ve Celle’yi ve İslâm’ı dileyen, Allah’ın mübarek kıldığı bir kadın ki, kocasının yokluğunda iffetini muhafaza eder, yanında bulunduğu nefsinden onun hakkını edâ eder. İşte o, kadınların en şerefliyelerinden ve Allah katında derecesi en yüksek olanlardandır.

Bir de, görünüşü güzel, hamaratlığı hoşça giden, malından sadaka veren, yemeği güzel yapan, kocasını seven ve nazik davranan kadın. İşte bu, kadınların efendisidir.¹⁶⁷

167 Saliha Kadın Hakkındaki Bölüm, 12. No.lu Hadis.

Bunları iyi tahkik ettiğimizde ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır. Zamanının sosyo-kültürel koşulları içerisinde yaygın olan bu beklentiler daha ziyade erkeğin fiziksel ihtiyaçlarının giderilmesi, emirlerine itiraz edilmemesi, erkeğin evine ve malına kadının sahip çıkması gibi erkeğin yaratılışını, onun tabiatını ve zekâsını ortaya koyar niteliktedir.

3. Bölüm Başlıkları:

İbn Habîb'in kadın ve erkekleri ilgilendiren görevler ve haklar açısından birbiri peşi sıra tasnif ettiğini görüyoruz. Bu bize onun aile saadetini ve geçiminin temini için böyle bir tasnife gittiğini düşündürüyor.¹⁶⁸

Sadece kadının yapması gerekenleri zikredip erkeğe düşen ve erkeğin yapması gerekenleri bırakan bir üslûp yok burada. Erkekler içinde zikredilen hadisleri peşi peşine sıralamış. Bu Abdülmelik'in kadınlar konusunda katı bir tutum içerisinde olmadığına bir işaret olarak görülebilir. Böyle olmakla birlikte bu rivayetleri seçerken de aynı titizlikte davrandığı anlamına gelmiyor. Hadisleri seçerken, tercih ederken kadını kollayan bir tutum içerisinde değil. Bu konuda döneminden farklılaşmamıştır. Yine burada kadının kötü tabiatı, eğitilmesi, onun dışarı çıkarılmaması, fitne kaynağı ile benzer rivayetleri burada da görüyoruz. Bu olması gerektir. Çünkü dönemdeki genel kabuller bu yöndedir.

Bu tarz yani kadınların yapması gerekenleri, ardından erkeklerin yapacaklarını birbiri peşine sıralamanın ve pratikte her ikisinin yapacağı işleri muhtevî hadislerin bir araya getirilmesi yine ilmihâl tarzı bir tasnifi hatırlatıyor.

168 Abdülmecit et-Türki'nin "Kitabu Edebi'n- Nisâ" için önsözünde yazdıklarından.

Abdülmelik'in hadislerden sonra yaptığı açıklamalarına baktığımızda da o fikhî açıklamalar sunmaktadır. Dolayısıyla el-Vâdiha'dan yola çıkarak böyle bir tarzı benimsemiş olduğunu söyleyebiliriz.

Abdülmelik b. Habîb yeri geldiği zaman, uygun grdği yerlerde kendi görüşlerini ya da ufak bazı açıklamaları hadislerden sonra yerleştirmiştir. Bunun gibi diğer eserlerinde -Kitâbu'l-Vâdiha- benzer bir üslûbu vardır. Bu onun sadece bir aktarımcı olmayıp yorumcu yönü olduğuna da bir işarettir.

Kitap, ihtiva ettiği konu ve yazıldığı dönem itibarıyla ilk olmasının yanı sıra; Abdülmelik b. Habîb'in değerlendirmelerini taşıması yönüyle de orijinal bir eserdir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in kadınlarla ilgili hadislerinin topluca verilmesi ile yazıldığı dönemin sosyal-kültürel yapısını, kadın erkek münasebetlerindeki fikirlerin sosyal durumunu anlamada önemlidir.

4. Tekrarları:

Kitapta aynı konu ile ilgili olabilecek birden fazla hadisi vererek bir yerde tekrarlar yapmıştır. Bu şekilde konuyu teyit ve tekit etmek istediğini düşünüyorum. Bunun yanı sıra yine o konu ile ilgili hadisten başka Sahabenin ya da Tâbiilerin dönemlerindeki bazı uygulamalarını veya onların sözünü de konuya destek şeklinde vermektedir. Daha sonra da birçok rivayette kendi görüşü ya da açıklama şeklinde bir sözünü de bulmaktayız rivayetlerin ardında. Buradan şunu düşünebiliriz ki kendi görüşünü desteklemek ve tekit etmek için böyle bir tercihte bulunmuştur. Bu tekrarlarla örnek vermek gerekirse: Kısır ve ihtiya kadınla evlenmek konusunda birbirine yakın  rivayeti veriyor:

1. Rivayet: İbn Habîb, Ebu Sâlih, Abdullah b. Dinar, Zeyd b. Malik senediyle
2. Rivayet Enes b. Malik senediyle aynı manada kadınların doğurgan olanlarını tercih etmek gerektiği, zira Hz. Peygamber'in ümmetinin çokluğu ile övüneceğini vurgulamaktadır. 3. Rivayet ise yine aynı manaya işaret ediyor. Siyah ve doğurgan bir kadının kısır kadına tercih edilmesi gerektiği, Müslümanların doğmadan ölen bebeklerinin cennete anne-babalarının girmesi konusunda istekte bulunacakları vurgulanmaktadır.¹⁶⁹

Kitapta buna benzer şekilde aynı konuda, yakın anlamlı ya da eş anlamlı hadislerin birbiri ardı sıra verildiğini görüyoruz. Bunun sebebi şu da olabilir mi? İbn Habîb hadis senedindeki kusurlarını biliyordu ve bu kusurlu rivayetleri desteklemek amacıyla aynı konuda başka rivayetler verme gereği duydu.

5. Yorumları:

Bu kitapta, çok sayıda, İbn Habîb'in hadislerin sonrasında yazmış olduğu, yorumlarını görüyoruz. Bunlara yorum dememe rağmen, bu açıklamaları değerlendirdikten sonra bir kanaate varmak tabî ki doğru olmalıdır. Bu konuda yaptığım incelemeden çıkarttığım sonuç: Genellikle o rivayeti açıklayan bir kelime veya o görüşü destekleyen bir iki cümle şeklindeki bu açıklamalar, değerlendirildiğinde âlimin yorumları olduğu sonucuna vardım. Çünkü bu açıklamaların bir kısmı bir kelimeyi açıklama ya da hadis metnini açıklama şeklinde olsa da aslında bakış açısını ve değerlendirmesini bize göstermektedir İbn Habîb'in. "Açıklamadır" desek bile her açıklama aslında âlimin bakış açısını, taşıdığı için aynı

169 Kısır ve İhtiyar kadınla evlenmek Babı.

zamanda bir yorumdur da. Bu yorumlara genel olarak baktığımızda ve İbn Habîb'in bakış açısını tespit etmeye çalıştığımızda: Kadınların serbest hareketlerini “kısıtlayıcı ve sakındırma merkezli” bir bakış açısını görmemiz mümkündür. Kitabı yazarken İbn Habîb önce kendine uyan rivayetleri tercih etti, sonra da bunları desteklemek için bir iki cümle şeklinde bazı hadislerdeki kelimeleri ya da hadis metnini açıkladı. Dolayısıyla diyebiliriz ki o hadisleri seçerken kendi görüşlerine uyanları tercih etti ve bunları bir araya getirdi. Fakat bu açıklamalardan onun her konuda ya da birçok konuda görüşünü öğrenmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu açıklamalar ya da yorumlar bunun için yetersizdir. Şimdi buna dair birkaç örnek vermek istiyorum: Kadına rıfkla ve sabırla davranmak bölümünde şöyle bir rivayet zikrediliyor. “Cerîr b. Abdullah, Hz. Ömer’e kadınların kıskançlıklarını şikâyet eder. Abdullah b. Mes’ud orada Hz. Ömer’e “Ey müminlerin emîri Hz. İbrahim’in eşi Sâra hakkında sıkıntısını Allah’a şikâyeti sana ulaşmadı mı? Allah ona, onu bulunduğu hal üzere bırakmasını emretti. O kaburgadan yaratılmış olduğu için düzeltmeye çalışırsa kırılır, eğer bulunduğu hal üzere bırakırsa ondan dininde bir fesat görmez.” Bu hadisin sonunda kelimesi geçmektedir. İbn Habîb hadisten sonra bu kelimeyi açıklamıştır. O bunu şu şekilde açıklamaktadır: “..... dinde fesat demektir.”

Yine bir başka rivayette “**Erkeğin Kadına Vurmasının Cevazı**” ile ilgili olarak: Behz b. Hakîm es-Sülemi’den o da babası Hâkim b. Muaviye es-Sülemî’den, dedesinden (Muaviye Kuşeyrî) rivayetle dedi ki: “Ey Allah’ın Rasulü kadınlarımız hakkında bize ne gerekir? “Onlar tarlanızdır. Dilediğiniz gibi ekin. Yüzüne vurma;

ona çirkinliğini söyleme; evinden başka yere uzaklaştırma; yediğinden yedir; giydiğinden, giydir ve dövme.”¹⁷⁰

Abdülmelik bu hadiste geçen “dövmeme” emrini açıklamıştır. “Hak ettiği, gerektirdiği zaman dövün. Eğer bu şekilde gerektirdiği zaman döverseniz bunda bir beis yoktur.”¹⁷¹ Bu hadisteki dövme emrini, ilk rivayette ise hadis metnindeki bir kelimeyi açıklamıştır. Bu kelimeyi kendi görüşü doğrultusunda yorumlamıştır. Dolayısıyla kendi görüşünü belirtmektedir. Bu ise dediğimiz gibi bir yorumdur.

Açıklamalara genel olarak baktığımızda İbn Habîb’in bu tarzda, hadisteki manayı destekler ifadelerle ya da hadis metnindeki bir kelimeyi açıklama şeklinde olmasından şu sonuçları çıkartabiliriz: Okuyana bu rivayetlerden özet sunma ya da yabancı gelecek kelimeleri açıklama, dolayısıyla bu yorum ya da açıklamalar bir eğitim metodu gibi gözükmektedir. Okuyanları bilgilendirme ve sevk etme yönlendirme maksatlı gibi durmaktadır. Bu açıklama ya da yorumlara bir örnekte: Kadınların cenazenin arkasından gitmesiyle ilgili görüşüdür. Bunun için İbn Habîb kadınlar ağıt yakmasalar bile cenazenin peşinden gitmeyi caiz görmez. İdarecilere, kadınların cenaze arkasından gitmesini yasaklamayı uygun görür. Bu görüşünü desteklemek için de “zayıf” kabul edilen bir hadisi delil getirmektedir.

D. İbn Habîb’in ve “Kitabu Edebi’n-Nisâ”nın Değeri:

Bu kitaptaki hadislerin doğruluğu, Hz. Peygamber’e isnadının sağlamlığını araştırmamızdan çok daha önemlisi bu kitabın, Endülüs’te bu dönemde toplumsal

170 Erkeğin Kadına Vurmasının Cevazı Babı.

171 Aynı bölüm: İbn Habîb’in Açıklaması.

yapı, kadın- erkek, hatta evlilik hakkında verdiği bilgi ve nasıl bir amaçla yazıldığı ve bu gayeyi ne kadar yerine getirdiği daha önemli görünmektedir. Değişik dinlerden ve milletlerden insanların bulunduğu Endülüs'te İslâmî aile hayatının nasıl olması ile ilgili, özellikle de kadınlara bilgi vermek ve öğretmek ve İslâm inancını benimsetmek amacıyla bu kitap kaleme alınmıştır. (burda ne var anlamadım)

Genelde hadisleri incelerken, özelde de araştırmamızla ilgili olarak uygulamamız gereken bir yol: “hadislerden çıkartmamız gereken dersler ve her topluma, zamana uygun esasların tespitidir”. Bu konu, hassas bir konudur. Çünkü netice de Hz. Peygamber'in hadisleri söz konusu olunca kutsal görülen ve kabul edilen bu metinler üzerinde yapılacak çalışmaların nasıl bir etki uyandıracığını da göz önünde bulundurmamak gerekir. Hadislerin ortaya çıktığı ve söylendiği toplumun geleneği, ilmi seviyesi, toplum yapısı gibi bazı faktörler neticesinde hadislerin ortaya çıktığını düşünürsek ; bu etmenleri de hadisleri değerlendirirken göz önüne alırsak hadislerden genel kaideler , doğru ve faydalı prensipler çıkartabiliriz.

Kadın ve erkek arasındaki haklar, yine iki cins arasındaki hukuk ve bunların evlilik içerisindeki ilişkileri her toplumda bazı sorunlar ortaya çıkartmaktadır. Bu her dönem devam eden problemler olmuştur. Aslında yaşanan bu sorunlar, genelleme yaparsak, iki insanın bir şekilde bir araya geldiğinde de yaşanabilecek şeyler. Bunların çözülmesi için bazı kurallara ihtiyaç vardır. Bu sorunların kaynağı ne tek başına kadın cinsi olabilir ne tek olarak erkek cinsi. Fakat şu söylenebilir: Kadınların yaratılış olarak ve erkeklerinde fitraten sahip oldukları farklı özellikleri vardır. Bunlar iki cins için kusur ya da eksiklikler olabilir. Zira cins olarak Allah insanı bazı kusurlarıyla yaratmıştır ve bunları Kur'an'da zikretmektedir. Bazı özelliklerde vardır ki bunlar insanlar bir arada yaşarken sorun olarak ortaya çıkabilir. Dolayısıyla tek

başına kadının bir takım kusurlarından dolayı aşağılanması ya da kötü gösterilmesi ve bunun Peygamber efendimize yaptırılması, akıl sahibi ve düşünen insana yakışmayacak insafsızca bir tutumdur. Bu sorunların her iki taraf için âdil bir şekilde çözülmesi önemlidir. Zira haksızlık ve eşitsizlik insanların memnuniyetsizliğini doğurur ki bu da hem sorunların devam edip gitmesine hem de bazı değerlere inancı zayıflatabilir. Dolayısıyla günümüz toplumunda kadınların erkekler yanında eşitsizliği, kadınlara yapılan haksızlıklar, kadınların sömürüldüğü gibi birtakım söylemlerin Peygamber efendimizin sözleri ile karşılaştırılması İslâm'ın gerçek manada adaleti getirmiş olduğu ve kadın ya da erkek için herhangi bir haksızlığın yapılmadığı konusunda bütün insanlara gerekli bilimsel açıklamanın yapılması zorunludur.

İbn Habîb belki bunun kadar olmasa da birtakım endişeler duyarak böyle bir kitap yazmayı düşündü ve bunu gerçekleştirdi. O üzerine düşen görevi o dönem için hakkıyla yaptı. Endülüs'ün o dönemde ihtiyaç duyduğu İslâmî inançlarda ve yaşantıda olan boşluğu doldurmak için ve kadınlarla ilgili bölgedeki İslâmî hükümlerin uygulanmasındaki sıkıntıları görerek temelde ilmihâl maksatlı bu eseri yazdı. Ve yine aynı gayeyle sayıları binleri bulan eserlerle bu ihtiyaca cevap vermeye çalıştı. İşte bu nedenle aslında asırlar öncesinin ilmi kavrayışı, mantığı şu an günümüzde hala erişilecek bir merteye gibi duruyor önümüzde. Şimdi biz onlardan evet belki teknolojiye v.s daha ilerdeyiz, ama alınan yola bakarsak onların o basit imkânlarla yaptıklarının çok gerisindeyiz aslında.

Hadisler iki yönden değerlendirilmelidir: Birisi nâss olma yönüyle diğeri de Hz. Peygamberin sözü olarak nasihat yönüyle. Nâss olarak değerlendirilirken fıkıh ilminin de dâhil olmasıyla sağlam ve doğru kriterler ortaya konularak, hadislerin sıkı

bir şekilde nâss olma yönü değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır. Nasihat olma yönü ise bu konuda Kur'ânî esaslar, ahlâkî prensipler, meşru ve makul örf esas alınarak hadisler değerlendirilmeli ve istifadeye sunulmalıdır.

Bunun yapılırken hadis ve fıkıh disiplini arasındaki irtibatın yeterli ve iyi olması zorunludur. Bu şekildeki yöntem ve metotlar hadis ilminde var olsa da, üzerinde daha fazla çalışılmalı ve öne çıkartılmalıdır. Belki bu konuya ağırlık verilmesi hadis konusundaki tartışmaların da azalmasına vesile olacaktır. Dolayısıyla yukarıda açıkladığımız yöntem “pratik olma” özelliği olan bir yöntemdir.

SONUÇ

Peygamberimizin sözleri ya da sünneti –bunlar farklı şeyler elbette- Kur’an-ı Kerim’den sonra İslâm’ın ikinci kaynağı olarak asırlardır gereken değeri ve ilgiyi görmüştür. Üzerinde tartışılmış, usûle dair kaideler konulmuş, mezhepler birbirinden hadise karşı tutumuyla ayrılmışlar vs. Bu saydıklarımıza ilâveler yapabiliriz ki bu çokluk bize bir tek şeyi anlatıyor. O da hadisin ve dolayısıyla Hadis İlminin, İslâm’ın gerek pratiğindeki gerekse teorisindeki önemi ve bunların oluşumuna katkısı.

Hadis aynı zamanda geleneği de içerisinde barındıran, yaşanılan hayatı olduğu gibi aktaran bir yönü de bulunan âdeta tarihi bir malzemedir de. Bu malzeme içerisinde Allah’ın istek ve iradesine uyanları seçip Müslümanların önüne koymak, sadece geleneği ve İslâm dışı olanları ayıklamak gerektiğini de bütün İslâm âlimleri kabul etmiştir. Fakat bu iş söylendiği kadar kolay bir iş değildir. Bunun birçok sebebi vardır. Görünen, aslında hadisin, Müslümanların kafasında edindiği yerle ilgili olgudur. Dolayısıyla pratikte bu söylenen şeyleri yapmaya kalkışınca da pek çok tartışmaların ortaya çıktığını görüyoruz.

Bu anlattığımız duruma en iyi örnek olabilecek konu ‘Kadınlarla ilgili Hadisler’ diyebiliriz. Bu tartışmaların sebebi nedir; ya da bu konuda tartışmaları kabul etmeyip, bu konunun belki hassasiyetinden dolayı bu alanda özel çalışmaları ya kızgınlıkla ya da değilse bile bıyık altından gülerek gereksiz ve beyhude bulan bu yaklaşımın sebebi nedir? Doğrusu bunun sebebi belirli endişelerdir. Peygamberimizin kadınlarla ilgili sözleri bir araya getirmek kolay, bunu bugün yapmak daha kolay. Ama neye yarar veya bununla kime ne fayda sağlanır? Hadisleri bir araya getirip de bir takım yorumlara giderek “işte bunu şöyle anlamalıyız”,

“aslında burada şu kastedilmiştir” gibi zorlama ifadeler doğrusu hiç bir şey kazandırmıyor. “Evet, bu hadis doğrudur, kadınlar hakkında söylenen hadislerin hepsi gerçektir ve doğrudur” da diyebilir herhangi biri ya da bir Müslüman âlim. Aslında bu daha da dürüstçe olur. Hiç olmazsa riyasız bir tutumdur.

Bu konuda benim düşüncemde şu: Tek tek hadis kritiğine girmeden İslâm, Kur’an ve Hz. Peygamber ‘in güzel ve iyi vurgularını öne alarak, insanca muameleyi ve bununla ilgili ayet ve hadisleri öncelemek gerekiyor. Eleştiri yapılacaksa da bunun tek taraflı kadın ya da erkek cinsini değil, bunun birlikte yapılması gerekir diye düşünüyorum. Veda hutbesinde Peygamberimizin erkeklere kadınlara nasıl davranacağı anlatılmıştır. Aynı şekilde kadının da erkeğe karşı görevleri belirtilmiştir. Esas cümleler bunlar ve kimsenin de bunlara karşı söyleyeceği bir şey yoktur. Öne almak ve öne çıkartmakla ilgili bir konudan bahsediyorum. Özelde herkesin yaşadıklarına göre konuşabileceği bir konu olmamalı bu. Gerek kadın ve gerekse erkeklerin özelde yaşadıkları tecrübelerine göre oluşmuş görüşlerini desteklemek için de hadisleri kullanması tarih boyunca oluşan bir vakıdır. Esas sorunda bundan neşet etmektedir. Fakat bundan sonra yapılması gereken şey buna izin verilmemesidir. Erkeğin egosunu tatmin etmek üzere hadisleri âlet etmeyi bırakın Kur’an ayetlerini de kullanarak kendi üstünlüklerini, kadın cinsinin kötülük ve eksiklerini vurgulamaya çalışmaları doğrusu insancıl ve uzlaşmacı bir tutum olmadığı gibi aynı zamanda itici, kompleksli bir tutum olarak görünmektedir.

Tezimize konu olan İbn Habîb’in Kitâbu Edebi’n-Nisâ isimli eserine baktığımız da ve aldığı hadisleri incelediğimizde onun bir yandan insaf sahibi bir insan mantığıyla hareket ettiğini görüyoruz. Zira her iki cinsinde vazifelerine değinen

hadisleri birlikte almış olmasından bunu çıkartabiliriz. Bunda yaşadığı coğrafyanın da etkisi olduğu düşünülebilir.

O ilk etapta kadınların ve erkeklerin eğitimi için böyle bir eser yazmıştır. Yeni Müslüman olanların bulunduğu, aynı zamanda diğer dinlerle etkileşim olduğu ve İslâm adına bilinen şeylerinde çok olmadığı bir ortamda böyle bir eser yazma ihtiyacı hissetmiş ve güzel bir üslûpla, kadının ve erkeğin vazifelerini karşılıklı zikrederek yapmıştır bunu.

Diğer yandan da insafli olmadığını söyleyebiliriz. Zira dönemindeki gelenek ve kültürel durum ve seviye itibarıyla seçtiği ve bu kitaba koyduğu hadisler dönemiyle aynı çizgide ve aynı bakış açısını taşımaktadır. Bu durum da çok doğaldır. Çünkü başka türlü olsa tuhaf olma ve kabul görmeme durumu olduğu gibi seviye olarak da farklı bir seviyede olması beklenmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Bolay, Süleyman Hayri; *"Endülüs'te Gelişen Düşünce Hayatı ve Batıya Tesirleri"*; Endülüs'ten İspanya'ya; T.D.V; Ankara; 1996.

Boyunağa, Ahmet Yılmaz; *Hz. Peygamber'in Tebliğinden Günümüze Kadar İslâm Tarihi*; İstanbul, 1993.

Çavuşoğlu, Ali Hakan; "3. Karşılaşma Endülüs Tecrübesi"; İslâmiyât Dergisi, c.7; sayı.3; Ankara; 2005.

Erul, Bünyamin; "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu, Rivayet Açısından Ma'mer b. Raşid'in (Ö.153) el-Câmi'i"; A.Ü.İ.F.D c.43; 2002.

Fierro, Isabel; *The Introduction of Hadith in al-Andalus (2nd/8nd-3rd/9th centuries), der Islam Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islâmischen Orient*; Heft,1; Watter de Gruyter; Berlin; 1989.

Görgün, Tahsin; "İbn Habîb es-Sülemî Maddesi"; *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*; C.XI; İstanbul; 1995.

Heyet; *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*; T.D.V. İslam Araştırmaları Merkezi; İstanbul: 1989.

Heyet; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi XII*, Kombassan Yayınları; Konya; 1994.

Hitti, K. Philip; *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ; İstanbul, 1981.

El-Humeydî, Ebû Abdillâh (v.488/1095); *Cezvetü'l-Müktebis fî Zikri Vulâti'l-Endelus ve Esmâi Ruvati'l-Hadis ve Ehli'l-Fıkh ve'l-Edeb ve Zevi'n-Nebâha ve's-Şi'r*; Thk. Muhammed b. Tavit et-Tancî; Kahire;1372/1952.

İbn Habîb, Abdülmelik(174-238/790-852); *Kitabu Edebi'n-Nisâ veya Kitâbu'l-Gâye ve'n-Nihâye*; Thk. Abdulmecid et-Türkî; Beyrut; 1412/1992.

İbn Habîb, Abdülmelik; *Kitabu'l- Vâdiha*, Der İslâm Band 75, Heft 2, 1998.

İbnu'l-Faradî, Ebu'l- Velîd Abdullah (ö403/1012); *Tarîhu'l-Ulemâ ve'r-Ruvât li'l-İlmi bi'l-Endülüs*; Yer Yok; Tarih Yok.

Karaman, Hayrettin; *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*; İstanbul,1999.

Kurt, Ali Vasfi; *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*; İstanbul; 1998.

Malik b. Enes, Ebu Abdillah (93-179/ 711-795); *el-Muvatta*; Tahk. Abdulmecid et-Turkî; Beyrut; 1994.

En-Nesâî(214-303/829-915), Ebû Abdirrahman Ahmet b. Şuayb. Ali b. Sinan b. Bahr; *Sunenu'n-Nesâî I-VIII*; Kahire; 1383/1964.

Özdemir, Kemalettin; *Endülüs ve Fas'a Hadis'in Girişi*; Yeni Ümit Dergisi; sayı.45; 1999.

Özdemir, Mehmet; *Endülüs Müslümanları ilim ve Kültür Tarihi*; Ankara; 1997.

Salih, Subhi; *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*; İstanbul; 1997.

Sandıkçı, Kemal; *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*; Ankara; 1991.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Osman et-Türkmâni (v. 148/1347); *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ I-XXIII*, Beyrut, 1402.